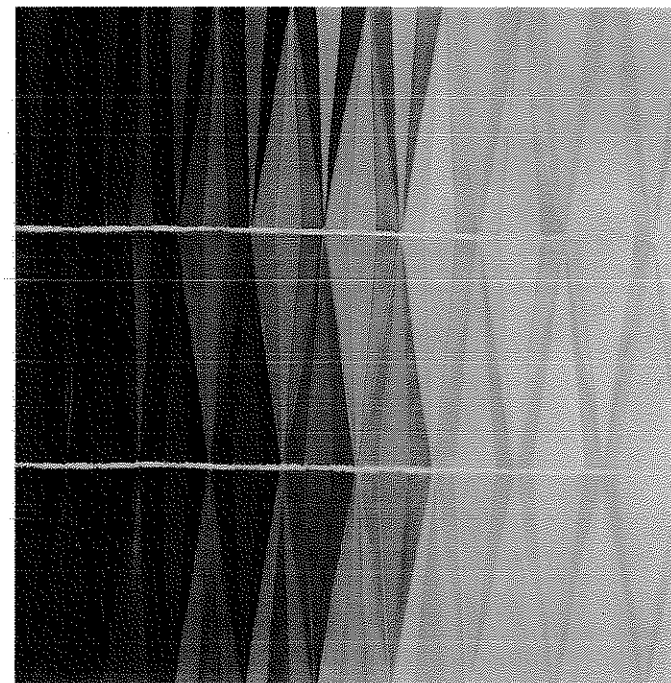

Ulrich Beck

Co je to globalizace? Omyly a odpovědi

Centrum pro studium demokracie a kultury

CO JE TO GLOBALIZACE?

Omyly a odpovědi

____ Ulrich Beck ____

CENTRUM PRO STUDIUM DEMOKRACIE A KULTURY

REVIZE 2008

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Beck, Ulrich, 1944–

Co je to globalizace? : omyly a odpovědi / Ulrich Beck ; [z německého originálu ... přeložil Marek Pavka]. – 1. vyd. – Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. – 191 s. – (Sociologická řada ; sv. 4)

Název originálu: Was ist Globalisierung?

ISBN 978-80-7325-123-9

316.422 * 323.1:342.1 * 334.726 * 330.35 * 339.9

- globalizace
- národní stát
- nadnárodní společnosti
- ekonomický růst
- světová ekonomika
- studie

339.71.9 – Světová ekonomika a mezinárodní finance [4]

Knihy vychází s laskavou podporou Goethe-Institut.

Obraz na obálce: Giacomo Balla – z cyklu *Compenetrazione*

© Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1997

© Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007

ISBN 978-80-7325-123-9

PŘEDMLUVA

Tato kniha chce v neschůdném terénu debaty o globalizaci ukázat a objasnit její mnohoznačnost, její mnohosmyslnost, její (zřídka rozlišované) dimenze; chce odhalit myšlenkové pasti a umožnit, aby bylo možné se jim vyhnout, především však chce tímto způsobem otevřít horizont pro politické odpovědi na globalizaci. V centru tedy jasně stojí dvojí otázka: Co znamená globalizace a jak je možné globalizaci politicky regulovat?

V souvislosti s tímto výzkumem vznikly dva diskusní svazky, v nichž jsou dokumentovány a prezentovány různé tematické okruhy, výsledky a kontroverze týkající se globalizace na základě „klasických“ a nových textů. Souhrnně se jedná o tato témata:

- *politika globalizace;*
- *perspektivy světové společnosti – kontroverze, konflikty, paradoxy.*

Dokončení knihy mi bylo umožněno především díky Distinguished Research Professorship, které mi bylo nabídnuto Cardiffskou univerzitou ve Walesu a které jsem realizoval v zimním semestru 1995/1996. Tento text by však nemohl vzniknout bez navýsost podnětných diskusí s Barbarou Adamovou, Martinem Albrowem, Jörgem Dürrschmidtem, Anthony Giddensem, Davidem Heldem, Scottem Lashem, Johnem Thompsonem, Robinem White-Grovem, Helen Wilkinsonovou, Bryanem Wynnem a mnoha dalšími, především však – jako vždy – s Elisabeth Beck-Gernsheimovou. Jím všem na tomto místě děkuji.

První díl

ÚVOD

I.

VIRTUÁLNÍ DAŇOVÝ POPLATNÍK

S pokojným pádem berlínské zdi a zánikem sovětské říše mnozí očekávali nastávající konec politiky. Věřilo se, že jsme se dostali do éry mimo socialismus a kapitalismus, utopii a emancipaci. Od té doby jsou podobná loučení s političnem málo častá. V současnosti totiž strašák „globalizace“, neodmyslitelný v každém veřejném projevu, nesvědčí o konci politiky, nýbrž o *úniku politiky* z kategoriálního rámce národního státu, ba přímo z rolové schematiky toho, co je považováno za „politické“ a „ne-politické“ jednání. Jelikož ať už rétorika globalizace obsahově odkazuje na cokoli (hospodářství, trhy, konkurenci pracovních sil, produkci, zboží a služby, finanční toky, informace, životní styl), v každém případě se ukazují politické důsledky, které způsobuje výskyt *ekonomických rizik* globalizace. Instrukce průmyslové společnosti, jež se zdály být zcela uzavřeny politickému regulování, mohou být „prolomeny“ a otevřeny politickému zásahu – premisy sociálního státu a důchodového systému, sociální pomoci a komunální politiky, infrastruktury, organizované moci odborů, mezipodnikového systému vyjednávání o tarifové autonomii, stejně tak jako výdaje státu, daňový systém a „daňová spravedlnost“ – všechno se taví v novém žaru globalizace do (předpokladu) politické regulovatelnosti. Všichni společenští aktéři musejí reagovat, odpovídat na to tak či onak; přičemž odpovědi typicky *nekopírují* pravolevou schematiku politického jednání.¹

Lze říci, že tím, co pro dělnické hnutí 19. století znamenala třídní otázka, je pro nadnárodně působící podniky přelomu 20. a 21. století otázka globalizace. Ovšem s tím podstatným rozdílem, že dělnické hnutí jednalo jako *protimoc*, zatímco globální podniky jednají zatím *bez* (nadnárodní) protimoci.

¹ K tomu Giddens, A.: *Jenseits von Links und Rechts*. Frankfurt/M. 1997.

Proč znamená globalizace politizaci? Protože příchod globalizace umožňuje podnikatelům a jejich svazům rozložit a znovu dobýt politickou a sociálněstátní jednacím moc demokraticky organizovaného kapitalismu. Globalizace umožňuje to, co možná v kapitalismu latentně platilo vždy, ale ve stadiu jeho sociálněstátního a demokratického zkrocení bylo skryto: že podniky, především ty globálně působící, mají nejenom klíčovou roli při utváření hospodářství, ale společnosti vůbec – ať už „pouze“ tím, že společnosti mohou odebírat materiální zdroje (kapitál, daně, pracovní místa).

Globálně jednající ekonomika podkopává základy národního hospodářství a národních států. Proto je iniciována subpolitizace zcela nového rozměru a s nepředvídatelnými důsledky. Jde o to v novém kole starých rozporů elegantně odsunout „práci“ na historickou odstavnou kolej; ale také a především o to dát výpověď „ideálnímu totálnímu kapitalismu“, jak Marx nazval stát; tedy osvobodit se z pout práce a státu, která vznikla v 19. a 20. století.

„Všechno stavovské, všechno tradiční, všechno zkostnatělé a zkornatělé zmizí,“ takřka otevřeně jása Marx už v *Komunistickém manifestu* nad revolučním potenciálem kapitálu. „Stavovské“ je nyní sociálněstátní a odborová organizace práce a „zkostnatělé a zkornatělé“ jsou byrokratické normy a daňová břemena (národního) státu. Přitom efektivita a elegance odůvodněné leží v nových dimenzích globalizační „politiky reálné nutnosti“.

Protože nikoli zájmová politika podniků, jak se o tom všude mluví, nýbrž „globalizace“ prý vynucuje onen trpký zlom a onu cézuru. Podle „zákona“ globálního trhu se ostatně musí učinit Ne-A, aby bylo dosaženo A: například radikálně zrušit nebo přemístit pracovní místa, aby na daném území byla zajištěna pracovní místa. Právě proto, že práce může a musí být omezena, aby se zvyšovaly zisky, mění se běžná politika potají ve svůj opak. Ten, kdo nyní roztáčí hospodářský růst, na konci *stimuluje* nezaměstnanost. Ten, kdo snižuje daně, aby zvyšoval šance na zisk, možná rovněž *stimuluje* nezaměstnanost. Politické a společenské paradoxy transnacionálního hospodářství, které musí lákat a odměňovat „odbouráváním investičních překážek“ (rozuměj: s odbouráním ekologických, odborových, sociálněstátních, daňových regulí), aby bylo *odstraňováno* stále více práce a tímto způsobem se stále stupňovala výroba a zisky, musejí ještě být vědecky prozkoumány a politicky absorbovány.

To znamená: inscenace globalizace jako faktoru hrozby, tedy politika globalizace, není zacílena jen na to, aby odstraňovala odborová, nýbrž i *národněstátní* pouta, stimuluje oslabování národněstátní politiky. Rétorika důležitých reprezentantů hospodářství vůči sociálněstátní politice a jejím zástupcům je jednoznačná. V konečném důsledku jde o odstranění státního zájmu a aparátu, o uskutečnění tržně-anarchistické utopie *minimálního* státu. Přičemž k tomu přistupuje – dostatečně paradoxně – to, že na globalizaci se často odpovídá *renacionalizací*.

To, že pod vlajkou globalizace nejde „o krk“ jen odborům, ale i politice a státu, je podceňováno. Politikové různých stran, překvapení a fascinováni „institucionálním změkčovadlem“ globalizace, teprve nejasně začínají tušit, že se, jak píše Marx, mají stát svými vlastními „hrobníky“. Na mě každopádně působí bezděky ironicky, jak někteří politikové volají, že chtějí víc trhu, víc trhu a ještě víc trhu, a očividně si nevšímají, že tímto způsobem umrtvují svůj vlastní zdroj životní síly, že si utahují kohoutek, z něhož tečou peníze a moc. Zažil někdo tak bezstarostné a veselé provedení veřejné sebevraždy?

Na čem se zakládá nová moc nadnárodních podniků? Z čeho vzniká, jak se zvyšuje její strategický potenciál?

Je to zásah do materiálních tepen moderních národněstátních společností, který se odehrává *bez* revoluce, *bez* změn zákona, či dokonce ústavy, jen při pokračování normálního stavu, takřka jako *bussiness as usual*.

Zprvė mohou nadnárodní podniky *exportovat pracovní místa* tam, kde jsou náklady a cena za nasazení pracovní síly co možná nejnižší.

Zadruhé jsou schopny (na základě informačně-technicky generované blízkosti a sousedství po celém světě) rozložit výrobky a služby a *vyrábět je na různých místech světa* tak, že národní a firmní etikety musejí být považovány přímo za mystifikaci.

Zatřetí jsou schopny postavit národní státy nebo jednotlivá místa produkce proti sobě, a tímto způsobem provozovat „globální čachry“ o nejlevnější daňové podmínky a nejpříznivější infrastrukturní podmínky; stejně tak mohou „trestat“ národní státy, pokud je považují za „drahé“ nebo „nepřátelské vůči investicím“.

Konečně začtvrté mohou ve vypěstovaném a kontrolovaném houští globální produkce *automaticky rozlišovat mezi místem*

investic, místem produkce, místem zdanění a místem bydliště a stavět je proti sobě. Výsledek: vedení může žít a bydlet tam, kde to je nejkrásnější, a platit daně tam, kde jsou nejlevnější.

Zapamatujme si: všechno jde bez zásahu nebo debaty v parlamentu, bez opatření vlády, bez změny zákona; ba není pro to žádoucí jakákoli veřejná debata. To ospravedlňuje pojem „subpolitika“² – ne jako (teorii) spiknutí, nýbrž jako dodatečné možnosti jednání a moci *mimo* politický systém, které se podnikům působícím v rámci světového hospodářství zvyšují. Mocenská rovnováha, mocenská smlouva první průmyslově-spoolečenské moderny je vypovězena a – *mimo* vládu a parlament, veřejnost a soudy – je přepsána v *režii* hospodářského jednání. Přechod do ještě nedojednané, ale v každém případě společenská pravidla hry nově píšící politiky globalizace se odehrává se zdáním normality a s legitimací toho, co se tak jako tak děje – modernizace.

Národní stát je teritoriální stát, tzn. jeho moc se zakládá na vzbě na určité místo (v kontrole nad členstvími, v definici platných zákonů, obraně hranic atd.). Světová společnost, která se v důsledku globalizace rozčlenila do mnoha (nejen) ekonomických dimenzí, podkopává, relativizuje národní stát, protože rozmanitá, místně nevázaná množina sociálních okruhů, komunikačních sítí, tržních vztahů, životních způsobů překračuje teritoriální hranice národního státu. To se ukazuje na všech pilířích národnostátní autority: daních, policejních svrchovaných úkolech, zahraniční politice, vojenské bezpečnosti. Podívejme se kupříkladu na daně.

U výběru daní jde nikoli o jeden z mnoha principů, ale o *vlastní* princip národnostátní autority. Tato daňová suverenita je svázána s kontrolním přístupem k hospodářským aktivitám na určitém teritoriu – což je premisa, která je v souvislosti s globálně-ekonomickými možnostmi jednání stále fiktivnější. Podniky mohou produkovat v jedné zemi, v druhé platit daně, ve třetí vyžadovat státní výdaje ve formě infrastrukturních opatření. Osoby se staly mobilními a důvtipnějšími, pokud jde o hledání a využívání škvír v národnostátních záchytných sítích za cílem zbohatnutí nebo pokud disponují žádanými kompetencemi, aby své pracovní schopnosti nasadily tam, kde je to pro ně nejvýhodnější; nebo konečně, pokud jsou chudé, aby pronikly tam, kde je

² K pojmu „subpolitika“ viz blíže: Beck, U.: *Die Erfindung des Politischen*. Frankfurt/M. 1993. Kap. V, s. 149–171.

láká obraz mléka a strdi. Oproti tomu se pokusy národních států uzavřít se zamotávají do rozporů. Pokud totiž chtějí obstát ve světově-spoolečenské konkurenci, musejí jednotlivé země lákat kapitál, lidi, know-how.

Gladiátoři hospodářského růstu, o které se ucházejí politické, podkopávají autoritu státu, když si sice nárokují jeho služby, ale odmítají mu platit daně. Pikantní je to, že právě ti nejbohatší se stávají *virtuálními plátcí daní* a jejich bohatství je dáno v neposlední řadě virtuozitou virtuálna. Podrývají (většinou) legálním, ale nelegitimním způsobem demokratické obecné blaho, které si sami nárokují.

Časopis *Fortune*, jenž pravidelně zveřejňuje seznam 500 nejbohatších podniků světa, s jásotem oznamuje, že tyto firmy „překračují hranice, aby dobyly nové trhy a pohltily místní konkurenci. Čím více zemí, tím větší zisk. Zisky 500 největších podniků stouply o 15 procent, jejich obraty pouze o 11 procent.“³

„Zisky nahoru, pracovní místa pryč,“ píše *Der Spiegel*, „hospodářský zázrak zvláštního druhu straší stát. Do podniků přišla nová generace koncernových ředitelů: podle amerického vzoru vzdávají hold kultu akcií. Co je fatální: burza odměňuje jobkillery.“⁴

Podnikatelé objevili kámen mudrců. Nová čarovná formulka zní: kapitalismus *bez práce* plus kapitalismus *bez daní*. Příjmy státu z daně z příjmu právnických osob, daně ze zisku podniků, klesl od roku 1989 do roku 1993 o 18,6%; podíl této daně na celkových daňových příjmech se zmenšil takřka na polovinu. „Sociální síť musí být změněna a musí získat nové základy,“ argumentuje André Gorz. „Avšak při této změně – nikoli likvidaci – je nutné se také ptát, proč se podle všeho stala nefinancovatelnou. Země EU v posledních dvaceti letech zbohatly o padesát až sedmdesát procent. Hospodářství roste mnohem rychleji než počet obyvatel. Přesto platí EU nyní dvacet milionů nezaměstnaných, padesát milionů chudých a pět milionů bezdomovců. Co se stalo s přírůstkem bohatství? Ze Spojených států se ví, že z hospodářského růstu samotného zbohatne deset nejbohatších procent obyvatel.

³ *Fortune*, New York, 5. 8. 1996 cit. dle Clairmont, F. F.: Endlose Profite, endliche Welt. In: *Le Monde diplomatique*, 11. 4. 1997, s. 1; tam také data o transnacionálním vývoji.

⁴ *Der Spiegel*, 12/1997, s. 92–105; tam také data o zmnohonásobení zisku při dramatickém snižování zaměstnaných.

Těchto deset procent získá devadesát šest procent přírůstků bohatství. Tak zlé to v Evropě není, ale není to ani o mnoho lepší.

V Německu zisky podniků od roku 1979 vzrostly o 90 %, mzdy o 6 %. Příjem z daně ze mzdy se v průběhu posledních deseti let zdvojnásobil; příjem z daně z příjmu právnických osob se snížil na polovinu. Tvoří již pouze třináct procent celkového příjmu z daní. V roce 1980 to bylo ještě pětadvacet procent; v roce 1960 dokonce pětatřicet. Kdyby zůstal na pětadvaceti procentech, získal by stát v posledních letech ročně o 86 miliard německých marek více.

Podobný vývoj je i v jiných zemích. Většina nadnárodních firem, jako Siemens nebo BMW, už doma neplatí daně... Pokud se zde nic nezmění..., lidé si právem nenechají líbit, že se jim omezují sociální služby, důchody, platy.⁵

Nadnárodní podniky se předhánějí v rekordních ziscích – a v masivním snižování počtu pracovních míst. V jejich výročních zprávách management prezentuje pohádkové zisky. Mezitím politikové, kteří mají ospravedlňovat skandální masovou nezaměstnanost, tlačí na další snižování daní většinou v marné naději, že z nového bohatství bohatých ukápnou aspoň několik pracovních míst.

V důsledku toho roste potenciál konfliktu – i uvnitř hospodářského tábora, totiž mezi virtuálními a *reálnými* plátcí daní. Zatímco nadnárodní korporace mohou uniknout národnostnímu zdanění, musejí menší a střední podniky, které vytvářejí většinu pracovních míst, krváčet v nově nastavené palečnici daňové byrokracie. To je ironie dějin, že právě *poražení* globalizace v budoucnu mají platit všechno, sociální stát i fungující demokracii, zatímco *vítězové* globalizace dosahují pohádkových zisků a vyvazují se ze zodpovědnosti za demokracii budoucnosti. Z toho vyplývá: velká otázka sociální spravedlnosti musí být ve věku globalizace teoreticky a politicky nově zpracována.

Také rozpory „kapitalismu bez práce“ jsou však hmatatelné. Manažeři nadnárodních koncernů přemísťují administraci do jižní Indie, ale své děti posílají do veřejně financovaných, špičkových evropských univerzit. Vůbec je nenapadne odstěhovat se tam, kde budují pracovní místa a platí nižší daně. Sami pro sebe si samozřejmě nárokují drahá politická, sociální a občanská

⁵André Gorz v interview ve FAZ z 1. srpna 1997, s. 35.

základní práva, jejichž veřejné financování torpédují. Navštěvují divadla. Vychutnávají si nákladně udržovanou přírodu a krajinu. Pohybují se po relativně bezpečných evropských metropolích. Svou na zisk orientovanou politikou však zároveň podstatně přispívají k tomu, že tento evropský způsob života se rozkládá. Smíme vědět, kde budou oni nebo jejich děti chtít žít, až stát a demokracie v Evropě již nebudou financovatelné?

Co je dobré pro „Deutsche Bank“, už dávno není dobré pro Německo. Nadnárodní podniky se vzdalují národnostnímu rámci a de facto vypovídají loajalitu národnostním aktérům. Tím ale také klesá *vnitřní* stupeň sociální integrace v každé zemi, a sice o to více, čím silněji byl založen čistě hospodářsky. Právě dobře vypořádané sociální státy se dostávají do zrádného víru: musejí své kodifikované služby – brzy bude jen v Německu pět milionů registrovaných nezaměstnaných – vyplácet pro stále více lidí a zároveň ztrácejí kontrolu nad daněmi, protože nadnárodní podniky v pokeru o jejich lokální umístění získaly nepřekonatelné trumfy. Necháávají se čtyřnásobně subvencovat – jednak tak, že optimalizují infrastrukturní opatření, zadruhé tak, že inkasují subvence, zatřetí tak, že minimalizují daně, a začtvrté tak, že externalizují náklady na nezaměstnané.

Vír stahující dolů, do kterého se dostal sociální stát, nevyplývá pouze z mizejících zdrojů při exponenciálně rostoucích výdajích, nýbrž i z toho, že chybějí pacifikační prostředky, zatímco se zároveň stále více otevírají nůžky mezi chudými a bohatými. Poněvadž národnostní rámec ztrácí soudržnost, vítězové a poražení globalizace už takřikajíc nesedí u jednoho stolu. Noví bohatí už nové chudé „nepotřebují“. Organizovat vyrovnání mezi nimi je těžké už jen proto, že chybí společný rámec, v němž by mohl být tento hranice překračující konflikt zobrazen a regulován.

Není těžké to vylíčit: opět vystupuje konfliktní logika kapitalistické hry s nulovým součtem, zatímco státní tišivé prostředky mizejí, aby nechaly růst koláč hospodářského přírůstku.

Tak je model první, národnostní moderny, jenž je zamýšlen a organizován v jednotě kulturní identity („lid“), prostoru a státu, zpochybněn, aniž by na obzoru byla nová jednota obyvatel, země a světového státu, nebo aniž by byla žádoucí.

II.

MEZI SVĚTOVÝM HOSPODÁŘSTVÍM A INDIVIDUALIZACÍ ZTRÁCÍ NÁRODNÍ STÁT SVOU SUVERENITU: CO DĚLAT?

Důsledek je nabíledni: projekt moderny, jak se zdá, zkrachoval. Jako první vystavili nároku rozumu a racionality vědy s chutí a energií úmrtní list filozofové postmoderny. To, co se vydává za západní univerzalizmus osvícenství a lidských práv, není nic jiného než hlas „mrtvých starých bílých mužů“, kteří potlačují práva etnických, náboženských a sexuálních menšin, zatímco absolutně prosazují své partikulární „metavprávění“.

Prostřednictvím sekulárního trendu *individualizace*, tak to budeme dál nazývat, je sociální tmel čím dál tím poréznější, společnost ztrácí své kolektivní sebevědomí a tím svou politickou schopnost jednání. Hledání politických odpovědí na velké otázky budoucnosti už nemá subjekt, už nemá místo.

Hospodářská globalizace v tomto temném výhledu jen dokončuje to, co je stimulováno prostřednictvím postmoderny intelektuálně a prostřednictvím individualizace politicky – rozklad moderny. Diagnóza zní: *kapitalismus je nezaměstnaný a způsobuje nezaměstnanost*. Tím se rozpadá historický svazek mezi tržním hospodářstvím, sociálním státem a demokracií, který dosud integroval a legitimoval západní model, národněstátní projekt moderny. Z tohoto pohledu jsou neoliberálové likvidátory Západu – i když vystupují jako jeho reformátoři. Ženou, pokud jde o sociální stát, demokracii a veřejnost, modernizaci do náruče smrti.

Zánik však začíná v hlavě. Fatalismus je také jazykové utrpení. Než skočíme z Eiffelovy věže, měli bychom jít k lingvistovi. „Pojmy jsou prázdné, už neuchopují, neosvětlují, nerozlišují. Šeď, do které je zahalen svět... má možná svůj důvod v úpadku slov.“¹

¹ Beck, U.: *Väter der Freiheit*. In: Beck, U. (ed.): *Kinder der Freiheit*. Frankfurt/M. 1997, s. 377.

To, co vypadá jako rozklad, by mohlo, pokud se překonají ortodoxie, na nichž zkrachovala první moderna, být proměněno do příchodu druhé moderny.²

V knize *Kinder der Freiheit* jsem se pokusil ukázat, že s takzvaným „rozpadem hodnot“ končí snad kolektivní ortodoxie politického jednání, ale ne politické jednání. Paralelně s tím, jak postupně blednou sociálně-morální milieu, se totiž tvoří základy životního světa pro *světoobčanský republikanismus*, v jehož centru stojí svoboda jednotlivce.

Je ovšem těžké pozvednout svůj hlas proti velmoci světového trhu. Možné je to pouze za předpokladu zničení představy velmocenského světového trhu, jež vládne v hlavách a ochromuje veškeré jednání. V této knize bych chtěl vystoupit proti megastrašidlu, které obchází Evropou se sekeromlatem rozlišování, a to mezi *globalismem* na jedné straně a *globalitou* a *globalizací* na straně druhé. Toto rozlišování slouží k prolomení *teritoriální ortodoxie politického a společenského*, jež vznikla s národněstátním projektem první moderny a je stanovena kategoriálně-institucionálně absolutně.

Globalismem označuji chápání, podle něhož světový trh vytěsňuje nebo nahrazuje politické jednání, tzn. ideologii panství světového trhu, ideologii neoliberalismu. Ta postupuje mono-

² *Pater semper incertus*. Ve věci pojmu „druhá moderna“ vypukl v tisku hořký boj o otcovství. Být-citován a Být-čten však nejsou dostatečným důvodem pro originalitu a podezření. *Na cestě k druhé moderně*, tak zní – doslovně – název mnou vydávané řady. *Na cestě k jiné moderně*, tak zní podtitul mé knihy *Riziková společnost*, která byla vydána roce 1986 v nakladatelství Suhrkamp. I tady už se rozlišuje mezi „jednoduchou“ a „reflexivní modernizací“, „první“ a „druhou“ modernou – jako ve všech knihách, které vyšly potom. *Die Erfindung des Politischen* (vyšlo 1993 v nakladatelství Suhrkamp) se nejprve mělo jmenovat *Mimo levici a pravici*, potom *Druhá moderna*; to bylo z rozličných důvodů zavrženo. Mimochodem, možná hraje význam, který se příkládá nějakému pojmu, nepatrnou roli. Také obsahově existuje velká blízkost mezi *druhou modernou* a *jinou modernou*. Témata této knižní řady – individualizace, ekologická krize, společnost bez práce, ba sama globalizace – jsou centrálními tématy již *Rizikové společnosti*. Vim, že hned zazní nářek: „Takže nic nového...!“ Pokud existuje terminologická příbuznost, pak s pojmem „nedokončená moderna“, který razí Jürgen Habermas. Viz též Habermas, J.: *Jenseits des Nationalstaats?* In: Beck, U.: *Politik der Globalisierung*. Frankfurt/M. 1997.

MICHAEL...
K...
17
602 00 35 110

kauzálně, ekonomisticky, zjednodušuje multidimenzionalitu globalizace na jednu, hospodářskou dimenzi, která je myšlena navíc ještě lineárně, a o všech ostatních dimenzích – ekologické, kulturní, politické, občansko-společenské globalizace – hovoří pouze jako o podřízených dominanci světového tržního systému, pokud vůbec. Samozřejmě se tím nemá popřít nebo omezit ústřední postavení hospodářské globalizace ani opce a vnímání podnikových aktérů. Ideologické jádro globalismu spočívá spíše v tom, že je zde likvidována základní diference první moderny, totiž mezi politikou a hospodářstvím. Centrální úkol politiky vytyčit právní, sociální a ekologické rámcové podmínky, za nichž je hospodářské jednání vůbec společensky možné a legitimní, mizí ze zorného pole, nebo je zpronevěřen. Globalismus předpokládá, že taková komplexní struktura jako Německo – tedy stát, společnost, kultura, zahraniční politika – může být vedena jako podnik. Jedná se v tomto smyslu o imperialismus ekonomiky, v němž podniky vyžadují rámcové podmínky, za nichž mohou optimalizovat své cíle.

Pozoruhodné je to, že vůbec a jakým způsobem takto vzniklý globalismus hypnotizuje své protivníky. Neexistuje pouze *pozitivní* globalismus, nýbrž i *negativní* globalismus, který se, přesvědčen o neodvratné dominanci světového trhu, utíká do různých forem protekcionismu:

Černí protekcionisté oplakávají rozpad hodnot a ztrátu významu všeho národního, ale paradoxně stimulují neoliberalní destrukci národního státu.

Zelení protekcionisté považují národní stát za vyhynutím ohrožený biotop politiky, který chrání standardy životního prostředí vůči tlakům světového trhu, a proto je hoden ochrany jako ohrožená příroda.

Rudí protekcionisté ještě jednou, pro všechny případy, oklepali prach z kostýmů třídního boje; pro ně je globalizace jiné slovo pro „přece jsme měli pravdu“. Oslavují svátek marxistického znovuvzkříšení. Jde ovšem o utopicky osleplou neústupnost.

Od těchto léček globalismu se odlišuje to, co – v návaznosti na anglosaskou diskusi – chci nazvat globalitou a globalizací.

Globalita znamená: *žijeme už dávno ve světové společnosti*, a to v tom smyslu, že představa uzavřených prostorů se stala fiktivní. Žádná země, žádná skupina se nemůže uzavřít vůči ostatním.

Díky tomu na sebe narážejí rozličné ekonomické, kulturní a politické formy a samozřejmosti, i západního modelu, se musejí nově ospravedlňovat. Přitom „světová společnost“ znamená celek sociálních vztahů, které *nejsou* integrovány v národnostní politice, ani nejsou jejím prostřednictvím integrovány či definovány (definovatelné). Přitom klíčovou roli hraje (národně-mediálně inscenované) sebevnímání, takže světová společnost (v užším smyslu), – aby bylo navrženo (i politicky relevantní) operační kritérium – znamená *vnímanou, reflexivní* světovou společnost. Otázka, jak dalece existuje, může pak být (podle Thomasova teoremu, podle kterého se lidé stanou tím, za co se považují) přeměněna do otázky, jak a nakolik se lidé a kultury světa *vnímají* ve vztahu k sobě a nakolik je toto světově-společenské sebevnímání relevantní pro chování.

„Svět“ v sousloví „světová společnost“ znamená pak *diferenci, mnohost*, a „společnost“ znamená *ne-integrovanost*, takže lze (s M. Albrowem) světovou společnost chápat jako *mnohost bez jednoty*. To předpokládá – jak bude rozvedeno v této knize – velmi rozličné: nadnárodní formy produkce a konkurenci pracovních trhů, globální zpravodajství v médiích, nadnárodní bojkoty zboží, nadnárodní formy života, „globálně“ vnímané krize a války, vojenské a mírové využití atomové energie, ničení přírody atd.

Globalizace znamená oproti tomu *procesy*, v jejichž důsledku jsou národní státy a jejich suverenita podkopávány a vzájemně spojovány prostřednictvím nadnárodních aktérů, jejich mocenských šancí, orientací, identit a sítí.

Podstatný rozlišovací znak mezi první a druhou modernou je *nezvratnost vzniklé globality*. To znamená: existují vedle sebe různé vlastní logiky ekologické, kulturní, hospodářské, politické, občansko-společenské globalizace, které nejsou redukovatelné nebo kopírovatelné, nýbrž všechny musejí být zkoumány a chápány pro sebe a ve svých interdependencích. Klíčovou domněnkou je to, že teprve díky tomu se otevírá rozhled a prostor politického jednání. Proč? Protože pouze tak může být zlomeno depolitizující kouzlo globalismu, protože teprve v perspektivě multidimenzionality globality se hroutí globalistická ideologie reálné nutnosti. Co však činí globalitu nezvratnou? Osm důvodů – prozatím jen v heslech:

1. Geografická expanze a zvyšující se interakční hustota mezinárodního obchodu, globální propojení finančních trhů a růst moci nadnárodních koncernů.
2. Informačně- a komunikačně-technologická permanentní revoluce.
3. Univerzálně prosazované *nároky* na lidská práva – tedy princip demokracie (alespoň formální).
4. Obrazové toky globálního kulturního průmyslu.
5. Postinternacionální, polycentrická mezinárodní politika – vedle vlád existují nadnárodní aktéři (koncerny, nevládní organizace, Organizace spojených národů), jejichž moc a počet roste.
6. Otázky globální chudoby.
7. Globální ničení životního prostředí.
8. Transkulturní konflikty doma.

Za těchto podmínek získává sociologie nový význam, totiž jako výzkum toho, co znamená lidský život v pasti, jíž se stal svět. Globalita označuje skutečnost, že od nynějška není nic, co se odehrává na Zemi, jenom místně ohraničený proces, nýbrž že všechny objevy, vítězství a katastrofy se týkají celého světa a my musíme naše životy a jednání, naše organizace a instituce reorientovat a reorganizovat na základě „lokálně-globálním“. Takto chápaná globalita označuje novou situaci druhé moderny. Tento pojem tak zároveň spojuje základní důvody pro to, proč se standardní odpovědi první moderny staly pro druhou modernu nepoužitelnými a rozpornými, takže musí být nově založena, vynalezena politika pro druhou modernu.

Od tohoto pojmu globality se dá odlišit pojem *globalizace* jako (staromódně by se dalo říci: dialektický) *proces*, který vytváří nadnárodní sociální vazby a prostory, přehodnocuje lokální kultury a vyzvedává třetí kultury – „trochu toho, trochu onoho, to je cesta, jak na svět přicházejí novinky“ (Salman Rushdie). V tomto komplexním vztahném rámci se nově klade otázka *jak rozsahu*, tak i *hranic* uskutečňované globalizace, a to s ohledem na tři parametry:

- zaprvé rozšíření v *prostoru*;
- zadruhé stabilita v *čase*;
- zatřetí (sociální) *hustota* nadnárodních sítí, vazeb a toků ob-
razů.

V takovém pojmovém horizontu lze odpovědět na následující otázku: V čem spočívá historická specifická současné globalizace a její paradoxy na nějakém určitém místě (například ve srovnání s již od kolonialismu budovaným „kapitalistickým světovým systémem“, o němž pojednává Immanuel Wallerstein)?

Specifická procesů globalizace dnes (tak jako v budoucnosti) spočívá v *empiricky zjištěném rozšíření, hustotě a stabilitě vzájemných regionálně-globálních vztahných sítí a jejich masmediální sebedefinici tak jako v sociálních prostorech a obrazových tocích na kulturní, politické, vědecké a ekonomické úrovni*.³ Světová společnost tedy není žádná mezinárodní společnost, která obsahuje a rozpouští všechny národní společnosti, ale mnohostí a ne-integrovaností se vyznačující světový horizont, jenž se otevírá tehdy, když je uveden do komunikace a jednání a je v nich udržován.

Skeptikové globality se ptají: Co je na tom nového? A tvrdí: Nic opravdu důležitého. Ale to je historický, empirický a teoretický omyl. Nový není pouze všední život a jednání přes národnostní hranice, v hustých sítích s vysokou vzájemnou závislostí a závazky; nové je sebevnímání této nadnárodnosti (v masmédiích, v konzumu, v turistice); nová je „bezjistota“ společnosti, práce a kapitálu; nové je též globální ekologické vědomí nebezpečí a korespondující arény jednání; nové je neohraničitelné vnímání transkulturních odlišností ve vlastním životě se všemi sebeodporujícími si jistotami; nová je úroveň cirkulace „globálních kulturních industrií“ (Scott Lash/ John Urry); nové je také dospívání evropského státního útvaru, počet a moc nadnárodních aktérů, institucí a smluv; konečně nový je také rozsah ekonomické koncentrace, která je ovšem tlumena novou, hranice přesahující konkurencí na světovém trhu.

Globalizace tedy znamená také: *ne-světový stát*. Přesněji: světovou společnost *bez světového státu a bez světové vlády*. Šíří se jako globálně *dezorganizovaný kapitalismus*. Neexistuje žádná hegemoniální moc a žádný mezinárodní režim – ani ekonomický, ani politický.

V horizontu tohoto rozlišování se tato esej dělí na tři další části. V druhé části – *Co znamená globalizace?* – je v obrysech

³ To zdůrazňuje skupina kolem D. Helda. Die Globalisierung der Wirtschaft. In: Beck, U. (ed.): *Politik der Globalisierung*.

načrtnuta multidimenzionalita, ambivalence a paradoxy globality a globalizace ve společenském, ekonomickém, politickém, ekologickém, kulturním ohledu a ty jsou konfrontovány navzájem.

Jak ukazuje třetí díl – *Omyly globalismu* – může být formativní prostor, primát onoho politického získán pouze energickou kritikou globalismu.

Čtvrtý díl – *Odpovědi na globalizaci* – pro účely veřejného brainstormingu ukazuje jako protijed vůči panujícímu ochromení politiky deset výchozích bodů, jak přijmout politické výzvy globální éry a jak je možné na ně odpovědět.

Závěr tvoří kasandrovské zdvižení prstu, co se stane, když se nic nestane: *brazilianizace Evropy*.

III.

ŠOK Z GLOBALIZACE: OPOŽDĚNÁ DISKUSE

Debata o globalizaci dorazila k německé veřejnosti a otřásla jí opožděně. Ve Velké Británii se už více než deset let živě a plodně debatuje o „g-word“ ve všech politických stranách a za účasti ekonomů, sociálních vědců, politiků a historiků. Adekvátně velký je v Německu šok z *globalizace*.

Jedna z příčin tkví v tom, že v Německu je globalizace převážně jednostranně dávana do souvislosti hlavně se snižováním počtu domácích pracovních míst, s jejich přemísťováním do zemí s nižšími mzdami – a to v době, kdy společnost, přes zvyšující se hospodářský růst a razantně stoupající zisky nadnárodních koncernů, sužuje masová nezaměstnanost připomínající výmarskou republiku.

Kromě toho lze pro politický šok z globalizace, který zažívá střední Evropa, Francie, Rakousko, Švýcarsko, Itálie, ale především Německo, rozlišit další čtyři důvody.

Zprv se státy a společnosti s primárně hospodářským sebevědomím – „DM-nacionalismus“, „Export-nation“ – považují údajně zvenčí přicházející globalizací světového trhu za obzvlášť zasažené a ohrožené.

Zadruhé sociální státy jako Francie a Německo patří, na rozdíl od USA a Velké Británie, k poraženým globalizace. Dostaly se do nesnází sociální politiky ve věku hospodářské globalizace: ekonomický vývoj se vymyká národnostní kontrole, zatímco sociální důsledky – nezaměstnanost, migrace, chudoba – se shromažďují v zachytných sítích národního sociálního státu.

Zatřetí globalizace otřásla v základech sebeobrazem homogenního, uzavřeného, uzavíratelného, národnostního prostoru jménem Spolková republika. Oproti tomu byla Great Britain světovou říší a globalizace je hezkou vzpomínkou na ni. I Německo je sice už dlouho globálním místem, na němž se míchají kultury

světa a jejich rozpory, ovšem tato realita byla dosud zatemněna převládajícím sebeobrazem silně homogenního národa. Všechno toto s debátou o globalizaci vyplouvá na povrch. Globalizace totiž znamená, jak už bylo řečeno, hlavně jedno: *denacionalizaci* – erozi, avšak také možnou transformaci národního státu v nadnárodní.

Šok z globalizace jako šok z denacionalizace nezpochybňuje pouze klíčové kategorie poválečné identity Německa, korporativistický „model Německo“ s jeho specifickým sociálním systémem. Tato zkušenost a výzva se začtvrté zamotává do sporů týkajících se sjednocení dvou Německ. Drama sjednocení (v mnohém podobné manželskému dramatu) vynucovalo, aby se Němci zabývali sebou samými a otázkou: Co zbylo po půlstoletí rozdělení z „německých“ afinit a které jsou hodny toho, abychom se s nimi identifikovali? V této fázi sebereflexe a sebezpytování se nyní objeví zpráva o globalizaci. Národní stát ztrácí, prostřednictvím hezky naplánovaného odstoupení kompetencí v rámci společného evropského trhu, suverenity a podstatu, a to ve všech dimenzích: ve finančních zdrojích, politické a hospodářské moci, informační a kulturní politice, ve všední identifikaci občanů. Otázka, jak *by mohly* „nadnárodní státy“ vzniknout jako odpověď na globalizaci, co to znamená hospodářsky, vojensky, politicky a kulturně, teprve začíná být diskutována.

Pokud se v euforii zázračného roku 1989 ještě tvrdilo, že to, co k sobě patří, k sobě sroste“ (Willy Brandt), pak nyní zní poselství diskuse o globalizaci jinak: tyto naděje – a jejich zklamání – mají jako svůj základ zastaralý obraz národněstátní idyly. Pokud má vůbec překonaný model národního státu v nové mocenské struktuře světového trhu a nadnárodních aktérů a hnutí šanci na přežití, potom jen tehdy, když proces globalizace bude učiněn kritériem národní politiky ve všech sférách (hospodářství, právo, armáda atd.).

Uznat to není na libovůli jednotlivce nebo společenských a politických aktérů. Nová situace světové společnosti, v níž se např. představa „národních“ produktů, firem, technologií, průmyslů (a dokonce sportovních klubů) stává fiktivní, *vynucuje* pod hrozbou ekonomického, politického a kulturního úpadku otevření pro globální éru, její možnosti, ideologie, paradoxy, hysterie. Hlavně však pro novou mocenskou hru, které jsou všichni – ně-

kteří více než ostatní – podřízeni. Jinými slovy: *globalita je neobe-
lstitelnou podmínkou lidského jednání na konci tohoto století.*

Proto musejí být nově pojednány základy první moderny: Co znamená tolerance? Jaký je obsah lidských práv, která mají platit pro všechny, na rozdíl od kultur? Kdo garantuje lidská práva v postnárodněstátním světě? Jak se dají zachránit a reformovat sociální pojistky, které byly dosud konstruovány převážně národněstátně, vzhledem k prohlubující se globální chudobě a snižující se námezdní práci? Pokud národní státy erodují, vypuknou pak nové náboženské války? Hrozí ekologické katastrofy? Nebo jdeme vsříc světu bez násilí, v němž po triumfu světového trhu bude panovat mír? Stojíme snad právě na prahu druhého osvětlení?

Všechno toto se vyjevuje v důsledku debaty o globalizaci, aniž by někdo věděl, aniž by mohl vědět, jak lze na takové otázky, dotýkající se podstaty civilizace, o přehradě mezi bohatými a chudými, o etnikách, kontinentech nebo náboženstvích s jejich nerozuzlitelnými dějinami plnými násilí, odpovědět.

Druhý díl

**CO ZNAMENÁ GLOBALIZACE?
DIMENZE, KONTROVERZE,
DEFINICE**

Neúspěch kontrarevoluce

V implozivní fázi sovětského impéria řečnil Boris Jelcin, který byl tehdy ještě prezidentem Ruské sovětské federativní republiky, z obrněného vozu proti komunistickým pučistům k obyvatelstvu Moskvy a tato řeč nebyla přenášena sovětským rozhlasem (jenž byl v rukou starokomunistů), nýbrž přes satelit televizí CNN. V tomto historickém okamžiku politického rozhodnutí je jasně viditelný eklatantní význam globální informační sítě – symbolizované satelity. Národnostní informační suverenita jako část politické suverenity je vyřazena. Národní státy se už nemohou navzájem přepážit, jejich hranice strážené zbraněmi jsou perforovány – každopádně pokud jde o napojení na prostor globální komunikace: *informační globalizaci*.

Otrávené maso tučňáků

Dlouho předtím, v šedesátých letech, našli biologové v mase tučňáků na jižním pólu vysoké koncentrace průmyslových jedů, které – nějakým způsobem – pronikly z výrobků a komínů chemických koncernů do posledních koutů zdánlivě neporušené přírody. Konference o životním prostředí v Riu v roce 1992 tuto historickou zkušenost globální ekologické krize politicky konkretizovala a vyhrotila do formule a požadavku „udržitelného rozvoje“ („sustainable development“). Přestože je tento princip v politické praxi ve světě různými skupinami vykládán různě a následná konference v New Yorku v létě 1997 ukázala, jak málo praktickým důsledkům taková setkání vedou – existuje nyní (obsahově rozporné, a proto s nutností politického vyjednání) kritérium, na základě něhož se může poměřovat a kritizovat činnost hospodářských aktérů všude ve světě v takřka všech sférách ekonomiky (od konzumu přes produkci až k architektuře, dopravní politice, komunální politice atd.): *ekologická globalizace*.

Finanční žongléři

Před několika lety jeden mladý finanční žonglér nadnárodními spekulacemi na hraně zákona zruinoval jednu starou a ctihodnou

britskou banku, když v krátké době přišel o několik miliard liber. V džungli světového trhu se etablovala nová *virtuální ekonomika* nadnárodních peněžních toků, které jsou stále méně vázány na materiální základnu a jsou plozeny ve hře dat a informací. Z toho plynoucí nová spekulativní nebezpečí se vymykají národnostátní kontrole, ba připravují národní hospodářství o jeho základy, aniž by byl na obzoru rámcový řád pro nadnárodní nebo globální ekonomiku: *ekonomická globalizace*.

Hlášení na berlínském letišti z Kalifornie

Je dvacet jedna hodin deset minut; na berlínském letišti Tegel sděluje hlas s rutinní vlídností unaveným čekajícím cestujícím, že jejich letadlo do Hamburku je konečně připraveno k odletu. Hlas patří Angelice B. z Kalifornie, jež sedí před svou obrazovkou. Hlasatelská služba berlínského letiště je po osmnácté hodině obsluhována on-line z Kalifornie; a to z prostých racionálních důvodů: zaprvé se tam nemusejí platit příplatky za noční služby, za druhé jsou mzdové (vedlejší) náklady na tuto činnost podstatně nižší než v Německu. Umožňuje to telekomunikace. Tak zaniká zdánlivě nezrušitelná premisa pracovního systému průmyslové společnosti: nutnost spolupracovat na určitém místě, aby vzniklo zboží nebo byly poskytnuty služby, již neplatí. Pracovní místa mohou být vyvážena, a přesto přitom zároveň zaměstnanci nadnárodně, nebo dokonce transkontinentálně „kooperují“ nebo v „přímém“ kontaktu s příjemci a konzumenty vykonávají určité služby. Jinými slovy: podobně jako se dá cesta kolem světa zorganizovat tak, že člověk na všech světadílech zažije jaro, lze teoreticky zorganizovat pracovní a výrobní procesy na zeměkouli tak, že je neustále vyplácen nejnižší tarif, a přesto je dosahováno žádoucího kooperativního výkonu: *globalizace pracovní kooperace, resp. produkce*.

Khaled, král raie

V únoru 1997 dosáhla *Aicha*, nejnovější hit alžírského přistěhovačce Khaleda, zvaného také „Krák raie“, vrcholu francouzských hitparád a byla zvolena nejlepší písní roku. Už jen fakt, že hymna o arabské dívce se hraje na všech velkých francouzských

rozhlasových stanicích (nejen v arabském zadním dvorku), je pozoruhodný. Symbolizuje příchod maghrebských migrantů do francouzského (popového) kulturního národa. Z pohledu zpoza hranic dokonce Khaled reprezentuje Francii. Jeho hudba okouzluje v tak rozdílných zemích, jako jsou Egypt, Izrael, a dokonce i v ultrakonzervativní Saúdské Arabii; lokální coververze existují v hebrejštině, turečtině a v hindi. Khaled hraje proti arabofobii Západu. Jeho postava a hudba dokazují, že globalizace nemusí být jednosměrná ulice, ale že naopak regionální hudební kultury mohou získat význam a posluchače po celém světě: *kulturní globalizace*.

Globalizace je bezpochyby nejvíce používané – zneužívané – a nejméně definované, pravděpodobně nejméně pochopené, nejmilhavější a politicky neúčinnější slovo (heslo, předmět sporu) posledních, ale také následujících let. Jak ukazují načrtnuté případy, je nutné rozlišovat rozdílné *dimenze* globalizace, totiž (bez nároku na dokonalost a rozlišovací ostrost) *komunikačně-technickou, ekologickou, ekonomickou, pracovní-organizační, kulturní, občansko-společenskou* dimenzi atd. Právě když se díváme na dimenzi, jež (téměř výlučně) stojí v centru veřejné debaty – ekonomická globalizace – obraz se rozhodně nevyjasní: Jde o přímé investice německých firem v zahraničí? O roli mezinárodně kooperujících velkých koncernů? Jde o *denacionalizaci* hospodářství, tedy o to, že i národní firemní etikety se stejně tak jako národní hospodářství obecně stávají fiktivními, že prosperita jednoho „národního“ průmyslu už déle nesouvisí s prosperitou (národních) státních občanů?

Jde o onu „virtuální ekonomiku“ peněz a finančních toků, které jako by se uvolnily od materiální základny produkce užitné hodnoty? Nebo jde mnohem banálněji o to, že německé hospodářství se dostává pod tlak proto, že někde jinde se vyrábí levněji?¹

Poslední hledisko stojí v Německu v popředí nejčastěji a často je přeceňováno. To, že globalizace ve smyslu odbourávání pracovních míst v Německu a vývozu pracovních míst do zemí

¹ K jednotlivým otázkám: *Kommission für Zukunftsfragen. Zweiter Bericht. Bonn 1997.*

s nízkými mzdovými náklady se už v pozoruhodném měřítku odehrála, je relativizováno fakty. Tak tato forma globalizace – dosud – není významnou příčinou nezaměstnanosti.² Samozřejmě, konkurencí špatně kvalifikovaných a placených pracovních míst v „tygřích státech“ Asie nebo východní Evropy jsou postiženy celé obory. Ale takové problémy s přizpůsobováním mezinárodní dělbě práce se sotva dají projektovat na celé hospodářství, dotýkají se přibližně 10 % pracovních míst. A německý vývoz do těchto zemí v posledních letech rovněž v průměru narostl. Výrazný export pracovních míst, který není zároveň kompenzován dodatečnou vývozní poptávkou, není doložen.³ V této souvislosti hovoří mnozí o *internacionalizaci*, kterou odlišují od globalizace. Tím je míněno to, že obchodní vztahy se ještě stále dominantně odehrávají mezi vysoce industrializovanými zeměmi *uvnitř* velkých hospodářských prostorů Evropy, Ameriky a pacifického prostoru.⁴

Ovšem otázka *Kdy* začala hospodářská globalizace? vede do trnitého houští. Mnozí datují počátek „kapitalistického světového systému“ (Immanuel Wallerstein) do 16. století, k počátku kolonialismu, jiní k příchodu mezinárodních koncernů. Pro jiné globalizace začíná odbouráním pevných směnných kursů, nebo zhroutením východního bloku...⁵

Možná tkví právě zde důvody, proč pojem a diskurs globalizace jsou tak mlhavé. Definovat je se podobá pokusu přibít pudink na stěnu.

Nedá se přece jen společný jmenovatel vyfiltrovat z různých dimenzí globalizace a souvisejících kontroverzí? Zřejmě ano.

² K mnohoznačnosti pojmu „globalizace“ viz Hirst, P., Thompson, G.: *Globalization in Question*. Cambridge 1996, s. 1–18.

³ Hengsbach, E.: *Wettlauf der Besessenen. Spiegel-Gespräch*, 10/1997, s. 40.

⁴ K tomu viz níže v tomto svazku.

⁵ Nástup globalizace je datován naprosto rozdílně.

Autor	Počátek	Téma
Marx	15. století	moderní kapitalismus
Wallerstein	15. století	kapitalistický světový systém
Robertson	1870–1920	multidimenzionalita
Giddens	18. století	modernizace
Perlmutter	konec konfliktu Východ-Západ	globální civilizace

K tomu srov. Pieterse, J. N.: *Der Melange Effekt*. In: Beck, U. (ed.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt/M. 1997.

Všeobecně se vyvrací ústřední předpoklad první moderny, totiž představa *života a jednání v uzavřených a vůči sobě ohraničitelných prostorech národních států a jim odpovídajících národních společnostech*. Globalizace znamená vnímatelné mizení hranic všedního jednání v různých dimenzích hospodářství, informací, ekologie, techniky, transkulturních konfliktů a občanské společnosti, a tím celkem vzato něco zároveň důvěrného a nepochopeného, těžce pochopitelného, což se však zásadně mění s vnímatelnou radikalitou ve všední a vše nutí k přizpůsobením a odpovědím. Peníze, technologie, zboží, informace, jedy „překračují“ hranice, jako by nebyly. Dokonce věci, osoby a ideje, které by vlády měly rády mimo zemi (drogy, nelegální přistěhovalci, kritika porušování lidských práv), si nalézají své cesty. V tomto chápání znamená globalizace smrt vzdálenosti: vržení do často nechtěných, nepochopených nadnárodních forem života; nebo – pokud vyjdeme z definice Anthonyho Giddense⁶ – *jednání a (spolu)žití přes vzdálenosti (přes zdánlivě oddělené světy národních států, náboženství, regionů, kontinentů)*.

Zrušení vzdálenosti má tento následek: „Prostorová matrice světa již zaprvé neobsahuje žádná bílá místa a zadruhé umožňuje v zásadě orientaci pro každého, lhostejně k tomu, na kterém místě světa se on či ona může nacházet. Díky moderním komunikačním a dopravním prostředkům je globalizace... v zásadě možná bez námahy.“ Stává se každodenní zkušeností, takřkajíc „provinčním postojem. Odysea nebo robinzonáda jsou dnes nepředstavitelnými uměleckými formami vnímání světa, protože hrdinové jako Odysseus nebo Robinzon se stávají spíše směšnými figurkami, když je zcela normální německo-americká školní výměna přes Atlantik a jsou organizovány protesty evropských parlamentářů proti francouzským jaderným pokusům v oblasti, do které kapitán Cook putoval velkou část svého života... Různé časy v mnoha světových regionech se transformují do jednoho jediného normovaného a normujícího světového času nejen proto, že díky moderním médiím může být ‚virtuálně‘ nastolena současnost nesoučasných událostí, takže každá nesoučasná, možná pouze lokální nebo regionální událost se stává částí světových dějin, nýbrž také proto, že synchronní současnost se

⁶ Giddens, A.: *Jenseits von Links und Rechts*, s. 23.

mění v diachronickou nesoučasnost, a tímto způsobem mohou být vyvolávány umělé řetězce příčina-následek. Vzniká „časově kompaktní“ svět. Události z různých oblastí světa a různého významu se nyní odehrávají na *jedné* časové ose, a ne již na mnoha rozdílných... Když ve Frankfurtu otevírají devizová a akciová burza, jsou již známé závěrečné kursy v Tokiu a Singapuru nebo Hongkongu, a když v New Yorku na Wall Street začíná burzovní den, ví se o kursových tendencích evropských burz. Ještě jednodušší je to tehdy, když jsou devizoví makléři 24 hodin denně přítomni na různých burzách na světě, aby mohli mít byť i ten nejmenší arbitrážní zisk... Ekonomicky už tedy svět není velký a rozlehlý se vzdálenými zeměmi, nýbrž těsný a malý s telekomunikačně propojenými (peněžními) trhy. Protože náklady na překonání prostoru a k tomu nezbytný čas jsou minimální, téměř se nepočítají.⁷

Globalizace zpochybňuje základní premisu první moderny, totiž myšlenkovou figuru, kterou A. D. Smith označuje jako „*metodologický nacionalismus*“⁸: kontury společnosti jsou myšleny jako dalekosáhle shodné s konturami národního státu. S globalizací ve všech jejích dimenzích vzniká naproti tomu nejen nová rozmanitost vazeb a příčných spojení mezi státy a společnostmi. Dále se rozpadá struktura základních předpokladů, v nichž byly dosud společnosti a státy představovány, organizovány a žity jako *teritoriální, vůči sobě ohraničené jednotky*. Globalita znamená: jednota národního státu a národní společnosti se rozpadá; vytvářejí se nové mocenské a konkurenční vztahy, konflikty a překryvy mezi národnostními jednotkami a aktéry na jedné straně a nadnárodními aktéry, identitami, sociálními prostory, situacemi a prostory na straně druhé.

⁷ Altvater, E., Mahnkopf, B.: Die globale Ökonomie am Ende des 20. Jahrhunderts. In: *Widerspruch*, 31, 16. Jg. 1996, s. 21.

⁸ Smith, A. D.: *Nationalism in the Twentieth Century*. Oxford 1979, s. 191.

IV.

OTEVŘENÍ SVĚTOVÉHO HORIZONTU: K SOCIOLOGII GLOBALIZACE

„Buržoazie prostřednictvím svého vykořisťování světového trhu zformovala produkci a spotřebu ve všech zemích kosmopolitně. K velké lítosti reakcionářů vzala průmyslu národní půdu pod nohama. Prastaré národní průmysly byly zničeny a jsou denně ničeny. Jsou vytlačovány novými průmysly, jejichž nástup je životní otázkou pro všechny civilizované národy... Na místo staré lokální a národní soběstačnosti a uzavřenosti nastupuje všestranné spojení, všestranná závislost národů na sobě. A to jak v materiální, tak i v duševní produkci. Duševní produkty jednoho národa se stávají společným majetkem. Národní jedностранnost a omezenost je stále více a více nemožná a z mnoha národních a lokálních literatur se vytváří literatura světová.“¹

Toto není citát z neoliberálního manifestu z roku 1996, nýbrž z *Komunistického manifestu* Marxe a Engelse, jenž byl zveřejněn v únoru 1848. Z něj se dá vyčíst mnohé: zaprvé, že už tvůrci *Komunistického manifestu* přímo hymnický oslavovali revoluční roli „buržoazie“ ve světových dějinách; zadruhé, že debata o „vykořisťování světového trhu“ je staršího data, než jak to chce vidět krátkodobá paměť veřejných debat; zatřetí, že ve svých základních předpokladech se ironicky neoliberální a protomarxistické pozice podobají; a že v neposlední řadě je národnostní pohled, který dosud dominoval v sociálních vědách, zpochybněn už v jejich počáteční fázi v politickém viru přicházejícího průmyslového kapitalismu.

¹ Marx, K., Engels, F.: Manifest der Kommunistischen Partei. Cit. dle Marx, K.: *Die Frühschriften*. Stuttgart 1971, s. 529.

1. Sociologie jako síla intelektuálního řádu – kontejnerová teorie společnosti

„Moderní“ sociologie je, když otevřeme jednu z jejich učebnic, „moderní“ vědou o „moderní“ společnosti. Přičemž schéma rozčlenění sociálního prostoru, o kterém se uvažuje mlčky a konformně zároveň, lze nazvat *kontejnerovou teorií společnosti*.

Zaprvé podle něj společnosti předpokládají – politicky a teoreticky – „státní ovládnutí prostoru“ (J. Agnew a S. Corbridge). To znamená: sociologický pohled následuje pořadající autoritu – moc a vládu – národního státu. To je vyjádřeno v tom, že společnosti jsou (z definice) podřízeny státům; společnosti jsou státní společnosti, společenský řád znamená státní řád. Tak se hovoří ve všedním životě i ve vědě o „francouzské“, „americké“, „německé“ společnosti. Kromě toho je onen pojem politického spojen se společností, ale se státem, což v dějinách v žádném případě neplatilo vždy (jak ukazuje M. Viroli²). Teprve v této myšlenkové a institucionální architektuře se „moderní“ společnosti stávají jednotlivými, vůči sobě ohraničenými společnostmi. Jsou uschovány v mocenském prostoru národních států jako v kontejneru. Na druhou stranu jsou „moderní“ společnosti na základě své definice nepolitickými, zatímco politické jednání je samozřejmě umístěno pouze v prostoru státu.

Toto schéma řádu zadruhé neplatí pouze směrem ven, ale i dovnitř. Ve vnitřním prostoru směrem ven se ohraničitelná singulární společnost směrem dovnitř dělí do vnitřních totalit, které jsou zamýšleny a analyzovány jednak jako *kolektivní identity* (třídy, stavy, náboženské a etnické skupiny, ohraničitelné formy života mužů a žen), jednak jsou podle metafory organismu „sociální systémy“ rozděleně a uspořádaně navrženy a vy-diferencovány do vlastních světů hospodářství, politiky, práva, vědy, rodiny atd. s jejich vlastními „logikami“ („kódy“). Vnitřní homogenita je v zásadě výtvar státní kontroly. Všechny typy sociálních praktik – produkce, kultura, řeč, pracovní trh, kapitál, vzdělání – jsou normovány, stvrzovány, ohraničeny, racionaliz-

² Tak byl například v rané italské renesanci pojem politického úzce spojen se společností; viz Viroli, M.: *From Politics to Reason of State: The Acquisition and Transformation of the Language of Politics, 1250–1600*. Cambridge 1992, s. 2.

zovány, přinejmenším však označovány (národní hospodářství, národní jazyk, literatura, veřejnost, dějiny atd.) národním státem. Stát vytváří jako „kontejner“ teritoriální jednotku, v níž jsou sbírána data do systematických statistik o hospodářských a sociálních procesech. Tímto způsobem se kategorie státního sebezpozorování stávají kategoriemi empirických sociálních věd, takže potvrzují sociálněvědní byrokratické definice reality.

Zatřetí s tímto obrazem směrem ven a dovnitř ohraničených, uspořádaných, národním státem ustavených jednotlivých společností koresponduje *evoluční sebeobraz* a sebevědomí moderních společností. Být moderní znamená být dominantní. Tento univerzalistický nárok se vyjadřuje jako nárok na „osvobození lidí z nezletilosti vzniklé vlastním zaviněním“ (I. Kant) v nastolení základních práv a pravidel demokratické seberegulace. Navíc se tento nárok na obšťastnění projevuje nejprve v dějinách evropského kolonialismu a imperialismu plných násilí, pak po druhé světové válce v takzvané „rozvojové politice“ a „teorii rozvoje“ či „teorii rozvojových zemí“. Není náhodou, že slovo „modernizace“ se objevuje poprvé na počátku padesátých let v názvu jedné knihy o *Modernizaci rozvojových zemí*. Empirické sociální a politické vědy se podle toho chápou jako političtí lékaři či sociální inženýři tohoto procesu a přicházejí se „sociálními indikátory“, které zdánlivě dovolují učinit stupně, úspěchy modernizace měřitelnými, kontrolovatelnými a regulovatelnými pro národněstátní aktéry.

Nechci se profilovat levnou kritikou, axiomatika národněstátně nastavené sociologie první moderny je však debatami posledních let značně otřesena. Její programový pohled, obzvlášť pokud jde o organizovanou výzkumnou praxi a hluboce zakotvené kontroverze, je ale stále dominantní i v Německu. Především však tato kontejnerová teorie společnosti umožňuje, ba přímo vynucuje reflexi vzniku sociologie v počáteční fázi národního státu v Evropě 19. století a raného 20. století. Spojení mezi sociologií a národním státem sahá tak daleko, že obraz „moderně“ uspořádaných jednotlivých společností, který byl s politickým organizačním modelem národního státu závazný, byl prostřednictvím fakticky fundamentálního definičního nároku sociálněvědních klasiků zabsolutizován do přesvědčivého obrazu společnosti. Bez ohledu na všechny jejich difference sdílejí klasikové

moderní sociální vědy jako Emile Durkheim, Max Weber, a do konce i Karl Marx teritoriální definici moderní společnosti,³ tedy národnostní společenský model, jenž je dnes otřesen globalitou a globalizací. Pokud se dnes všude spenglerovsky mumlá o zániku, pak to má dozajista něco společného i s tím, že společnost a sociologie vězí v „*teritoriální pasti*“ (Agnew/Corbridge) ztotožnění národního státu a společnosti. Svět však nezaniká, protože – jak už to jakoby sám proti sobě formuloval Max Weber – světlo velkých kulturních problémů svítí dál a též vědci se cítí být nuceni podstatně změnit své myšlení a nově se terminologicky přizpůsobit a orientovat v ne-integrované mnohosti světa bez hranic.

Abychom si tento základní předpoklad vůbec uvědomili, abychom ho objasnili, bylo by užitečné vyvinout a vysvětlit *alternativy*. Sociologii globalizace si lze představit jako volný, rozporuplný shluk disidentů národnostní řádové sociologie. Jedná se – ve vztahu k mainstreamu – dosud spíš o deviantní teorie a výzkumné přístupy, směry výzkumu, často také teprve o sliby výzkumu, jež vznikly ve zcela rozdílných kulturních a tematických kontextech (od výzkumu migrace přes mezinárodní analýzu tříd, mezinárodní politiku, teorii demokracie až po *cultural theory* a sociologii velkoměsta), vzájemně si různě odporují, ale přesto tím či oním způsobem prolamují bariéru národnostního myšlení; a to sice – na to je zde kladen důraz – méně v kritice než tím, že stavějí a vypracovávají myšlenkové alternativy. Jinými slovy: společenskovo vědní debata o globalizaci se dá chápat a rozvíjet jako plodný střet o to, které základní předpoklady, obrazy sociální, které *jednotky analýzy* mohou nahradit národnostní axiomatiku.

Myšlení a výzkum v rámci koncepce národního státu rozděleně a uspořádaně představovaných společenských světů vylučuje všechno, co spadá mezi tyto vnitřní a vnější řádové kategorie. Toto mezi-kategoriální – ambivalentní, mobilní, prchavé, zároveň Být-tady-a-tam – je teprve v rámci výzkumu migrace odhalováno v přístupech *národnostních sociálních prostorů*.

Zadruhé teorie světového systému radikalizuje tuto přechodovou perspektivu do protipředpokladu, že veškeré sociální jednání se odehrává v *přesahujícím* rámci – kapitalistického světo-

³ Smith, *Nationalism*, s. 191.

vého systému – ve kterém pak dochází k pokračující dělbě práce a nerovnostem.

Tento pohled na světový systém je zatřetí relativizován tím, co politolog James Rosenau nazývá „dvěma světy světové politiky“, totiž představou, že neexistuje jedna globální společnost, nýbrž nejméně dvě vzájemně si konkurující: společnost (národních) států a nejrůznější nadnárodní organizace, aktéři, skupiny, individua, jež budují a vyztužují sociální vztahné sítě.

Ve všech dosud jmenovaných přístupech tím či oním způsobem vznikají nadnárodní prostory jednání díky tomu, že aktéři je zapřičiňují, produkují a udržují. V teorii rizikové světové společnosti nastupuje začtvrté na místo základní jednotky účelového jednání kategorie nechtěných vedlejších důsledků. Jsou to tedy globální rizika (jejich sociální a politická konstrukce), tedy různé ekologické krize (definice krizi), co způsobuje nové entropie a turbulence ve světě.

Ve výzkumech, které vycházejí z *cultural theory*, je zapaté nahrazen především předpoklad linearity a disjunkce (buď-anebo), který je základem národnostní axiomatiky, předpokladem konjunkce: globalizace a regionalizace, spojování a fragmentace, centralizace a decentralizace jsou proto dynamiky, jež spolu souvisejí jako dvě strany jedné mince.

Zašesté jsou v úvahách o *národnostní občanské společnosti* viditelné sociokulturní procesy, zkušenosti, konflikty a identity, jež se orientují na „model jednoho světa“, na nadnárodní sociální hnutí, na globalizaci „zespodu“, na nové světoobčanství. Tady se rozkládá axiomatika, jež modernu ztotožňuje s nepolitickou společností. Světová společnost bez světového státu znamená *nepoliticky organizovanou* společnost, v níž pro demokraticky nelegitimované nadnárodní aktéry vznikají nové možnosti jednání a moci. To znamená, že se otevírá nový nadnárodní prostor morálního a subpolitického, jako se to ukazuje například v bojkotu zboží, ale i v otázkách transkulturní komunikace a kritiky.

Tyto základní ideje postnárodních, nadnárodních obrazů společnosti a prostřednictvím nich vyznačené jednotky zkoumání by nyní měly být v obrysech načrtnuty; přitom budou „vývojové logiky“ dynamiky globalizace konfrontovány a tímto způsobem bude ukázán komplexní obraz – i vnitřní rozpory – sociálněvědní debaty o globalizaci.

2. Nadnárodní sociální prostory

Lékem na abstraktnost – i „globální“ – jsou příklady. Co to znamená „nadnárodní sociální prostor“?

a. Afrika není kontinent, ale koncept

Jak ukázala Patricia Alley-Dettmers ve své studii *Tribal Arts*,⁴ Afrika není pevná geografická veličina, ale *nadnárodní idea a její inscenace*, která se koná na mnoha místech světa – v Karibiku, v ghettech Manhattanu, v jižních státech USA, ve favelas v Brazílii, ale i na největším evropském pouličním masopustu v Londýně. Výběr masek, hudby, oděvů a tanců je plánován a navržen podle scénáře témat, pro který platí, že tato témata jsou všude na světě přejímána z rezervoáru kulturních idejí „Afriky“; a zároveň jsou přizpůsobena zvláštností černých subkultur na předměstích Londýna.

Inscenované Africe na londýnských ulicích neodpovídá nic na celém africkém kontinentě. Jak by také mohlo: Kde se nachází Afrika ve světové společnosti s penetrovanými hranicemi? V ruinách, které po sobě zanechali koloniální vládci? Ve velkoměstských tvářích napolo modernizované Afriky? Ve čtyřhvězdičkových hotelech Afriky? Na organizovaných safari? V back-to-the-roots nadějích a iluzích Afroameričanů? V *knihách* o Africe, které jsou psány na západních univerzitách? Nebo v zápase o národní identitu v *britských* černých subkulturách?

Z hlediska těch, kdo navrhuji tance a masky „afrického karnevalu“ v Nottinghamu, Afrika ztratila své geografické místo. Pro ně znamená „Afrika“ vizi, ideu, z níž je možné odvodit měřítko *černé estetiky*. To slouží v neposlední řadě cíli ustavit, vytvořit, obnovit africkou národní identitu pro černochoy ve *Velké Británii*. Tato britská (proti-) Afrika je ve vlastním smyslu slova představované společenství („imagined community“). Slouží k odstranění odcizení afro-karibských skupin v Anglii. Takže Afrika „existuje“ v Nottinghamu.

Avšak vztahy v nadnárodních „společenstvích“ jsou paradoxní: to, co je tady „objeveno“, ve skutečnosti však *vynalezeno*, často

⁴ V Beck, U. (ed.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*.

odporuje tomu, co považují nadnárodní „Afričané“ za „Afriku“. Velká část historické Afriky byla zotročena a rozeseta po světě. Její kultury byly rozloženy a zničeny. Proto se i ti, kteří jsou – často druhými – označováni jako „Afričané“, vzdělali tomuto obrazu Afriky. Navíc: Afrika a africtví je pro mnoho „Afričanů“ přesnou protiidentitou. Zavrhuji ji. Možná vyrostli ve směsici kultur, v níž všechny jednoznačnosti dávno zmizely a kde především vlastnost být černochem byla hodnocena negativně. Výsledkem je v každém případě paradox: černoši v Karibiku, v městech Velké Británie spojují s „Afrikou“ *ne-identitu, ne-pokrok, čili bubny, tance, pověry, nahé, nevzdělané příslušníky kmenů, permanentní beznaděj*.

V tom je možné vidět negativní zrcadlový obraz eurocentrického obrazu Afriky, který převzali černoši v metropolích západního světa. Ale to pouze zostřuje otázku: Co je a kde se nachází „Afrika“ v nadnárodním sociálním prostoru?

b. Američtí Mexičané a mexičtí Američané

Nadnárodní sociální prostory ruší, jak bylo uvedeno, (v národněstátním pojetí společnosti uvažovanou) místní vazbu společnosti. Myšlenková figura, která je zde testována, spojuje to, co je považováno za neslučitelné: zároveň žít a jednat tady a tam. Ludger Pries vyjádřil, co to znamená, na příkladu výzkumu migrace.⁵

V představovaném politickém světě singulárních společností uspořádaných podle koncepce národního státu se migrace dělí na (též v kauzálních souvislostech probádaná) stadia a kontexty odjezdu, cesty, příjezdu a integrace (která může neuspět). Naproti tomu předpokládá myšlenkový a výzkumný přístup nadnárodních sociálních prostorů, že vzniká něco nového, třetího: sociální souvislosti života a jednání, pro které platí Tam-i-zde, Jak-tak. Pod a mezi oddělenými a uspořádanými světy se vytvářejí „sociální krajiny“, jež spojují a mění místa, odkud tito lidé odjeli a kam dospěli.

Ve studii o nadnárodních společenských, životních a politických formách mezi Mexičany v Severní Americe a v místě jejich

⁵ Pries, L.: Transnationale soziale Räume. In: *Zeitschrift für Soziologie*, 25, 6/1996, s. 456–472. Také v Beck, *Perspektiven*.

původu ukazuje Ludger Pries, jak je tohoto spojování dosahováno. Pro několik obcí *Mixteca Poblana* se organizují v New Yorku podpůrné výbory, jež se zasazují za vybudování vodovodů ve svých domovských obcích nebo za obnovu kostelů a náměstí, a za tímto účelem jsou v New Yorku pracujícími migranty prováděny sbírky. Důležitá rozhodnutí a jednání s příslušnými osobami v domovských obcích jsou prováděna prostřednictvím telefonických konferencí. Takto získané finanční sumy z New Yorku často převyšují veřejné výdaje na infrastrukturu. Důležitým aspektem a vážným argumentem pro stabilitu a stabilizaci *nadnárodních sociálních prostorů* je okolnost, že mexický stát již poznal nejen enormní ekonomický, ale i politický význam pracovních migrantů. Od prezidentských voleb v roce 1988 je velký voličský potenciál Mexičanů pracujících v zahraničí (kteří disproporčně volili proti státostraně PRI) obzvlášť zřetelný a mexická vláda se snaží o aktivní a cílenou politiku hospodářské a politicko-kulturní vazby. Tak například starostové malých mexických obcí jezdí do New Yorku, aby tamním asociacím migrantů navrhovali investiční projekty pro domácí místní rozvoj. Vedle sportovních spolků migrantů v New Yorku velvyslanectví aktivně podporuje *guadelupské skupiny*, které mají organizovat kult svatě Panny z Guadelupe (nejdůležitější mexické národní svěťce) v New Yorku. Vzrůstající měrou je pracovní migrace na všech úrovních mexické politiky považována nejenom za (pasivní) přetlakový ventil pro problémy zaměstnanosti, ale i za důležitý potenciál kapitálových a lidských zdrojů pro vlastní hospodářsko-sociální rozvoj. Výsledkem této politické orientace je to, že do migračního systému Mexiko-USA jsou stále více zabudovávány institucionální pilíře, jež dodávají vytvářejícím se *nadnárodním sociálním prostorům* korigovatelnou stabilitu... Socioekonomické spojení mezi regionem původu a regionem usídlení však není jen nostalgicko-tradiční povahy (dodržování vesnických svátků) a stejně tak není dáno pouze péčí o starší generaci, která zůstala doma. Spíše se vyvíjí např. v *mixteckých* hospodářských aktivitách, které přesahují čistě tranzitorní charakter migračních vztahů. Tak existuje např. *Puebla Food Incorporation* a rodinný klan, který vyrábí tortilly v aglomeraci New Yorku a jenž si výrobou tohoto tradičního mexického jídla vydělal miliony. Mezi *Mixtecou* a New Yorkem tedy existují nadnárodní produkční a odbytové struktury,

ry, které implikují novou dimenzi *cumulative causations*. V míře, v jaké dynamika migrantských sítí udržuje toky přistěhovalců v pohybu, vzrůstá poptávka po specifických mexických potravinách a službách, která zpětně otevírá nové, migrací vyvolané možnosti zaměstnání v regionech původu a usídlení...

V New Yorku samotném mohou příšedší pracovní migranti počítat kromě svých příbuzných a známých s propracovanou sítí neformálních podpůrných skupin, specializovaných servisů a solidaritních organizací (advokátní kanceláře, pomocné výbory určitých etnik a regionů atd.). Celé části ulic (například severní část Amsterdam Street nebo *neighbourhoods* v Queens) svědčí o této teď již velmi stabilní infrastruktuře, na které mohou přistěhovalci stavět a jež je současně reprodukována jejich prostřednictvím. Existují zaměstnanecké aktivity a sociální skupiny (Mexičanů a Anglosasů), které žijí pouze ze stále migrace a *transmigrantů* a jejichž životní zájem spočívá v dalším rozvoji a budování *nadnárodních sociálních prostorů*. K tomu patří stejně tak sportovní spolky, ve kterých působí každou neděli část – stále bez pracovního povolení a povolení k pobytu jako *indocumentados* – v New Yorku žijících pracovních migrantů. Pro fotbalovou sezónu 1996 se do ligy místních Mexičanů přihlásilo šedesát pět mužstev...

V USA (zatím více v Kalifornii než například v New Yorku) se vyvíjejí také politická seskupení a organizace (např. *Frente Indígena Oaxaqueña Binacional* nebo časopis *La Mixteca Año 2000*), které prosazují ekonomické zájmy a lidská práva pracovních migrantů. Politický vyděračský potenciál těchto skupin v USA, ale především na mexické straně hranice, přitom nezřídka přesahuje možnosti vlivu příslušných lokálních politiků. Vedoucí mexické fotbalové ligy v New Yorku to formuluje takto: „Jako prostí Mexičané a také jako prostí pracovní migranti se možná skoro nepočítáme, ale teď si nás najednou předcházejí vysocí mexičtí politikové.“⁶

..... To, že např. mezi tureckými Němci a německými Turky existují podobné nadnárodní sociální prostory, lze předpokládat, ale podle mých poznatků to zatím ještě není prozkoumáno.

⁶ Ibid., s. 461.

3. Logiky, dimenze, důsledky globalizace

Jak je naznačeno výše, v literatuře o globalizaci existuje zásadní kontroverze.⁷ Na otázku Co pohání globalizaci? se proti sobě stavějí (možná vnitřně rozporné) dvě odpovědi. První skupina autorů klade důraz na existenci jedné dominantní „logiky“, jiní pracují na teoriích, které přinášejí komplexní multikauzální logiky globalizace. To, že teoretická ústřední kontroverze podkopává významový horizont slova „globalizace“, protože s ním jsou často spojeny protikladné významy, je poznamenáváno pouze na okraj.

Zároveň se tím opakuje historická kontroverze Marx–Weber mezi ekonomickou dominancí a teoretickým pluralismem ekonomicko-sociálně-kulturních přístupů v tematickém poli sociologie globalizace. Pokusy soustředit se na jednu logiku tedy rozvíjejí jednu ústřední dimenzi globalizace. Konfrontace (zdnalivě) vylučujících se jednotlivých logik globalizace vede k pohledu, v němž si různé parciální logiky globalizace konkurují.

Nejprve by měla být načata taková témata, jež považují jednu speciální dimenzi a logiku globalizace za ústřední. Zde lze uvést následující klíčové autory: Wallerstein, Rosenau, Gilpin, Held, Robertson, Appadurai a jako společný vztahný bod Giddens. Wallerstein – jeden z prvních, kdo se v sedmdesátých letech začali zabývat otázkami globalizace – přišel s konceptem *světového systému*; pro něj je motorem globalizace kapitalismus. Rosenau, Gilpin a Held studovali mezinárodní politiku. Zpochybňují národnostní ortodoxii jednak tím, že vyzvedávají význam technologické globalizace (informační společnost a společnost vědění), jednak tím, že zdůrazňují politicko-vojenské faktory a hlediska (mocenská politika).

Bezpochyby, jak již bylo uvedeno, obzvláště ekologická krize a – po konferenci v Riu v roce 1992 – její celosvětové uznání „natrvalo“ otráslý myšlením a jednáním ve vztahném rámci národního státu. Světová společnost si uvědomila sama sebe jako zakoušené ekologické společenství osudu při obžalobě „světové rizikové společnosti“.

⁷ K následujícímu viz McGrew, A.: A Global Society? In: Hall, S. et al. (eds.): *Modernity and its Futures*. Cambridge 1992, s. 61–116.

Robertson, Appadurai, Albrow, Featherstone, Lash, Urry a mnozí další spíše argumentují v tradici cultural theory. Rozhodně odporují rozšířené představě *macdonaldizace* světa. Kulturní globalizace neznamená, že svět je kulturně homogennější. Globalizace spíše znamená „glokalizaci“, tedy značně rozporuplný proces, jak pokud o jeho obsahu, tak o různorodost jeho důsledků. Dva z nejproblematictějších důsledků pro stratifikaci světové společnosti by měly být stručně objasněny: *globální bohatství, lokální chudoba* (Bauman) a *kapitalismus bez práce*.

Každý z těchto autorů tedy lokalizuje původ a důsledky globalizační dynamiky primárně do *jednoho* sektoru institucionálního jednání: ekonomiky, technologie, mezinárodní politiky, ekologie, kultur, resp. světových kulturních industrií nebo nových sociálních nerovností ve světovém měřítku. V souhrě těchto perspektiv vzniká obraz plurální sociologie globalizace.

a. Kapitalistický světový systém: Wallerstein

Koncepce nadnárodních sociálních prostorů je teorie středního dosahu. Zde je porušen národnostní pohled na společnost, zatímco kontejnerová teorie společnosti, představa národnostně oddělených společenských světů, je nahrazena prostřednictvím *třetí* formy života, tzn. nadnárodně integrovaných, předpokládané hranice podkopávajících, překračujících prostorů jednání sociální.

Metafora prostoru je přitom použita rozporně: výrazným znakem těchto „prostorů“ je, že *ruší* vzdálenosti. „Nadnárodní“ znamená: vznikají formy života a jednání, jejichž vnitřní logika má své kořeny v invenčnosti, s níž lidé „bezvzdálenostně“ vytvářejí a udržují sociální světy a souvislosti jednání. Pro sociologický výzkum tedy vyvstává otázka: *Jak* jsou vzdálenosti a hranice rušící nadnárodní světy možné? Jak mohou být vytvořeny a jak o ně může být pečováno v jednání individuí, často v odporu proti národnostním individuí? Jde při tom o bezstátní, možná dokonce bezinstitucionální rané formy nadnárodních světových společností? Jaké orientace, zdroje, instituce upřednostňují, či jakým zabraňují? Jaké politické důsledky (dezintegrace nebo nadnárodní mobilizace) jsou s nimi spjaté?

Jasně je, že v těchto nadnárodních sociálních krajinách se (často ilegálně) mísí a děje to, co je národnostnímu nároku na

kontrolu a řád trnem v oku. Vytvářejí se zde „nečisté“ prostory života a jednání. Pro jejich analýzu musí sociologický pohled odložit Bud-anebo a otevřít se pro specifické, rozlišitelné formy života. Také.

Wallerstein radikálně nahrazuje obraz vůči sobě uzavřených jednotlivých společností protiobrazem *jednoho* světového systému, v němž se *všichni* – všechny společnosti, všechny vlády, všechny podniky, všechny kultury, třídy, všechny domácnosti, všechna individua – musejí zařadit a prosazovat v *jedné* dělbě práce. Tento světový systém, který poskytuje vztažný rámec pro sociální nerovnosti ve světovém měřítku, se podle Wallersteina prosazuje s kapitalismem. Podle něj je kapitalismus na základě své vnitřní logiky nezbytně globální.

Kapitalistická dynamika, vzniknuvši v Evropě 16. století, zachvacuje a od základu mění stále nové tradiční „kontinenty“, prostory, zákoutí sociálního života. „...celý svět operuje uvnitř tohoto rámce a regulačního obvodu *závažné, bezvýjimečné* dělby práce, kterou nazýváme kapitalistická světová ekonomika.“⁸

Kapitalistická světová ekonomika má podle Wallersteina tři základní prvky:

Zprvé sestává, obrazně řečeno, z jednoho jediného trhu, který je ovládán principem maximalizace zisku.

Druhým základním prvkem je existence řady státních struktur rozdílné síly směrem ven a dovnitř. Státní struktury slouží především k tomu, aby „bránily“ volnému fungování kapitalistického trhu, aby *zlepšily* vyhlídky zisku jedné či více skupin.

Třetí základní prvek kapitalistické světové ekonomiky podle Wallersteina spočívá v tom, že přisvojení práce přes čas se odehrává ve vztahu vykořisťování, které zahrnuje nikoli dvě třídy, ale tři stupně: s *centrálními* prostory, *semiperiferií* a *periferními zeměmi* a regiony. (Otázka, které země, regiony světa patří kam a na základě jakých kritérií, zapříčinila těžko rozhoditelné historicko-empirické kontroverze.)

Zatímco tedy evropský kapitalismus po zhroutil východního bloku tvoří univerzální ekonomický prostor, totiž ekonomický prostor globálního trhu, rozpadá se lidstvo do národních států

⁸ Wallerstein, I.: Klassenanalyse und Weltsystemanalyse. In: Kreckel, R. (ed.): *Soziale Ungleichheiten, Soziale Welt, Sonderband 2*. Göttingen 1983, s. 303.

a identit s jejich chápáním suverenity a původu. Současně se ve světovém systému množí a zosťrují konflikty, protože tento systém vyvolává nejen nebývalé bohatství, ale také nebývalou chudobu. Vzorec globální nerovnosti sleduje rozdělení sociálního prostoru na centrum, semiperiferii a periferii, rozdělení světa, jež konfliktně integruje světový systém.

Periodicky se objevující krize vedou podle Wallersteina k restrukturalizacím, jež zosťrují rozdělení moci a nerovnost. Zároveň stoupá stupeň rozporů ve světovém systému. Wallerstein argumentuje, že univerzalizace a prohlubování kapitalistické logiky provokují odpor v celosvětovém měřítku. K tomu přiřazuje anti-západní, anti-moderní, fundamentalistické reakce, stejně tak jako environmentální hnutí nebo neonacionalistické směry. Vnitřní logika kapitalistického světového systému tedy vyvolává obojí: integraci světa a rozklad světa. Na kätstnerovskou otázku, kde je pozitivum, nenalézá Wallerstein odpověď. Je přesvědčen, že na konci hrozí zhroutil světového systému.

Tuto argumentační figuru (která zde může být uvedena pouze zjednodušeně) charakterizují dva znaky: je monokauzální a ekonomická. Globalizace je definována jediňe a vylučně jako institucionalizace světového trhu.

Proti tomu lze vznést – přinejmenším – tři kritické poznámky. Zprvé je očividné, že historicko-empiricky interpretovat a testovat tuto teorii je obtížné. Zadruhé globalizace začíná v tomto vztažném rámci s Kolumbovým objevením a podrobením Nového světa, je tedy všim, jen ne specifikem konce 20. století. To znamená: terminologický rámec, který navrhuje Wallerstein, nedovoluje definovat historické novum nadnárodního. Zatřetí se – přes veškerou dialektiku – argumentuje *lineárně*. Otázka, zda světový trh neviditelně a nechtěně nevyvolává *kosmopolitické* konflikty a identity, již Marx a Engels položili už v *Komunistickém manifestu*, není postavena a studována.⁹

⁹ Volker Bornschier rozvinul a empiricky rozpracoval teorii světového systému dál: viz nejnověji Bornschier, V., Trezzini, B.: *Jenseits von Dependenz-versus Modernisierungstheorie: Differenzierungsprozesse in der Weltgesellschaft und ihre Erklärung*. In: Müller, H.-P. (ed.): *Weltsystem und kulturelles Erbe*. Berlin 1996, s. 53–79.

b. Postmezinárodní politika: Rosenau, Gilpin, Held

I Rosenau vyvrací národněstátní myšlení; ale ne tím, že by na místo anarchie národních států stavěl světový systém světového trhu, nýbrž tím, že rozlišuje dvě fáze mezinárodní politiky. Globalizace v jeho vztažném rámci znamená: lidstvo za sebou zanechalo čas mezinárodní politiky, jenž se vyznačoval tím, že mezinárodní scéně dominovaly národní státy, jež ji monopolizovaly. Nyní začal věk *postmezinárodní* politiky, ve kterém se národněstátní aktéři globální scény a moci musejí dělit s mezinárodními organizacemi, nadnárodními koncerny a nadnárodními sociálními a politickými hnutími. Empiricky se to projevuje kupříkladu tak, že pouze počet mezinárodních organizací, včetně nevládních organizací (například Greenpeace), dosáhl nevidaného řádu a stále roste.

Na otázku, zda klame zdání, že zahraniční politika USA jde jinými cestami a uskutečňuje jiné koncepce, odpověděl poradce amerického ministerstva zahraničních věcí Timothy Wirth: „Maxima ‚mysli globálně, jednej lokálně‘ je stále více realitou. Vidíme, jak mezinárodní instituce a rozhodnutí jsou stále důležitější. Postupně sílí pocit, že obyvatelstva mohou reagovat namísto pouze na národní úrovni i prostřednictvím nových mezinárodních institucí. Zahraničněpolitický establishment začíná uvažovat v jiných dimenzích než v dimenzích vojenské a ekonomické moci, nábojů a dolarů. Vystávají globální problémy – tedy celosvětové programy lidských práv a uprchlíků nebo i boj proti korupci a kroky při ekologických katastrofách. Tato globalita mění naše myšlení.“ A na otázku, jakou roli hrají v jeho konceptech globalizace občané a občanské iniciativy, odpověděl: „Narůstající vliv místních iniciativ je vedle internacionalizace druhá výzva pro dosavadní koncept politiky. Existuje enormní tlak na decentralizaci politiky. Rodí se už pouze díky novým komunikačním možnostem. Fax a internet jsou stále více každodenními samozřejmostmi. Každý může hned hovořit s kýmkoli na celém světě, aniž by byl odkázán na vládní kanály nebo diplomaty.“¹⁰

Rosenau odpovídajícím způsobem vysvětluje přechod od národní k postnárodní éře zaprvé vztahy mezinárodního politic-

¹⁰ Wirth, T.: Politikstil der Zukunft. In: Die Macht der Mutigen. *Spiegel Spezial*, 11/1995, s. 8.

kého systému a zadruhé tím, že monocentrická mocenská struktura rivalizujících národních států je nahrazena a nahrazována prostřednictvím polycentrického mocenského rozdělení, ve kterém si konkuruje, resp. kooperuje, velká množina nadnárodních a národněstátních aktérů.

Existují tedy dvě arény globálních společností: jednak *společnost států*, v níž stejně tak jako dosud jsou klíčovými veličinami pravidla diplomacie a mezinárodní moci, a svět *nadnárodní subpolitiky*, ve kterém se pohybují tak odlišní aktéři jako nadnárodní koncerny, Greenpeace, Amnesty International, ale i NATO, Světová banka, Evropská unie atd.

Polycentrická světová politika

Rozpor mezi *dvoji* světovou společností a teorií světového systému je zřejmý: Rosenau na místo jednoho, ekonomicky „řízeného“ světového tržního systému staví *polycentrickou světovou politiku*, ve které nemají monopolní slovo ani kapitál, ani národněstátní vlády, ale ani OSN, Světová banka, Greenpeace atd., nýbrž *všichni*, byť s rozdílnými mocenskými možnostmi spolu zápasí o dosažení svých cílů.

Přechod od národněstátně dominované k polycentrické politice Rosenau – také na rozdíl od Wallersteina – odvozuje z *technologické* dimenze globalizace a její vlastní dynamiky. V jeho politologických studiích se argumentuje, že hustota a důležitost mezinárodních závislostí získala novou kvalitu. Na otázku, proč to tak je, odpovídá, že to je enormní a ještě dlouho neuzavřenou expanzí informačních a komunikačních technologií. „Je to technologie,“ argumentuje Rosenau, „co ruší geografické a sociální vzdálenosti prostřednictvím nadzvukových letadel, prostřednictvím počítačů, prostřednictvím satelitů a mnoha dalších inovací, které dnes umožňují to, že více a více lidí, myšlenek a zboží může překonat čas a prostor rychleji a bezpečněji než kdy předtím. Je to technologie, souhrnně řečeno, co zesiluje interdependence mezi lokálními, národními a mezinárodními obcemi, a to v míře, jakou dosud nezažila žádná doba.“¹¹

¹¹ Rosenau, J.: *Turbulence in World Politics*. Brighton 1990, s. 17.

Rosenau tedy kombinuje dva argumenty: nástup informační společnosti a společnosti vědění, stejně tak jako ji stimulované rušení vzdáleností a hranic jako důsledek zmnožení nadnárodních aktérů a organizací. Tato *nezvratně polycentrická světová politika*¹² vystihuje situaci, v níž:

- *nadnárodní organizace* jako Světová banka, katolická církev, mezinárodní asociace sociologů, McDonald, VW, drogové kartely, italská mafie, tak jako nové mezinárodní nevládní organizace působí spolu, vedle sebe nebo proti sobě;
- *nadnárodní problémy* jako klimatické změny, drogy, AIDS, etnické problémy, měnové krize určují agendu politiky;
- *nadnárodní události* jako mistrovství světa ve fotbale, válka v Zálivu, americké volby nebo román Salmana Rushdieho vyvolávají prostřednictvím satelitní televize nepokoje ve zcela rozdílných zemích a světadílech;
- *vznikají nadnárodní „obce“*, založené např. na náboženství (islám), vědě (odborníci), životním stylu (pop, ekologie), příbuzenství (rodiny), politických orientacích (environmentální hnutí, bojkoty zboží) aj.;
- *nadnárodní struktury* jako formy práce, produkce a kooperace, banky, finanční toky, technické znalosti atd. řeší a stabilizují souvislosti jednání a krizí skrze vzdálenosti.

Gilpinův myšlenkový přístup ke globalizaci zaprvé skepticky oponuje veškeré rétorice novosti a zadruhé zaujímá pozici nedařleko ortodoxního pohledu mezinárodní politiky, jeho argumentace vychází z její vnitřní logiky. Zároveň i Gilpin vidí, že národní státy v současnosti a budoucnosti jsou stále více svázány jeden s druhým, pokud ne přímo spoutány. Oproti Wallersteinovi a Rosenauovi ale zdůrazňuje, že globalizace vzniká pouze za určitých podmínek mezinárodní politiky, je produkt „*permisivního*“ pořádku; tzn. pořádku mezi státy, které umožňují to, že se vyvinuly, jsou rozvíjeny a udržovány závislosti a vztažné sítě mezi národnostátními autoritami a mimo ně.

Globalizace, chápaná jako expanze nadnárodních prostorů a aktérů, zůstává v tomto pohledu – velmi paradoxně – odkázána na národnostátní autoritu, přesněji: na *hegemoniální moc*. Globalizace takřikajíc předpokládá mlčenlivý národnostátní *souhlas* ke

¹² K následujícímu srov. McGrew: *A Global Society?*

globalizaci. Otevřenost – permisivita – která je nezbytná, aby se mohl rozvíjet světový trh, světová náboženství, světové koncerty a světové nevládní organizace, může podle Gilpina existovat a prospívat pouze ve stínu adekvátní státní mocenské koncentrace.

Globalizace zůstává v tomto pohledu, který brání primát národnostátní politiky vůči všem ostatním Také-aktérům, nezbytně *kontingentní*, tzn. ohrožená; a to v tom smyslu, že vznik a rozvoj nadnárodních sociálních prostorů a aktérů předpokládá hegemoniální mocenskou strukturu a mezinárodní politický režim. Pouze toto garantuje otevřenost světového ne-pořádku.

„Má pozice zní: Je nezbytný hegemon, aby mohla být zachována existence liberálního tržního řádu... Historická zkušenost učí, že tam, kde tato zároveň liberální a dominantní moc chybí, je rozvoj mezinárodních tržních a kooperačních vztahů mimořádně podvázán nebo znemožněn, a sice z toho prostého důvodu, že všechno ostatní by bylo konfliktní. Rozšíření trhu v integrované globální síti by nebylo možné bez expanze liberální, hegemoniální moci, která mu prospívá a umožňuje ho.“¹³

Rozdělená, svázaná suverenita

Teorie hegemoniální mocenské struktury jako podmínky pro globalizaci může a musí poznamenat, že pojem politická suverenita, který je jejím základem, díky globalizaci zastaral. To je argument Davida Helda, který ukazuje, jak národnostátní politika prostřednictvím mezinárodních dohod, internacionalizace politických rozhodovacích procesů, narůstajících závislostí v bezpečnostní politice (včetně čím dál tím intenzivnější internacionalizace výroby zbraní), tak jako prostřednictvím mezinárodního pohybu zboží a dělby práce ztrácí to, co je jádrem její moci: svou suverenitu.

V důsledku globalizace „vzniká komplexní uspořádání podmínek a sil“, píše Held, „které trvale omezuje svobodu jednání vlád a států, když svrchované vnitřní politice jsou kladeny hranice, když jsou transformovány podmínky politického rozhodování, když jsou radikálně měněny předpoklady a kontexty

¹³ Gilpin, R.: *The Political Economy of International Relations*. Princeton 1987, s. 88 a 85.

národní politiky, když se mění zákonné rámcové podmínky pro administrativní a politické jednání, a to v tom smyslu, že odpovědnost a zúčtovatelnost důsledků pro národnostní politiku je sotva ještě možná. Když si uvědomíme pouze tyto konsekvence globalizace, pak je ospravedlněné tvrzení, že ve stále komplexnějším mezinárodním prostředí je omezeno obojí: státní autonomie (v některých sférách radikálně) a státní suverenita. Každá teorie státní suverenity, která suverenitu chápe jako nezrušitelnou a nedělitelnou formu veřejné moci a vlády, je nedostatečně komplexní. Suverenita musí být dnes chápána a zkoumána jako rozdělená moc, která je jako rozdělená vnímána řadou aktérů – národních, regionálních, mezinárodních – a prostřednictvím této imanentní plurality je ohraničena a svázána.¹⁴

c. Světová riziková společnost: ekologická globalizace jako nedobrovolná politizace

Ten, kdo se ptá, jaká politická zkušenost je spojená s ekologickým vnímáním krize, dozajista narazí na mnohé odpovědi, i na ty, že jde o civilizační sebeohrožení, které nelze připsat Bohu, bohům či přírodě, nýbrž lidským rozhodnutím, průmyslovým vítězstvím, ba přímo civilizačnímu nároku na regulaci a kontrolu. Druhou stranou téže zkušenosti je problém *křehkosti* civilizace, která – politicky řečeno – může přinést zkušenost společného osudu. „Osud“ je do jisté míry správný termín, protože *všichni* mohou být konfrontováni s důsledky vědecko-průmyslových rozhodnutí (v krajních případech); do určité míry je však nesprávný, protože hrozící nebezpečí jsou výsledkem lidských rozhodnutí.

Tím vyvolává ekologický šok zkušenost, kterou politologové vyhrazovali pro zkušenost válek, ovšem charakteristickým způsobem. Pospolitost národních dějin byla vždy porušována i dialektikou obrazů nepřítele. Ekologické vědomí krize se rovněž může ventilovat i v násilí proti skupinám a věcem. Zároveň je však možná poprvé prožitelná pospolitost osudu, který – paradoxně – s ohraničitelností nastolené hrozby vzbuzuje *kosmopolitní* všední vědomí, které možná ruší hranice mezi člověkem, zvířetem a rostlinou: nebezpečí zakládají společnost; globální

¹⁴ Held, D.: Demokratie, Nationalstaat und die globale Weltordnung. In: Beck, U. (ed.): *Politik*.

nebezpečí zakládají globální společnost; nejen to ospravedlňuje debaty o světové rizikové společnosti.¹⁵

Způsob, jak je postnárodní sociální realita výše zmíněnými autory konceptuálně uchopena a rozvíjena, se – při všech protikladech – překrývá v jednom podstatném bodě: všichni vycházejí z toho, že i nadnárodní sociální prostory vznikají pouze prostřednictvím zamýšleného jednání; nebo, v mírnější podobě, předpokládají účelové aktéry a instituce. Tento předpoklad je opuštěn s teorií světové rizikové společnosti, jež říká: není děle možné externalizovat vedlejší důsledky a nebezpečí vysoce rozvinutých průmyslových společností. Jako rizikové konflikty zpochybňují institucionální nástroje. Je zde rozvíjen názor, že nadnárodní sociální prostory jsou konfliktně a takřikajíc záhadně „za zády lidí“ tvořeny i prostřednictvím *nechtěných, popíraných, potlačovaných* nebezpečí.

Toto chápání je, jak se zdá, v rozporu s námitkou, že i nezamýšlené důsledky musejí být vědomé, pokud chtějí politicky působit. To nemá být popřeno. A přece se politicko-ekonomické turbulence světové rizikové společnosti dají pochopit jen tehdy, když je zřejmé, že veřejně projednáváná nebezpečí představují jakousi „negativní měnu“. Jsou to mince, které nikdo nechce, ale které přesto všude nacházejí přístupové cesty, vynucují si pozornost, iritují, podkopávají, mění to, co se zdálo být pevně ukotveno v normalitě.

Podívejme se jen na nejnovější tragikomedii nemoci šílených krav v Evropě. Kdo v horním Bavorsku, které bylo zajištěno proti nákaze šířící se z Británie mnoha hranicemi a politickými slibů ochrany, navštívil v létě 1997 hostinec a otevřel jídelní listek, na toho se usmíval místní rolník v důvěrně známém oděvu se svým dobyt看em a dětmi. Tato fotka a odkaz, že steak, který je velice chutný, je z masa z krávy na fotografii, měly obnovit důvěru, která byla zničena zprávami o údajně *britské* nemoci šílených krav.

Dají se rozlišit tři typy globálních nebezpečí:¹⁶

Zprvč konflikty o „bads“, které jsou vytvářeny jako rub „goods“, tzn. *bohatstvím podmíněná* ekologická devastace a tech-

¹⁵ K tomu a k následujícímu Beck, Risikogesellschaft; Ibid., Gegengifte: Die organisierte Unverantwortlichkeit. Frankfurt/M. 1988.

¹⁶ K tomu podrobněji viz Beck, U.: Weltrisikogesellschaft. In: Jaeger, C. C. (ed.): *Umweltssoziologie. Sonderheft der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. Opladen 1996, s. 119–147.

nicko-industriální nebezpečí (jako ozónová díra, skleníkový efekt, ale i nepředvídatelné a nevypočitatelné důsledky genetického inženýrství a šlechtění).

Zadruhé *chudobou podmíněná* ekologická devastace a technicko-industriální nebezpečí. Komise pod vedením Harlem Brundtlandové poprvé poukázala na to, že ničení životního prostředí není pouze stínem nebezpečí růstové moderny, ale že naopak existuje těsná souvislost mezi chudobou a ničením životního prostředí. „Nerovnost je nejdůležitější ‚ekologický‘ problém planety, je to zároveň její nejdůležitější ‚rozvojový‘ problém.“¹⁷ Potom tedy integrovaná analýza populačních trendů, způsobů výživy, úbytku druhů a genetických zdrojů, energie, průmyslu a lidského osídlení ukazuje, že toto všechno spolu souvisí a není možné to studovat nezávisle na sobě.

„Mezi ničením životního prostředí jako důsledkem blahobyty a ničením životního prostředí jako důsledkem chudoby,“ píše Michael Zürn, „však existuje podstatný rozdíl: zatímco mnoho bohatstvím podmíněných ekologických ohrožení vychází z externalizace výrobních nákladů, jde u chudobou podmíněné ekologické devastace o sebedevastaci chudých s vedlejšími důsledky i pro bohaté. Jinými slovy: bohatstvím podmíněná devastace životního prostředí je na zeměkouli rovnoměrně rozložena, zatímco chudobou podmíněná devastace se dotýká především jednoho místa a internacionalizuje se teprve ve formě střednědobých vedlejších následků.“¹⁸

Nejznámějším příkladem je kácení tropických deštných pralesů, kterých v současné době ročně ubývá okolo 17 milionů hektarů; dalšími příklady jsou jedovaté odpady (i importované) a zastaralé technologie (např. v chemickém nebo jaderném průmyslu), v budoucnosti i genový průmysl, stejně tak jako genově-technologický a humánně-genetický výzkum. Tato nebezpečí vznikají z kontextu započatých a přerušovaných modernizačních procesů. Tak se šíří průmysly, které mají technologický potenciál ohrožení životního prostředí a života, aniž by tyto země disponovaly in-

¹⁷ United Nations 1987, s. 6.

¹⁸ Srov. Zürn, M.: Globale Gefährdungen und internationale Kooperation. In: *Der Bürger im Staat*, 45/1995, s. 51. Myšlenky a údaje těchto typologií pocházejí od něj.

stitucionálními a politickými prostředky k zabránění možných devastací.

U bohatstvím a chudobou podmíněných nebezpečí se jedná o „normalitní“ nebezpečí, která většinou vznikají z použití neexistujících nebo nedostatečných norem péče a bezpečnosti, která jsou právě proto ve světě kontinuálně aplikována.

Zatřetí jde o *zbraně hromadného ničení*, jejichž nasazení je narozdíl od prvních dvou případů spojeno s výjimečnou situací války. Ani po konci konfrontace Východ-Západ nejsou nebezpečí regionálního nebo globálního sebezničení nukleárními, chemickými nebo biologickými zbraněmi v žádném případě eliminována, spíše se dostala zpod kontrolní struktury – atomového patu supervelmocí.

K nebezpečím vojensko-státní konfrontace se přidávají nebezpečí (objevujícího se) fundamentalistického nebo soukromého *terorismu*. Stále méně se dá vyloučit, že v budoucnosti ne pouze státně-vojenské, nýbrž i soukromé držení prostředků hromadného ničení a stejně tak i pro ně dosažitelný (politický) výhrůžný potenciál se stanou novými zdroji nebezpečí světové rizikové společnosti.

Tyto rozdílné skupiny globálních nebezpečí se mohou doplňovat a zosťovat; tzn. je nutné se ptát na vzájemné působení mezi ekologickou devastací, válkami a účinky přerušené modernizace.

Jakým způsobem usnadňují ekologické devastace války – ať už v případě, že ozbrojený konflikt vypukne o životně nutné zdroje (např. vodu) nebo že ekologičtí fundamentalisté na Západě volají po použití vojenské síly k zastavení devastací životního prostředí (jak je to například požadováno k ukončení kácení tropických pralesů)?

Je lehce představitelné, že země, která žije v rostoucí chudobě, maximálně exploatuje životní prostředí. V zoufalství (nebo i k politickému zastření zoufalství) může se zbrojním potenciálem sáhnout po cizích zdrojích přežití. Ekologické devastace (např. záplavy v Bangladéši) mohou vyvolat masové uprchlické vlny, které mohou vést k válečným konfliktům. Nebo válčící, porážkou ohrožené státy mohou sáhnout k „poslednímu prostředku“, zničení svých či cizích atomových elektráren a chemických továren, aby přilehlé regiony a velkoměsta ohrozily atomovou destrukcí. Fantazii, hororovým scénářům, jež spojují zdroje

nebezpečí, se meze nekladou. Zürn mluví o „spirále ničení“, jejíž efekty se mohou nakumulovat do velké krize, do níž ústí všechny další krizové jevy.

Přesně to má na mysli diagnóza světové rizikové společnosti. Jmenovaná globální ohrožení podřývají nosné pilíře tradičního bezpečnostního kalkulu: škody ztrácejí své prostorově-časové ohraničení – jsou globální a trvalé; škody lze sotva připsat někomu, kdo by za ně byl zodpovědný – princip příčiny ztrácí svou ostrost; škody již také nemohou být finančně kompenzovány – je nesmyslné se pojišťovat proti worst-case účinkům globální spirály ohrožení. Konsekvantně neexistují ani žádné plány pro následný postup, pokud by došlo k nejhroší variantě.

Již na tomto pohledu je zřejmé, že globální nebezpečí jako taková neexistují, že se spíš mísí a jsou svázána s národnostními konflikty, etnickými konflikty a problémy dotýkajícími se chudoby, které se ve světě objevují obzvláště po konci konfliktu Východ-Západ. Takto se v postsovětských republikách spojuje nelitostná diagnóza ekologických devastací s politickým odmítáním imperiálního využívání přírodních zdrojů. Debata o „vlastní půdě“ se v tomto smyslu stává zároveň nárokováním si práva na přírodní zdroje a státní suverenitu.

I debata o světové rizikové společnosti může svádět k přeceňení relativní specifičnosti ekologických krizí do monokauzálního a jednodimenzionálního pohledu na globální společnost. Oproti tomu je nezbytné zdůrazňovat specifičnost *nedobrovolné politizace* všech společenských oblastí jednání prostřednictvím rizikových konfliktů.

Vnímaná nebezpečí otevírají zdánlivě pevně zakonzervované automatismy pro společenské rozhodování. Témata, o kterých se bez ospravedlnění vyjednávalo a rozhodovalo za zavřenými dveřmi pracoven manažerů a vědců, náhle musejí být ospravedlnována ve veřejných kontroverzích. Tam, kde se zdálo, že se rozhoduje samočinně, se nyní ukazují ti, kdo jsou za dané rozhodnutí odpovědní, a tito lidé možná dokonce pod tlakem veřejnosti přiznají chyby a seznámí ji se zavrženými alternativami. Jinými slovy, technokracie nebezpečí nechtěně vytváří politický protijed proti své vlastní samočinnosti: nebezpečí, která bez ohledu na tvrzení příslušných činitelů, že všechno mají pod kontrolou, jsou veřejně známá, otevírají prostory politického jednání.¹⁹

d. Proč je teze o mcdonaldizaci světa nesprávná: paradoxy kulturní globalizace

Rozvoj světového trhu, argumentuje např. Kevin Robins, má dalekosáhlé důsledky pro kultury, identity a životní styly.²⁰ Globalizace ekonomického jednání je provázána vlnami kulturní transformace, procesem, jenž se nazývá „kulturní globalizace“. Přitom dozajista jde i o fabrikaci kulturních symbolů – proces, jenž se však dá pozorovat už dlouho. Dokonce části sociálních věd stejně tak jako veřejnosti přijaly pro tuto oblast pohled, jež lze zjednodušit do teze o *konvergenci globální kultury*. Heslem je *mcdonaldizace*. Podle ní se stále více prosazuje univerzalizace ve smyslu sjednocení životních stylů, kulturních symbolů a nadnárodních způsobů jednání. V dolnobavorské vesnici, stejně tak jako v Kalkatě, Singapuru nebo ve favelas v Riu se sleduje seriál Dallas, nosí se blue jeans a kouří se marlboro jako znamení „volné, nedotčené přírody“. Stručně řečeno, globální kulturní průmysl znamená stále více *konvergenci* kulturních symbolů a forem života.

Ředitel Euro Disneylandu říká: „Charakteristické rysy Disneyho platí univerzálně. Pokuste se přesvědčit italské dítě, že „topolino“ – italské jméno pro Mickey Mouse – je americká postavička, a neuspějete.“²¹

Diskurs světového trhu má v této perspektivě jako základ negativní utopii. V míře, v níž jsou do světového trhu integrovány i poslední kouty světa, sice vzniká *jeden* svět, ale ne jako uznání mnohosti, vzájemné otevřenosti, tedy pluralisticko-kosmopolitní image sebe a jiných, nýbrž právě naopak jako svět *jednoho* zboží. V něm jsou lokální kultury a identity vykořeněny a nahrazeny symboly světa zboží, jež vznikají v reklamách a image designu velkých koncernů. *Být se stává designem* – a to celosvětově.

¹⁹ Že jsou tyto možnosti nebezpečí aspoň částečně politicky využity, do svědčuje např. množství mezinárodních dohod a zákonů v této sféře, jež v posledních deseti letech enormně stouply; k šancím globalizace i k politizaci prostřednictvím rizik více níže v tomto svazku.

²⁰ Robins, K.: Tradition and Translation: National Culture and its Global Context. In: Corner, J., Harvey, S. (eds.): *Enterprise and Heritage: Crosscurrents of National Culture*. London 1991, s. 28.

²¹ Cit. ibid.

Lidé jsou to, co kupují (co mohou kupovat). Tento zákon kulturní globalizace platí – tak zní argumentace – dokonce i tam, kde je kupní síla téměř nulová. S kupní silou končí *sociální* lidství, hrozí, začíná vyloučení. *Exkluze!* zní rozsudek pro ty, kteří vypadávají z principu Být-rovná se-design.

Koncerny, jež zaměřují tržní panství na fabrikaci univerzálních kulturních symbolů, využívají světa informačních technologií, který je bez hranic a o kterém bájí např. Rosenau, po svém. Satelity umožňují překonat všechny národní a třídní hranice a implantovat vypiplaný svět bílé Ameriky do srdcí lidí ve všech koutech světa. Logika ekonomického jednání učiní zbytek.

Globalizace, ekonomicky chápáno, minimalizuje náklady a maximalizuje zisky. Dokonce i malé segmenty trhu a jim odpovídající životní styly slibují, univerzalizovaně přes všechny kontinenty, aplaus na Wall Street. Transregionální tržní plánování je proto kouzelné slůvko reklamních a manažerských kruhů globálních kulturních industrií. Tam, kde náklady v produkci globálně způsobilých symbolů rostou, se nabízí globalizace jako východisko a jako příslib brzkého ziskového ráje.

„Dochází ke kulturní a sociální revoluci jako důsledku hospodářské globalizace,“ řekl jeden hlasatel v CNN. „Úředník v Americe je jí zasažen stejně tak jako muž na ulici v Moskvě nebo manažer v Tokiu. To znamená: co děláme v Americe a pro Ameriku, má platnost pro celý svět. Naše zprávy jsou globální zprávy.“

Konec svobodných, rebelských informací?

Ve zlatokopečké náladě, jež vznikla na světových trzích s informacemi a vedla a nadále vede k mocným koncentračním pohybům, vidí bdělí blížící se konec svobodných, rebelských informací. A kdo by mohl tyto obavy lehkomyšlně odmítnout?

„Globální informační infrastruktura pokrývá zeměkouli jako pavučina,“ píše Ignatio Ramonet, „využívá výhody digitalizace a urychluje propojitelnost všech komunikačních služeb. Podporuje obzvláště spojení tří technologických sfér – počítače, telefonu a televize – které se integrují v multimédiích a internetu. Celosvětově existuje 1,26 miliardy televizních diváků (z nichž více než 200 milionů vlastní kabelovou televizi a ca 60 milionů digitální

televizi), 690 milionů majitelů telefonů, z toho 80 milionů v mobilní síti, a přibližně 200 milionů majitelů počítačů, z nichž je 30 milionů připojeno k internetu. Předpokládá se, že v roce 2001 bude více internetových než telefonních připojení, počet uživatelů internetu se bude pohybovat mezi 600 miliony a 1 miliardou a World Wide Web bude mít více než 100 tisíc komerčních stránek. Obrat komunikačního průmyslu, jenž v roce 1995 tvořil 1000 miliard dolarů, by se mohl v pěti letech zdvojnásobit, a tím by tvořil zhruba 10 % světového hospodářství. Giganti počítačové, telefonní a televizní branže vědí, že zisky v budoucnosti spočívají v „sondážních oblastech“, které před jejich fascinovanými, lačnými očima otevírá digitální technologie. Přitom je jim známo, že jejich teritorium nebude v budoucnu chráněno a hladově na ně hledí giganti sousedních sektorů. V mediální sféře vládne nemilosrdná válka. Ten, kdo byl v telefonní branži, teď chce vyrábět i televize a naopak. Všechny vytvářením sítí se zabývajících firem, především těch, jež provozují zásobovací sítě (elektrický proud, telefon, voda, plyn, železnice, dálnice atd.), se zmocnila zlatá horečka a chtějí si zajistit podíl na multimediálním koláči. Všude ve světě spolu bojují titíž konkurenti, mocné firmy, které se staly novými vládci světa: AT&T, celosvětový lídr v telefonní oblasti, duo MCI (druhá největší telefonní síť v USA) a BT (dříve British Telecom), Sprint (třetí největší operátor pro dálková spojení v USA), Cable & Wireless (která kontroluje hlavně Hongkong Telecom), Bell Atlantic, Nynex, US-West, TCI (nejdůležitější provozovatel kabelové televize), NTT (největší japonská telefonní společnost), Disney (jenž koupil televizní stanici ABC), Time Warner (kterému patří CNN), News Corp., IBM, Microsoft (lídr v oblasti software), Netscape, Intel atd... Vládnoucí logika této mutace kapitalismu není hledání spojence, ale převzetí firmy, které má za cíl zajistit na trhu permanentních a nepředvídatelných technologických urychlení a překvapivých spotřebitelských úspěchů (například internetový boom) know-how těch, kdo se již etablovali na trhu... Aby nabízené infrastruktury byly k užítku pro *user*, musí komunikace cirkulovat bez překážek kolem světa tak volně, jak fouká vítr nad oceány. To je důvodem pro to, že Spojené státy (největší producent nových technologií a sídlo nejdůležitějších firem) za účelem globalizace hospodářství celou svou vahou prosazují deregulaci, aby dosáhly toho, aby co možná

nejvíce zemí otevřelo hranice „volnému toku informací“, rozuměj gigantů amerického mediálního a zábavního průmyslu.“²²

Bílá klobása Havaj: nový význam lokálního

Avšak *Le Monde diplomatique*, z něhož je vybrán tento citát, je živoucím popřením této černé vize ekonomicky zprostředkovaného informačního světového panství, jež údajně hrozí. Tento nesmlouvavý, levicově-kritický časopis rovněž umně využívá možností světového informačního trhu, vychází ve více jazykových mutacích a dokázal svůj náklad (proti trendu u tištěných médií) v posledních letech více než zdvojnásobit (byť výsledný náklad klesl o 100 tisíc a ve stejné době klesly příjmy z reklamy).

Rozšířená teze lineárně rostoucí konvergence kulturních obsahů a informací, jež souvisí s koncentračními tendencemi na světových mediálních trzích, opomíjí *paradoxy* a *ambivalence* teoreticky vypracované a empiricky zkoumané *cultural theory*, nebo staromódně řečeno: *dialektiku* kulturní globalizace. Jak obzvlášť Roland Robertson, jeden z otců teorie a výzkumu kulturní globalizace, stále zdůrazňuje, u globalizace se jedná vždy také o *lokalizaci*. Obraz uzavřených singulárních společností a jim odpovídajících kulturních prostorů *cultural studies* *zavrhují* a popisují imanentní „dialektický“ proces kulturní „globalizace“, v němž je *současně protichůdné možné a skutečné*. Základní úsudek zní: globalizace neznamená automaticky a jednostranně jednodimenzionální globalizaci – což je jeden ze stále se objevujících zdrojů nedorozumění v této debatě. Spíše pod vládou „g-word“ dochází naopak všude k *novému zdůraznění lokálního*.

Globalizace znamená nejen de-lokalizaci, nýbrž předpokládá re-lokalizaci, vychází z ekonomického kalkulu. „Globálně“ – doslovně vzato – nemůže produkovat nikdo. A právě „globálně“ produkující a své produkty prodávající firmy musejí vyvíjet *lokální vazby*: zaprvé musí svou produkci postavit na lokální nohy a zadruhé také globálně prodejné symboly musejí být „odčerpávány“ ze surovin lokálních kultur, které proto zůstávají živoucí, vášnivé a rozdílné a jsou v rozkvětu. „Globální“ znamená „na více místech zároveň“, tedy *translokální*.

²² *Le Monde diplomatique*, 11. 4. 1997.

Není proto divu, že tento lokálně-globální nexus v kalkulu velkých koncernů hraje ústřední roli. Coca-Cola a Sony popisují své strategie jako „*globální lokalizaci*“. Jejich šéfové a manažeři zdůrazňují, že v globalizaci nejde o to stavět továrny po celém světě, nýbrž o to stát se součástí místní kultury. „Lokalismus“, zní příznání, podniková strategie, jež s praktikovanou globalizací získává na významu.

Tyto imanentní hranice lineární kulturní globalizace ve smyslu sjednocení světa podle vzoru mcdonaldizace si lze uvědomit při pohledu na možný extrém. Jedna – domyšleno do konce – univerzalizovaná světová kultura, ve které na jedné straně zaničují lokální kultury, na druhé straně všichni konzumují (jedí, spí, milují, oblékají se, argumentují, sní atd.) podle jednoho schématu – dokonce i kdyby to činila čistě podle světa příjmových tříd – by byla koncem trhu, koncem zisku. Hlavně odbytovými krizemi otrášený světový kapitalismus vyžaduje lokální mnohost a rozpornost, aby mohl prostřednictvím nezbytných produkčních a tržních inovací obstát ve světové konkurenci.

A přece de-lokalizace a re-lokalizace neznamená automaticky renesanci lokálního. Řečeno s Bavoráky: oslava bílé klobásy „Weißwurst“, „Löwenbräu“ a typických kožených kalhot „Lederhose“ neznamená při přechodu do globální éry spásu. Oživení lokálního koloritu totiž pouze podtrhne de-lokalizaci. Re-lokalizace, jež takříkajíc působí proti nekonečné de-lokalizaci, se nedá ztotožnit s *lineárním a-tak-dál tradicionalismem* a nemůže být praktikována jako omezený provincialismus. Vztažný rámec, v němž se musí osvědčit význam lokálního, se mění.

De-lokalizace a re-lokalizace úhrnem mají určitě mnohostranné konsekvence, především však tu, že lokální kultury se již nemohou ospravedlňovat, definovat a obnovovat v obrňování se vůči světu. Namísto tohoto zkratkovitého – jak říká Anthony Giddens – ospravedlnění tradic tradičními prostředky (které nazývá jako „fundamentalistické“) nastupuje tlak k re-lokalizaci de-traditionalizovaných tradic v *globálním kontextu*, v translokální výměně, dialogu, konfliktu.

Krátce řečeno, dochází k ne-traditionalistické renesanci lokálního, jestliže se podaří lokální zvláštnosti globálně zařadit a v tomto rámci konfliktně obnovit. Bavorsky a ironicky řečeno, pokud bílou klobásu, pak *bílou klobásu Havaj*.

e. *Glokalizace: Roland Robertson*

Viděli jsme, že globalizace, při operativním použití, většinou vede k *intenzifikaci vzájemných závislostí* přes národní hranice. Model oddělených světů je tedy v prvním kroku nahrazen nadnárodními interdependencemi. Roland Robertson jde o další důležitý krok dál.²³ Vyzvedává „dosah a hloubku, se kterou se vědomí světa jako singulárního místa“ mezitím stalo všedním. Pro Robertsona jsou tedy *současné globalizace a vědomé, masmediálně reflektované globalizace* dvě stránky jednoho procesu. Tím je nastolení kulturně-symbolické reflexivity globalizace klíčovou otázkou kulturní sociologie globalizace. Nová *conditio humanitas* tedy spočívá ve *vzbuzené pozornosti a povědomí* pro globalitu a křehkost této *conditio humanitas* na konci 20. století.

V tomto smyslu tedy globalizace nesměruje pouze k „interdependencím se vzrůstající objektivitou“. Je třeba spíše zjišťovat, jak se světový horizont otevírá a mění v transkulturní produkci smyslových světů a kulturních symbolů. Kulturní globalizace ruší ztotožnění národního státu a národní společnosti, když jsou nastoleny, resp. se střetávají, transkulturní formy komunikace a života, askribce, odpovědnosti, self-images i to, jak druzí vidí skupiny a individua. Elisabeth Beck-Gernsheim to ilustrovala na příkladu transkulturních manželství a rodin. „Bez ohledu na všechna rozdílná hodnocení, naděje obavy je jistý jeden fakt: etnická přiřazení jsou, pouze díky společenskému a demografickému vývoji, stále komplikovanější. Protože v době mobility, masové dopravy a hospodářského propojení narůstá počet těch, kdo žijí a pracují přes hranice okruhu své původní skupiny s lidmi z jiných skupin; kteří z nejrůznějších důvodů (ať už se jedná o chudobu, hlad, pronásledování nebo vzdělání a pracovní uplatnění, cestování a zvědavost) opustili svou vlast, na kratší či delší dobu, možná i navždy; kteří překračují hranice, narodili se tady, vyrůstají tam, berou se tady a mají děti tam. Pro USA to již dnes znamená, že tento vývoj by se mohl stát ‚novou normalitou‘. Počet biculturních partnerství narůstá, a tak není zřídkavé být zároveň bílý a Asiat nebo Arab a Žid.“ (R. C. Schneider) V Německu jsou takovéto smíšené vztahy méně časté, ale i zde se zřetelně proje-

²³ Robertson, R.: *Globalization*. London 1992.

vuje trend k ‚pestřejším‘ rodinným vztahům. Například sňatky: v roce 1960 byli ti, kdo se brali ve Spolkové republice, skoro všichni Němci. Pouze u každého 25. páru byli, jak se to nazývá v řeči úřední statistiky, zúčastněny cizinky nebo cizinci, tzn. nejméně jeden partner měl pas jiné země. V roce 1994 byl oproti tomu už každý sedmý sňatek uzavřen ‚cizinci nebo s cizincem‘, tzn. muž nebo žena nebo oba měli občanství cizího státu. Nebo například porody: v roce 1960 pocházely děti, jež byly narozeny ve Spolkové republice, skoro vždy z, co se týče státního občanství, ‚čistě německého svazku‘; pouze 1,3 % novorozenců mělo zahraničního otce a/nebo zahraniční matku. V roce 1994 už 18,8 % novorozenců mělo zahraničního otce a/nebo zahraniční matku, tzn. téměř každé páté dítě pocházelo z německo-zahranického nebo zahraničního svazku. Co se týče – rychle rostoucí – skupiny ‚transkulturních‘ a jejich rodin, vyvstává problém společenského řádu: kam patří, k nám, k druhým, ke kterým druhým? Toto má co do činění s pestrými, pohyblivými životy, které se nedají zařadit do etablovaných kategorií. To vytváří komplikované úřední procedury, úsudkové otázky a vzhledem k těžké materii je logické, že i omyly a nehody.“²⁴

Jürgen Habermas hovořil už před lety o „nové nepřehlednosti“, Zygmunt Bauman mluví o „konci jednoznačnosti“. Lokální a globální, argumentuje Robertson, se nevyklučují.²⁵ Naopak: lokální musí být chápáno jako *aspekt* globálního. Globalizace také znamená: soustředění, setkávání lokálních kultur, které v tomto „clash of localities“ musejí být obsahově nově definovány. Robertson navrhuje základní pojem kulturní globalizace nahradit „*glokalizací*“ – slovním spojením globalizace a lokalizace.

Touto slovní syntézou „*glokalizace*“ je zároveň vznesen nárok, *nárok cultural theory*: představa, že současný svět, jeho destrukce a změny by bylo možné pochopit, *aniž* by se sáhlo po událostech, které jsou zpracovány pod hesly „*politics of culture, cultural capital, cultural difference, cultural homogeneity, ethnicity, race and gender*“, *se zdá být absurdní*.²⁶

²⁴ Beck-Gernsheim, E.: Schwarze Juden und griechische Deutschen. In: Beck, *Perspektiven*.

²⁵ Robertson, R.: Globalization. In: Featherstone, M. et al. (eds.): *Global Modernities*. London 1995.

²⁶ *Ibid.*, s. 145.

Není přehnané tvrzení, že řez, který odděluje kulturně určenou „sociologii globalizace“ kupříkladu od starších přístupů world system theory, leží právě tady. Pečlivě vypilovaný axiom, který odděluje zrna od plev, zní:

„Globální kultura“ *nemůže* být chápána *staticky*, nýbrž jen jako *kontingentní* a *dialektický* (a právě *ne* *ekonomickistně* redukovatelný na svou zdánlivě jednostrannou kapitálovou logiku) *proces* – podle vzoru „glokalizace“, v němž jsou rozporné prvky chápány a dešifrovány *ve své jednotě*. V tomto smyslu lze mluvit o paradoxech „glokálních“ kultur.

Důležitá je metodicko-pragmatická změna tohoto axiomu. Globalizace – zdánlivě rozsáhlá, to, co přijde, a všechno ostatní potlačí – je uchopitelná v malém, konkrétním, na místě, ve vlastním životě, v kulturních symbolech, které všechny nesou znak „glokálního“.

Může se to interpretovat i takto: sociologie globalizace je *empiricky možná* a nutná pouze jako *glokální* výzkum kultury (průmyslu, nerovnosti, techniky, politiky).

Co však znamená toto opět se v popředí nacházející slovo „dialektický“, s nímž se již jednou myšlení rozloučilo, v kontextu cultural theory? Co znamenají „paradoxy“ globalizace, pokud je uchopena a zkoumána jako *tok* (flow)?²⁷

Universalismus a partikularismus

Celosvětové zevšeobecnění a sjednocení institucí, symbolů a způsobů chování (např. McDonald, džíny, demokracie, informační technologie, banky, lidská práva atd.) a nové zdůraznění a objevení, obrana lokálních kultur a identit (islamizace, renacionalizace, německý pop a severoafrický rai, africký karneval v Londýně nebo bílá klobása Havaj) pak netvoří protiklad. Spíš platí – když se podíváme na příklad lidských práv – že jsou zaprvé v zásadě ve všech kulturách hájena jako univerzální práva, zadruhé jako kontextuálně závislá jsou rozdílně vykládána a hájena.

²⁷ K následujícímu srov. McGrew.

Spojení a fragmentace

Globalizace vytváří (vynucuje) spojení. To je nezbytné vyzvednout v kontextu diskuse, ve které je globalizace téměř (mylně) ztotožněna s fragmentací a jako taková negativně hodnocena. Vznikají nadnárodní, transkontinentální „pospolitosti“ (toto slovo potřebuje novou definici), které oddělují to, co zatím bylo chápáno jako nerozložitelná jednotka: geografické a sociální spojení a spolupráci, zároveň však zakládají novou sociální spjitost. Tato nová logika, společně žít a pracovat na geograficky oddělených místech, je praktikována jak v nadnárodních firmách (jejichž správa je přemístěna do Singapuru a jejichž výrobky jsou produkovány po celé Evropě), tak i v nadnárodních „obcích“ (mexičtí Američané, američtí Mexičané), „rodinách“, „etnických subkulturách“ (imaginární Afrika) atd.

Z téhož důvodu však platí i to, že globalizace *fragmentuje*; nejen informační a daňovou suverenitu státu, čímž podřívá jeho autoritu; též místní obce se mohou rozložit. Za podmínek *glokální* kultury je v krajním případě možné, že přímá sousedství osíří, zatímco transkulturní „sousedství“ vzkvétají (možná, ale v žádném případě ne nezbytně).

Centralizace a decentralizace

Mnozí zcela jednostranně považují globalizaci za proces koncentrace a centralizace – v dimenzích kapitálu, moci, informací, vědění, bohatství, rozhodnutí atd.; a často pro to uvádějí dobré důvody. Je však přitom přehlíženo, že tatáž dynamika vyvolává i *de-centralizaci*. Lokální, přesněji translokální, pospolitosti získávají na vlivu při vytváření svých sociálních prostorů, ale i ve svých lokálních, rozuměj národních, kontextech.

Národní státy se mohou uzavřít do sebe. Stejně tak dobře se ovšem mohou aktivně orientovat ven, měnit se a v globálním rámci vzájemných svazků, dialogů a konfliktů nově zařadit a definovat svou politiku a identitu. Totéž platí pro aktéry na všech úrovních a mezistupních sociála – od odborů přes církve a svazy spotřebitelů až k individuům.

Konflikt a urovnání

Není obtížné si globální představit jako v konfliktu se rozpadávající svět. Vize „války kultur“ zůstává dokonce v určitém smyslu ještě v národnostních dětských střešičkách (při vši hrůznosti, která je jí vlastní). Glokalizace totiž znamená i to, že na místo místně vázané pospolitosti nastupuje konflikt, na místo konfliktu (který vždy předpokládá minimální vzorec integrace) nastupuje „disfikt“ atd. Spekuluje se o rozštěpení světa, které je vyvoláno prostřednictvím vyloučení „nekoupěschopných“, možná dokonce v budoucnu většiny lidí, tedy o *brazilianizaci světa*.²⁸

Tento rozhodně ne scestný černý pohled na budoucnost však přesto musí být podroben otázce, proč volí *jednostranně*, proč vyzvedává tyto a pouze tyto aspekty možných budoucností. Byť totiž tyto pochmurné výhledy nemají být zakrývány, přelakovávány, je opomíjeno, že glokalizace vyvolává i nové „spojující prvky“, které sahají od Mickey Mouse a Coca-Coly přes symboliku otrávených a umírajících tvorů (obrazy racků a mládat tuleňů v ropné skvrně) až k prvním příznakům existence světové veřejnosti, jež se – velmi směšně – ukázaly při nadnárodním bojkotu firmy Shell.

Před nedávnem Fukuyama oznamoval „konec dějin“. Howard Perlmutter měl pravdu, když odpověděl začátkem dějin *jedné* globální civilizace.²⁹ V ní je globalizace *reflexivní* a získává proto historicky novou kvalitu, která, jak bylo řečeno, ospravedlňuje pojem „světová společnost“. Protože ten předpokládá *zkušenosti společného osudu*, který se vyjadřuje ve zcela nepravděpodobné blízkosti vzdáleného ve světě bez hranic.

Exkurs: dva způsoby rozlišování

Navrhují v tomto smyslu (i k objasnění pojmu „dialektika“) obecně rozlišovat mezi *exkluzivními* a *inkluzivními* způsoby rozlišování. Exkluzivní rozlišování se řídí logikou *Buď-anebo*. Ukazují svět jako soustavu oddělených světů, ve kterých se identity a přísluš-

²⁸ K tomu viz níže.

²⁹ Perlmutter, H. V.: On the Rocky Road to the First Global Civilization. In: King, A. (ed.): *Culture, Globalization and the World System*. London 1991, s. 902.

nosti vylučují. Pokud je něco mezi, je to náhoda. Irituje to, skandalizuje, vynucuje to vytěšňování nebo aktivity, které obnoví řád.

Inkluzivní rozlišování přinášejí zcela jiný obraz „řádu“. Ocitnout se mezi kategoriemi není výjimka, ale pravidlo. Pokud se to zdá být skandální, tak jen proto, že kvůli pestrému obrazu inkluzivních rozlišování je „přirozenost“ exkluzivních řádových modelů zpochybněna.

Výhoda inkluzivního rozlišení je dozajista v tom, že umožňuje jinou, pohyblivější, chceme-li kooperativnější, definici „hranic“. Hranice zde vznikají ne prostřednictvím vyloučení – exkluze – nýbrž prostřednictvím obzvlášť vyztužených forem „dvojitě inkluze“. Někdo se účastní mnoha velmi různorodých okruhů a je *tím* ohraničen. (Že to není jediný, ale možná v budoucnu důležitý způsob uvažování o hranicích a jejich prožívání, je sociologicky patrně samozřejmé.) V rámci inkluzivního rozlišování jsou tedy hranice myšleny a fixovány jako pohyblivé vzorce, které umožňují překrývající se identity.

V paradigmatu exkluzivního rozlišování je globalizace považována pouze za krajní případ, který všechno ruší. Globalizace se zde musí jevit jako vrchol vývoje, jenž ruší všechna rozlišení a na jejich místo klade nerozlišitelné. Metodologickou konsekvencí je, že toto všechno je možné přehlédnout jedním pohledem. Ale je jasné, že tento pohled trpí rozostřením, možná se dokonce rozpadne.

Pro paradigma inkluzivního rozlišování hovoří naopak především výzkumně-pragmatický argument: *teprve a jen tak se globalita stává sociologicky zkoumatelnou*. Novodobé křížení světa a já, jež je zde zachyceno, nově ospravedlňuje sociologii, protože bez sociologie nemůže být ani teoreticko-empiricky pochopeno a studováno, ani politicky zpracováno. Předpoklad inkluzivního rozlišování tak získává status *empirické pracovní hypotézy*. Ta musí být osvědčena v dobrodružstvích výzkumu za chodu v neznámé světové společnosti, ve které žijeme. To, co je v myšlení *Buď-anebo* logicky předpokládáno, musí být teprve empiricky odkryto, osvětleno: „inkluzivní“ formy života, biografie, konflikty, panství, nerovnosti státu ve světové společnosti.³⁰ Avšak i inkluzivní

³⁰ Je toto rozlišování mezi exkluzivním a inkluzivním rozlišováním svým charakterem *západní*, eurocentrické, nebo si může nárokovat univerzalisticou platnost? Mnohé svědčí o tom, že představa *Jak-tak* světové společnosti

rozlišování mohou a musejí být činěna *jasně*. Bennovými slovy: nejasné myšlení a neschopnost rozlišování není žádná teorie reflexivní modernizace.

f. Moc imaginace možného světa: Arjun Appadurai

Robertsonova teorie „glokálních“ kultur je rozšířena Arjunem Appaduraim, jenž prosadil a teoreticky rozvinul *relativní autonomii*, svébytnost a vlastní logiku této globální kulturní ekonomie. V této souvislosti hovoří Appadurai mezi jinými o *ethnoscapes*; tím míní „krajiny osob“, jež charakterizují neklidný, měnící se svět, ve kterém žijeme: turisté, imigranti, uprchlíci, exulanti, gastarbeiteri a další lidé a skupiny, které jsou v pohybu. Od nich a od jejich fyzicko-geografického neklidu vycházejí zásadní impulsy ke změně politiky uvnitř a mezi státy, jsou jednou stranou tváře, již má globální kultura. Vedle *ethnoscapes* Appadurai rozlišuje:

- *technoscapes*: hranice překračující pohyby technologií, rozvinutých a starých, mechanických a informačních technologií;
- *financescapes*: prostřednictvím devizových trhů, národních burz, spekuláčních obchodů se přes národní počítadla neuvěřitelně rychle odehrává pohyb ohromných peněžních částek;
- *mediascapes*: rozdělení možností produkce elektronických obrazů a jejich vysílání;
- *ideoscapes*: zřetězení obrazů, často v souvislosti se státními nebo opozičními ideologiemi a idejemi, které mají své kořeny v osvícenství.³¹

je západní myšlenková nabídka, která se snaží o to, aby situace západních metropolí nebo západní referenční bod byl zaznačen v globalizovaném světě. V režimu státně-nábožensky-kulturního Bud-anebo – jak píše J. Fridman – se může tento představovaný svět jevit jako zraňující a agresivní a patřičným způsobem na něj může být odpovídáno. Pokud je kulturní prostor sjednocen podle schematiky Bud-anebo – ať už prostřednictvím nějaké hegemoniální moci, ať už ve formě hegemoniálního myšlení a výzkumu –, pak jsou špagety (znovu)ztotožněny s italským a z množství dialektů se stává „národní mateřská řeč“; to znamená: kulturní diference a rozmanitost je transformována do graduálního rozlišování správného a špatného, normálního a odchylného (k tomu srov. Fridman, J.: *Cultural Logics on the Global System*. In: *Theory, Culture and Society*, 5, Special Issue on Postmodernism, 1988, s. 458).

³¹ Appadurai, A.: *Globale Landschaften*. In: Beck, *Perspektiven*. K tomu srov. Lash, S., Urry, J.: *Globale Kulturindustrien*. Frankfurt/ M. 1998, kap. X.

Jak ukazuje Appadurai, zpochybňují tyto toky a krajiny obrazů i tradiční rozlišení mezi centrem a periferií. Jsou *stavebními kameny „imaginárních světů“*, jež jsou celosvětově spravovány, vyměňovány a prožívány lidmi a skupinami s rozdílnou politickou důležitostí.

„Na politické mapě jsou hranice mezi zeměmi tak jasné, jako byly vždy... (ale) ze všech sil, jež pracují na jejich odstranění, jsou informační toky pravděpodobně nejtvrdošjnější – proudí zde informace, jež dříve byly monopolizovány vládami... Jejich monopol na vědění o věcech, které se dějí ve světě, jim umožňoval pozici, ze které mohly lidi podvádět, vést je špatným směrem a kontrolovat je... Dnes... jsou lidé všude schopni sehnat si informace z celého světa, které chtějí.“

Vznikající globální kultury nejsou svázány s žádným místem ani časem. Jsou bez kontextu, „opravdová směs z různých prvků přinesených odevšud a odnikud, vyskakují z moderních (postmoderních) triumfálních vozů globálních komunikačních systémů“.³²

Co to znamená? Imaginace získává jedinečnou moc v každodenním životě člověka, odpovídá Appadurai.³³ Více osob ve více částech světa nyní sní, zvažuje větší rozprostřenost „možného“ života. Ústředním zdrojem této změny jsou masová média, jež přicházejí s bohatou, ustavičně se měnící nabídkou pro takový „možný život“. Tímto způsobem je vytvářena též imaginární blízkost masmediálních symbolických figur. Brýle, kterými se lidé dívají na svůj život, své naděje, své prohry a situace a hodnotí je, jsou vytvořeny z prizmatu možných životů, které televize neustále prezentuje a oslavuje.

Dokonce i beznadějně životní situace, argumentuje Appadurai, které lidi uvrhávají do nejbrutálnějších a nedůstojných okolností – zaměstnané děti, lidé na skládkách, kteří žijí v odpadcích a z odpadků metropolí – jsou tak otevřeny pro zlomyslnou hru kulturně-industriálně fabrikovaných imaginací. Zbídačení se možná dokonce zvyšuje při existenci blýskavých forem možných životů, jež jsou jako lákavá plakátová a žitá reklama všudypřítomné.

³² Ibid.

³³ K tomu Appadurai, *Globale*.

Tato nová moc imaginačního průmyslu znamená, že lokální formy života jsou naplněny „vzory“, jež sociálně a prostorově pocházejí zcela odjinud. Vlastní život a možné životy se takto dostávají přinejmenším do ironického rozporu. Jelikož, jak bylo řečeno, dokonce i zbídačení je a vzniká pod tržní mocí imaginárních životů, zůstává připojeno a uzamknuto v globálním koloběhu obrazů a vzorů, které udržuje v pohybu (pasivně a aktivně) kulturní ekonomika.

g. Globalizované bohatství, lokalizovaná chudoba: Zygmunt Bauman

Pokud to shrneme: v cultural theory školení anglosaští pozorovatelé globálních scénérií se rozloučili s tím, co lze nazvat jako „mcdonaldizaci“ světa. Jsou zajedno v tom, že globalizace nevynucuje kulturní sjednocení; masová produkce kulturních symbolů a informací *nevede* k tomu, že by vzniklo něco jako „globální kultura“. Vytvářející se globální scénérie musejí být chápány spíše jako přísně dvoustranná „imaginace možných životů“, která dovoluje mnohost kombinací a z níž jsou za účelem vlastních životních a skupinových identit vytvářeny vždy silně variující, pestré sestavy.

„Z globální příze,“ píše Zygmunt Bauman, „jsou izolovány kulturní symboly, utkány různorodé identity. Lokální sebediferenciační průmysl se stává jedním z (globálně determinovaných) identifikačních znaků pozdního 20. století... Globální trhy konzumního zboží a informací činí nevyhnutelným vybírat, co má být absorbováno – ale způsob volby je určen lokálně nebo komunálně, aby byly dány k dispozici nové symbolické znaky pro vyhaslé a znovuprobuzené, nově vynalezené nebo dosud jenom postulované identity. Komunita opětovně obnovená znovuzrozenými romantickými obdivovateli *pospolitosti* (opět ji vidí jako ohroženou temnými, vykořeňujícími a odosobňujícími silami – které jsou tentokrát zakotveny v *globální společnosti*) není protijed na globalizaci, nýbrž jeden z jejích nevyhnutelných globálních důsledků – produkt a podmínka zároveň.“

Chceme – aby byl tento argumentační krok „autonomně-logického“ rozvoje jedné globalizační dimenze uzavřen – se ptát na ústřední, z globálních nerovností vyplývající, zneklidňující

konsekvence. Nexus globální-lokální nevynucuje jen nové analyticko-empirické způsoby pozorování translokálních kultur a životních světů, spíše rozštěpuje, jak tvrdí Bauman, etablojící se světovou společnost. Globalizace a lokalizace tedy nejsou jen dva momenty, dvě tváře téhož. Jsou to zároveň hnací síly a výrazové formy nové *polarizace a stratifikace obyvatelstva světa na globalizované bohaté a lokalizované chudé*.

„Globalizace a lokalizace mohou být dvěma stranami jedné mince, ale tyto dvě části obyvatelstva světa žijí na různých stranách a vidí jen jednu stranu – tak jako lidé na zemi vidí a pozorují jenom jednu stranu měsíce. Někteří žijí na zeměkouli, jiní jsou připoutáni ke svému místu... Glokalizace je hlavně a především nové rozdělení privilegií a odnětí práv, rozdělení bohatství a chudoby, možností a bezvýchodnosti, moci a bezmoci, svobody a nesvobody. Lze říci, že glokalizace je proces *celosvětové nové stratifikace*, v jehož průběhu je budována nová, celosvětová, sociálně-kulturní, sebereprodukující se hierarchie. U diference a u komunálních identit, které stimulují globalizaci trhů a informací a činí ji „nezbytností“, se nejedná o rozličné, ale rovné partnery. To, co je pro jednoho svobodnou volbou, je pro druhého nelítostným osudem. A poněvadž tito druzí početně nezastavitelné síly a klesají stále hlouběji do zoufalství, jež pochází z bezperspektivní existence, není neoprávněné, pokud se glokalizace považuje za koncentraci kapitálu, financí a všech možných zdrojů, které umožňují svobodnou volbu a účinné jednání – ale také, a to na prvním místě, za *koncentrací svobody jednání*... Svoboda (jednání a kapitálové mobility obzvláště) je skleník, ve kterém bohatství roste rychleji než kdy předtím; a pokud je bohatství rozmnoženo, bude ho více pro všechny – říkají utěšitelé. Chudí světa, noví a starí, zdědění a produkovaní počítači, by svou zoufalou situací v růžových brýlích tohoto folklóru sotva poznali. Kdysi bohatí potřebovali chudé, aby se stali bohatými a aby zůstali bohatými. Nyní již chudé nepotřebují... Odnepaměti znamenal konflikt mezi chudým a bohatým celoživotní vzájemnou závislost. To dnes platí stále méně. Už si nelze představit, o čem by noví „globalizovaní“ bohatí a noví „globalizovaní“ chudí hovořili, proč by pocitovali nutnost přistupovat na kompromisy a k jakému *modu coexistendi* by byli ochotni... Na obou pólech vzniknuvší hierarchie, na vrcholu a na dně usazujících světů,

se od sebe dramaticky liší a jsou od sebe stále více oddělovány jako silnice, které ohraňují ‚no go areas‘ a které používají mobilní a bohatí obyvatelé dnešních měst, kteří se těmto oblastem pečlivě vyhýbají.

Jestliže *prostor* pro první svět, svět majetných a zámožných, ztrácí svou omezující kvalitu a dá se lehce překonat po ‚reálných‘ i ‚virtuálních‘ cestách, pak se reálný prostor uzavírá pro druhý svět – svět chudých, ‚strukturálně přebytečných‘ – stále rychleji.

Dotěrný způsob, kterým média líčí dobytí prostorů a ‚virtuální přístupnost‘ vzdáleností, jež jsou v ne-virtuálním světě nedosažitelné, činí toto vyvlastnění ještě bolestnějším. Zmenšující se prostor ruší tok času; obyvatelé prvního světa žijí ve věčné přítomnosti, prožívají sled epizod, které jsou hygienicky oddělené jak od jejich budoucnosti, tak od jejich minulosti; tito lidé jsou ustavičně zaneprázdnění a *pořád* ‚nemají čas‘, jelikož žádný okamžik času není prodloužitelný – čas je zažíván jako ‚naplněný‘.

Lidé, kteří jsou vystaveni *druhému* protisvětlu, jsou ohýbáni a tlačeni břemenem *přebytečného* času, jež nedokážou naplnit. V jejich čase ‚se nic neděje‘. ‚Nekontrolují‘ čas, ale ani jím nejsou kontrolováni jako jejich předkové podřízeni bezohlednému rytmu továrního času ‚píchaček‘. Mohou čas jenom zabíjet, tak jako on pomalu zabíjí je.

Obyvatelé prvního světa žijí v *čase*, prostor pro ně neznamená nic, protože jakoukoli vzdálenost lze bezprostředně překonat. Jejich zkušenost zachytil Jean Baudrillard ve svém obrazu ‚hyper-reality‘, ve kterém již virtuální a reálné není oddělitelné, jelikož obojí má stejnou míru ‚objektivitý‘, ‚externalitý‘ a ‚trestající moci‘, kterou Emile Durkheim definoval jako znak ‚reality‘.

Obyvatelé druhého světa žijí v *prostoru* – je obtížný, nezničitelný, nedotknutelný a svázaný s časem, vymyká se kontrole obyvatel. Jejich čas je prázdný. Pouze virtuální, televizní čas má strukturu, ‚program‘. Druhý čas plyne monotónně, přichází a odchází, neklade žádné požadavky a očividně nezanechává žádné stopy. Jeho usazeniny se objevují náhle jako jevy, neohlášené a nezvané. Imateriální čas nemá moc nad ‚příliš reálným prostorem‘, do kterého byli uvrženi obyvatelé druhého světa.

Bohatí, kteří jsou náhodou aktéry s většinou zdrojů a největší mocí na politické scéně, nepotřebují chudé ani k záchraně svých

duší (ve které nevěří a které beztak nepovažují za hodné toho, aby o ně pečovali), ani k tomu, aby zůstali bohatí, nebo aby se stali bohatými (což by podle jejich mínění bylo jednodušší, pokud by nebylo požadavku dělit se o část svého bohatství s chudými).

Chudí nejsou děti Boží, na kterých se praktikuje spásná dobročinnost. Nejsou zálohou, jež musí být připravována pro návrat do výroby statků. Nejsou konzumenty, kteří musejí být uváděni v pokušení a přesvědčováni, aby při zotavení hospodářství převzali vedení. Ať už se na to díváme z jakéhokoli pohledu, chudí nemají žádný užitek; pobudové nejsou nic jiného než nehezke karikatury turistů – a kdo by měl radost ze svého pokřiveného obrazu?³⁴

Novum v globální éře je to, že *nexus* mezi chudobou a bohatstvím přestává existovat, a to, jak tvrdí Bauman, kvůli globalizaci. Ta totiž štěpí obyvatelstvo světa na globalizované bohaté, kteří překonávají prostor a nemají čas, a lokalizované chudé, kteří jsou připoutáni k prostoru a kteří si se svým časem nemohou nic počít, pouze jej musejí zabíjet.

Mezi těmito vítězi globalizace a poraženými globalizace, argumentuje Bauman, v budoucnu nebude existovat *ani* jednotu, *ani* závislost. Výrazným důsledkem je to, že se rozkládá dialektika pán–sluha; a ještě více: mizí svazek, který solidaritu činil nejenom nutnou, ale možnou. Tento vztah závislosti nebo alespoň soucitu vyskytující se zatím ve všech historických formách nerovnosti v novém Nikde světové společnosti odpadá. Potud je slovo „glokalizace“ eufemismem. Klame v tom, že byly vytvořeny situace *mimo* jednotu a závislost, pro které neznáme jména ani odpovědi.

h. Kapitalismus bez práce

Baumanovu důležitému argumentu, že glokalizace vede k polarizaci chudých a bohatých ve světovém měřítku, ubírají na fatálnosti dvě hlediska. V určitém smyslu totiž přehlíží sám sebe. Alespoň ve své perspektivě pozorovatele, ve svém pohledu *spojuje* (v zastoupení) to, co se, pokud se řídíme jeho vysvětleními,

³⁴ Bauman, Z.: Schwache Staaten, Globalisierung und die Spaltung der Weltgesellschaft. In: Beck, *Kinder*, s. 323–331.

v nadnárodní světové společnosti nenávratně rozbíjí: rámec, minima moralia, jenž chudé ukazuje jako *naše* chudé, bohaté jako *naše* bohaté.

Bauman však zaměňuje i ztrátu významu *národnostního* vztazného rámce, ve kterém se protiklady mezi extrémně chudými a extrémně bohatými nedají déle zachytit, se ztrátou *jakéhokoliv* vztazného rámce.

Zprv nelze vyloučit, že se podaří vyvinout „světoobčanskou solidaritu“ (J. Habermas), která bude mít jistě slabší vazebnou kapacitu než před dvěma staletími v Evropě vzniknuvší státně-občanská solidarita. Z druhé světové společnosti nepodkopávají pouze národnostně uspořádané a kontrolované communities, ale způsobují novou blízkost zdánlivě oddělených světů – a to nejen „tam venku“, nýbrž i na místě, v malém, ve vlastním životě. V jistém, důležitém, smyslu je dokonce pochybné, zda v druhé moderně – pokud navážeme např. na Appaduriae – kulturní produkce „možných životů“, jež doslovně zahrnuje ty nejbohatší i ty nejchudší, vůbec připouští vyloučení skupin.³⁵

První svět je obsažen v třetím a čtvrtém světě stejně tak, jako je třetí a čtvrtý obsažen v prvním světě. Centrum a periferie se nerozpadají na oddělené kontinenty, nýbrž se nacházejí, a proto si konfliktně odporují v různorodých smíšených vztazích tam i tady. Tato nová neohraničitelnost chudých se ukazuje, když v Riu s příchodem noci bezdomovci „zabírají“ luxusní ulice.

Avšak i otázka, proč a jak globalizace ničí minimální soudržnost mezi nejchudšími a bohatými, zůstává u Baumana nevysvětlena. Proto ji budeme zkoumat zde: Dochází práce ve společnosti práce?³⁶

„Budoucnost práce vypadá vztaheno na náš podnik následovně,“ konstatoval šéf BMW a ukázal klesající křivku, jež začíná rokem 1970 a okolo roku 2000 končí na nule. „To je přirozeně přehnané a tak to ani nemůžeme prezentovat na veřejnosti,“ dodává. „Avšak produktivita stoupá v takové míře, že můžeme vyrábět

³⁵ K tomu viz v tomto svazku závěry o nadnárodní občanské společnosti, možnostech a nutnostech transkulturní kritiky atd.

³⁶ Tuto otázku položila H. Arendtová již v šedesátých letech ve své knize *Vita activa*; k tomu viz též Matthes, J.: *Krise der Arbeitsgesellschaft?* Frankfurt/ M. 1984. V ní jsou otištěny příspěvky sociologického kongresu v Bambergu.

stále více aut s vynaložením čím dál méně práce. Abychom byli jen udrželi počet zaměstnanců, musejí enormně expandovat trhy. Jen když budeme prodávat auta BMW do všech koutů světa, existuje šance na to, aby byla zabezpečena stávající pracovní místa.“

Kapitalismus odbourává práci. Nezaměstnanost již není okrajový osud, potenciálně se dotýká všech – a demokracie jako formy života.³⁷ Avšak globální kapitalismus, jenž odkládá odpovědnost za zaměstnanost a demokracii, tím podkopává svou vlastní legitimitu. Než Západem otřese nějaký nový Marx, je nutné sahát po dávno padlých ideách a modelech pro změněnou společenskou smlouvu. Budoucnost demokracie mimo společnost práce musí být nově založena.

Například ve Velké Británii, zemi z pohledu zaměstnanosti zaslíbené, je v klasickém smyslu plně zaměstnána pouze třetina průmyslového obyvatelstva (v Německu je to ještě pořád více než 60 %). Ještě před dvaceti lety to v obou zemích bylo přes 80 %. To, co je považováno za lék – flexibilita pracovní síly – zakrylo a rozšířilo nemoc nezaměstnanost, ale nevyléčilo ji to. Naopak, všechno narůstá: nezaměstnanost a nová nepřehlednost práce na částečný úvazek, nejisté zaměstnanecké vztahy a zatím skryté pracovní rezervy. Jinými slovy: objem námezdní práce rapidně klesá. Blížíme se ke kapitalismu bez práce – a to ve všech post-industriálních zemích světa.

Veřejné debaty překážejí v pohledu na tuto situaci tři mýty. Zprv všechno je tak jako tak příliš komplikované – mýtus neprůhlednosti; z druhé společnost práce zachrání přicházející společnost služeb – mýtus služeb; zatřetí musíme pouze snížit mzdové náklady, pak problém nezaměstnanost zmizí – mýtus nákladů.

Že všechno souvisí se vším (byť jen slabě) a do té míry je neproniknutelné, určitě platí pro vývoj pracovního trhu za podmínek globalizace. To ovšem nevylučuje výpovědi o sekulárních trendech, jak ukazují mezinárodní srovnávací kohortové studie, jež byly sestaveny, případně iniciovány, Komisí pro otázky budoucnosti.³⁸ Podle nich se po generaci práce zhodnocovala.

³⁷ K tomu také Kapstein, E. B.: *Arbeiter und die Weltwirtschaft*. In: Beck, *Politik*.

³⁸ Kommission für Zukunftsfragen. *Entwicklungen von Erwerbstätigkeit und Arbeitslosigkeit in Deutschland und anderen frühindustrialisierten Ländern*. Teil 1. Bonn Oktober 1996.

Uprostřed sedmdesátých let však dochází ke zlomu. Od té doby lze všude pozorovat úbytek práce, buďto přímo prostřednictvím nezaměstnanosti (jako v Německu), nebo skryté prostřednictvím exponenciálně narůstajících „pestrých forem zaměstnání“ (jako v USA a Velké Británii). Poptávka po práci klesá, nabídka práce stoupá (i díky globalizaci). Oba indikátory zvyšujícího se úbytku námezdní práce – nezaměstnanost a ne-normální práce – jsou alarmující.

Již dávno nejde o přerozdělení práce, nýbrž o *přerozdělení nezaměstnanosti* – i v nových smíšených formách nezaměstnanosti a zaměstnání, protože ty jsou oficiálně považovány za „(plné) úvazky“ (zkrácený pracovní úvazek, částečný pracovní úvazek atd.). To platí právě pro takzvané zaměstnanostní ráje USA a Velkou Británii, kde ti, kteří žijí v šedé zóně mezi prací a neprací a často si musejí vystačit s nízkými mzdami, už dávno tvoří většinu.

Tak se mnozí vylhávají z toho, že s každou krizí je polévka společnosti práce stále řidší a že velká, rostoucí část obyvatelstva má tak jako tak už jen nejistá „pracovní místečka“, u kterých nelze mluvit o (trvalé) existenční jistotě.

Politikové, instituce i my sami uvažujeme ve fiktivním terminologickém světě práce na plný úvazek. Dokonce i stavební spořitelny a pojišťovny uzavírají svá rozhodnutí s předpokladem, že lidé, kteří jsou „zaměstnaní“, mají stálý příjem. Rapidně se rozšiřující Ani-ani – ani nezaměstnaný, ani jistý příjem – se do tohoto stereotypu nehodí.

Matky se vzdávají svých pracovních míst kvůli svým dětem. Třífázový model, kterým se řídí, však už neplatí. Třetí fáze – návrat do zaměstnání, když děti vyrostou – předpokládá iluzi plného úvazku. Stěžujeme si na „masovou nezaměstnanost“ a předpokládáme přitom, že situace celoživotní práce na plný úvazek až do důchodu je přirozenou situací dospělého člověka. V tomto emfatickém smyslu byla NDR společností práce. Nyní je nutné hovořit o plošné nezaměstnanosti v nových spolkových zemích.

Mnozí si myslí, doufají a modlí se za to, aby nás před zlým drakem nezaměstnanosti zachránila společnost služeb. To je *mýtus služeb*. Jeho oprávněnost je ještě nutné prokázat. Samozřejmě vzniknou nová pracovní místa. Nejprve je však právě naopak

obětováno tradiční bezpečné jádro pracovních míst v oblasti služeb. Například telebanking povede k uzavírání poboček v bankovní síti; Telekom chce s modernizací ušetřit zhruba 60 tisíc míst; mohou zmizet celé profesní skupiny.

Dokonce i když vzniknou nová pracovní místa, mohou být ve věku informací snadno vyvezena. Mnoho firem – nejnovější příklad je American Express – přemísťuje celá správní oddělení do zemí s nízkými mzdami (například do jižní Indie).

V protikladu k proroctvím o informační společnosti, jež předpovídala přebytek lukrativně placených pracovních míst pro lidi s nižším vzděláním, zní strohá pravda tak, že dokonce i početná pracovní místa v oboru zpracování dat se stávají špatně placenou rutinní činností. Pěšáky informační společnosti, píše národohospodář a někdejší ministr práce Clintonovy administrativy Rober Reich, jsou hordy zpracovatelů dat, jež sedí u počítačů spojených s databankami po celém světě.

Poslední iluze existující debaty je přirozeně *mýtus nákladů*. Stále více lidí je nakaženo často militantně prosazovaným přesvědčením, že pouze radikální snížení nákladů na práci a mezd nás může vyvést ze slzavého údolí nezaměstnanosti. Tady se poukazuje na „americkou cestu“. Pokud se však srovnají USA s Německem, ukazuje se, že „zaměstnanostní zázrak“ v USA je rozpolcený. Pracovní místa pro vysoce kvalifikované, která jsou bezpečná a dobře placená, rostou v USA v míře 2,6 % stejně tak málo nebo hodně jako v Německu, zemi se špičkovými platy (statistika OECD z dubna 1996). Rozdíl spočívá v nárůstu nekvalifikovaných, špatně placených míst. Americký zaměstnanostní zázrak charakterizuje *cesta malých služeb*. Ta ovšem předpokládá mezi jinými otevřenou přistěhovaleckou politiku. Nezaměstnaný maturant z Mnichova sice v budoucnu může být povinně zaměstnán při pěstování chřestu v dolnobavorském Deggendorfu, ale – bohužel pro chřest a jeho pěstitele – nemá ani schopnosti, ani motivaci polských zemědělců, pro které pěstování chřestu znamená vzestup.

Odvracenou stranou amerického zaměstnanostního zázraku je toto: od roku 1979 do roku 1989 příjmy v nejnižší desetíně hierarchie klesly o 16 %. I reálné příjmy uprostřed klesly o 2 %, pouze příjmy na špičce se zvýšily o 5 %. Tento sestupný trend byl mezi roky 1989 až 1997 pro *working poor* zastaven – tomu, kdo

za svou práci téměř nedostává mzdu, mzda nemůže být snížena. Avšak příjmy většiny amerických pracovníků ze střední vrstvy erodují dál, od roku 1989 o dalších 5 %. Vůbec poprvé se setkáváme s nárůstem hospodářství, jenž s sebou přináší „plnou zaměstnanost“ a snižování reálných příjmů ve společenském středu.³⁹ „Výtečné,“ říká jeden Američan, „Bill Clinton vytvořil miliony nových pracovních míst.“ „Ano,“ odpovídá další, „já mám tři a pořád nemůžu uživit svou rodinu.“ A v Německu je ještě (!) považováno za problém to, že lidé, kteří pracují přes den – řekněme – za sedm marek za hodinu, v noci spí v papírových kartónech.

Ale i srovnání produktivity práce odčarovává americké „řešení“. Ta v USA v posledních 20 letech stoupla průměrně pouze o 25 %, zatímco v Německu o 100 %. „Jak to ti Němci dělají?“ zeptal se jeden americký kolega. „Pracují nejméně a produkují nejvíc.“

Právě v tom se projevuje nový zákon produktivity globálního kapitalismu v informačním věku. Stále méně dobře vzdělaných, globálně disponibilních lidí může přinášet stále více výkonů a služeb. Hospodářský růst tedy již nepředpokládá úbytek nezaměstnanosti, nýbrž právě naopak úbytek pracovních míst – jobless growth.

Už-jen vlastnický kapitalismus, který není zaměřen na nic jiného než na zisk a omezuje zaměstnanost, (sociální) stát a demokracii, ruší svou vlastní legitimitu. Zatímco marže globálně jednajících podniků narůstají, nákladným státům upírají tyto společnosti pracovní místa i daně a předávají náklady nezaměstnanosti a rozvinuté civilizace jiným. Dvoje ruce – veřejné ruce a soukromé ruce ještě zaměstnaných – mají samy financovat to, co využívají i bohatí: „luxus“ druhé moderny – vysoce rozvinuté školy a univerzity, fungující dopravní systémy, ochranu životního prostředí, bezpečné ulice, pestrost městského života.

Pokud globální kapitalismus ve vysoce rozvinutých zemích rozloží hodnotové jádro společnosti práce, rozpadne se historický svazek mezi kapitalismem, sociálním státem a demokracií. Demokracie přišla na svět v Evropě a v USA jako „demokracie

³⁹ Krüger, A. B.: It's Time for Americans to Worry about Stagnation of Wages. In: *International Herald Tribune*, 1. 8. 1997, s. 8.

práce“ – v tom smyslu, že demokracie spočívá v účasti na námezdní práci. Občan musí vydělávat peníze tím či oním způsobem, aby svá politická práva naplnil životem. Práce nezakládala pouze soukromou, nýbrž i politickou existenci. Nejde tedy „pouze“ o miliony nezaměstnaných. Nejde pouze o sociální stát. Nebo o eliminaci chudoby. Nebo o umožnění spravedlnosti. Jde o nás všechny. Jde o politickou svobodu a demokracii v Evropě.

Západní svazek kapitalismu a politických, sociálních a ekonomických základních práv není „sociální dobrodíní“, které je možné si ušetřit, pokud na něj nemáme. Sociálně tlumený kapitalismus byl vybojován spíše jako odpověď na zkušenost fašismu a výzvu komunismu. Je aplikovaným osvícenstvím. Je založen na názoru, že pouze lidé, kteří mají bydlení a bezpečné pracovní místo, a tím pádem materiální budoucnost, jsou nebo budou občany, kteří si přisvojí demokracii a naplní ji životem. Prostá pravda zní: bez materiálního zabezpečení není politické svobody. Není demokracie, takže všichni jsou ohroženi novými a starými totalitárními režimy a ideologiemi.

Avšak ne to, že kapitalismus produkuje stále více se stále menším objemem práce, nýbrž to, že blokuje iniciativu k nové společenské smlouvě, mu odebírá legitimitu. Ten, kdo dnes uvažuje o nezaměstnanosti, se nesmí nechat zmást jako zajatec starých pojmů ve sporu o „druhý pracovní trh“, „ofenzivu částečných úvazků“, o „nepojištěné výkony“ nebo o vyplácení nemocenské, nýbrž se musí ptát: Jak je demokracie možná mimo jistoty pracovní společnosti? To, co se jeví jako konec a úpadek, musí být proměněno do počátků nových idejí a modelů, které otevrou stát, hospodářství a společnost pro 21. století.⁴⁰

⁴⁰ K tomu viz níže „Odpovědi na globalizaci“.

V.

NADNÁRODNÍ OBČANSKÁ SPOLEČNOST: JAK VZNIKÁ KOSMOPOLITNÍ POHLED?

1. Mezibilance: „metodologický nacionalismus“ a jeho vyvrácení

Proč a v jakém smyslu vynucuje globalizace rozlišování mezi první a druhou modernou? Chápání společnosti první moderny označil A. D. Smith trefně jako „metodologický nacionalismus“: o společnosti a státu se uvažuje jako o identických, organizují se tak a jsou tak prožívány.

Předpokládá se přitom státně-politická fixace a ovládnutí prostoru. Teritoriální stát se stává *kontejnerem* společnosti. Jinak řečeno: státní nárok na moc a kontrolu zakládá a vytváří společnost. Tento primát národního může a musí být brán v potaz při úvahách o nejrůznějších základních právech, vzdělávacím systému, sociální politice, vícestranické scéně, daních, jazyku, dějinách, literatuře, dopravních cestách, infrastruktuře, pasové a hraniční kontrole atd.

Národnostní společnosti tímto způsobem vytvářejí a konzervují i kvaziesenciální identity v každodenním životě, jejich samozřejmost jako by spočívala v tautologických formulacích: Němci žijí v Německu, Japonci v Japonsku, Afričané v Africe. To, že existují „černí Židé“ a „řečtí Němci“, abychom jen jemně ilustrovali zcela normální světově-společenský chaos, je v tomto horizontu považováno za krajní případ a za výjimku, tedy za hrozbu.¹

Tato architektura myšlení, jednání a života ve státně-společenských prostorech a identitách se při procesu hospodářské, politické, ekologické, kulturní, biografické globalizace *rozpadá*. Světová společnost znamená: vznikají možnosti moci prostorů,

¹ Beck-Gernsheim, *Schwarze*.

prostory jednání, života a vnímání sociální, které narušují národnostní ortodoxii politiky a společnosti a vnáší do ní zmatek.

1. Nejnápadnější je to tam, kde nadnárodní firmy dostaly šanci rozdělit pracovní místa a daně na šachovnici globální společnosti tak, že (jako vždy) maximalizují své zisky, a tím obírají rozvinuté sociální státy a státy blahobytu o možnost uplatňovat moc a formovat regulační rámec (ne nutně záměrně). Tento příklad je příznačný do té míry, jak se na něm dají poznat všechny příznaky nové mocenské trhliny a konfliktu mezi národnostními a světově-společenskými aktéry. Rozhodující a nové není to, že tyto nadnárodní podniky narůstají co do počtu i co do rozmanitosti, ale to, že se v procesu globalizace ocitly v situaci, kdy mohou *národní státy postavit proti sobě navzájem*.

Z vnějšího pohledu vše zůstalo při starém. Koncerny produkuje, racionalizují, propouštějí, najímají, platí daně atd. Rozhodující však je to, že to už nečiní podle národnostních pravidel hry, nýbrž tak, že v pokračování staré hry ruší a obměňuje její pravidla. Jde tedy pouze *zdánlivě* o starou hru práce a kapitálu, státu a odborů; je totiž ve stejné době jedním hráčem hrána v národnostním rámci, zatímco druhým už ve světově-společenském.

Ve vztahu mezi první a druhou modernou tedy už nemáme co do činění s pravidly řízenou, nýbrž s pravidla *měníci* politikou, tedy – jak už jsem napsal na jiném místě – s *politikou politiky* (metapolitikou).²

Ta je charakterizována tím, že v kostýmech a pravidlech důvěrně známých průmyslově-společenských distribučních bojů se vede nová mocenská hra národnostních versus nadnárodních aktérů. Zaměstnanci, odbory a vlády tedy *ještě* hrají *mlýny*, zatímco nadnárodní koncerny *již* hrají *šachy*. Tímto způsobem se může kámen do mlýnů stát v rukou koncernů jezdcem, který dá zcela překvapenému národnostnímu králi mat.

2. Ztotožnění státu, společnosti a identity je zrušeno i symbolickými světy globálního kulturního průmyslu, jak ukazuje především Appadurai: imaginace možných životů se již nedá uchopit jako národní nebo etnická nebo podle protikladů bohatý/chudý, nýbrž pouze jako světově-společenská. To, o čem sní lidé, to, jací chtějí být, jejich všední utopie o štěstí se již déle nepřidrží

² Beck, *Erfindung*, s. 204.

geopolitického rámce a jejich kulturních identit. Dokonce i lidé žijící na skládkách odpadků a z odpadků světové společnosti zůstávají svázáni s koloběhem symbolů kulturního průmyslu.

V tomto smyslu byl rozpad východního bloku také událostí kulturní globalizace. „Železná opona“ a vojenská bariéra se v televizním věku rozpadly v prach. Na Západě kulturní kritikou často opovrhované reklamy se například v prostředí nedostatku a reglementace proměnily v příslib, v němž konzum a politická svoboda splynuly v jedno.³

3. Srozumitelné je to teprve tehdy, když se jasně rozliší dvě pojetí kultury, která se obvykle zaměňují. „Jedno pojetí (kultura 1) váže kulturu na určité území. Vychází se z předpokladu, že kultura je výsledkem především lokálních historických procesů. V tomto smyslu má společnost nebo nějaká sociální skupina ‚vlastní‘, proti ostatním se vymezující kulturu. Tato představa vychází z romantismu 19. století a byla ve 20. století rozvíjena antropologií, hlavně jako kulturní relativismus, jenž kultury chápe jako komplexní, jako konfiguraci... Dále jdoucí pojetí (kultura 2) považuje kulturu za obecný lidský ‚software‘. Je založena na teoriích vývoje a rozšíření kultury a je definována jako hlavně translokální historický proces.“ Kultura 2 znamená nezbytně kultury v *plurálu*. Ty jsou chápány jako neintegrováná, neohrazená množina bez jednoty, v mém smyslu jako inkluzivní rozlišování.

4. „Obě pojetí jsou veskrze slučitelná: kultura 2 se artikuluje v kultuře 1, protože kultury jsou zprostředkovateli kultury. Přesto zdůrazňují rozdílné aspekty v historickém vývoji vztahů mezi kulturami... Kultura 2, tedy translokální kultury, není bezmístná (bezmístné kultury jsou nemyslitelné), avšak chápe místo jako *otevřené směrem ven*, zatímco pro kulturu 1 je *uzavřené do sebe*. Kultura 2 disponuje ‚chápáním pro globální v místě‘ (D. Massey): na základě toho je zvláštnost místa dána skutečností, že je v ohnisku vlastní směsi nadnárodních a lokálních společenských vztahů. Jestliže je řeč o kulturním pluralismu, multikulturní společnosti, interkulturních vztazích atd., zůstává většinou nejasné,

³ Podobně jako naopak může být retraditionalizace izraelské společnosti a politiky po roce 1996 chápána jako reakce na „pacifisticko-rozkladnou západní konzumní společnost“; k tomu viz Sznajder, N.: *From „Citizen-Warrior“ to „Citizen-Shopper“: Consumption and War in Israel*. The Academic College of Tel Aviv. Paper. August 1997.

zda je myšlena uzavřená kultura (1), nebo otevřené kultury. Podobným způsobem mohou být studovány vztahy mezi kulturami statickým způsobem (kdy si kultury udržují svou specifčnost v kontaktu mezi sebou), nebo dynamickým způsobem (kdy se kultury navzájem prolínají).⁴ Jinými slovy: rozlišování mezi kulturou 1 a kulturou 2 může být chápáno jako další kámen v mozaice diferenciaci první a druhé moderny.

5. Bauman poukazuje na ústřední konsekvenci globalizace: chudí a bohatí už déle nesedí u společného (jednacího) stolu národního státu. Proč by měli vítězové globalizace, pokud je vůbec trápí výčitky svědomí, svůj sociální roh hojnosti vysypávat právě do bohatých zemí Evropy? Proč ne do demokratických a svépomocných organizací v Africe a Jižní Americe? Stejně tak jako chudoba a zisky se *milosrdnost stává globální*. Zatímco citizen je ještě zachycen v národnostním rámci, jedná buržoa kosmopolitně; což zahrnuje to, že pokud má demokratické srdce, jeho jednání už nemusí poslouchat imperativy národní loajality.

6. Víceznačnost globalizace v plurálu zahrnuje to, že v jakémsi kmitavém efektu vznikají *nadnárodní a subnárodní regionalismy*. Dobrý příklad toho dává Evropská unie. Vznikla jako odpověď na světovou konkurenci USA a Japonska a buduje institucionální strukturu Evropy jako něco víc než vnitřní trh. Se zaváděním eura se neotevírá pouze společný měnový prostor, nýbrž se vytváří také politicko-administrativní tlak na řešení koordináčních a následných problémů. Tímto způsobem jsou zatím dalekosáhle navzájem od sebe oddělené národy a kultury – Francie, Německo, Španělsko atd. – jakoby rozkládány zevnitř a nuceně spojovány tak, že je viditelné to, co bylo skryto. Neexistuje jedna, nýbrž *mnoho Evrop*: Evropa národů, regionů, civilizací, křesťanských konfesí atd.

„Dialektika evropského sjednocovacího procesu např. znamená, že severoirští občané se mohou před Evropským soudem pro lidská práva ve Štrasburku odvolávat proti rozhodnutím britských soudů, Katalánsko může obejít Madrid, Velká Británie může vymanévrovat Paříž, když se obrátí na Brusel, nebo se navážou vztahy s jinými regiony (například mezi Katalánskem a Porúřím). Také zde je znatelný vznikající proud nebo kaskáda:

⁴ Pieterse, J. N.: *Der Melange Effekt*.

globalizace – regionalismus – subregionalismus. „Globalizace,“ píše R. W. Cox, „podporuje makroregionalismus, který zase podporuje mikroregionalismus. Pro chudé regiony netvoří mikroregionalismus pouze prostředek k prosazení kulturní identity, nýbrž také umožňuje vyžadovat peníze od institucí na makroregionální úrovni, aby byla zajištěna politická stabilita a ekonomické žádoucí chování. O takovémto přerozdělování se rozhoduje na makroregionální, nikoli již na národnostní úrovni, když je použití přerozdělených peněz stanoveno decentralizovaně.“ Globalizace sociální struktury proto znamená dodatečné varianty hranice překračujících organizací: nadnárodních, mezinárodních, makroregionálních, vnitronárodních, mikroregionálních, městských, lokálních. Tento administrativní žebříček je obeprnut a protkán *funkčními sítěmi* svazů, mezinárodních organizací, nevládních organizací, ale i experty a uživateli internetu.⁵⁵

V dalším textu by měla být první národnostní moderna a její základní předpoklady konfrontována s konceptem – znaky, otázkami, předpoklady – *globální občanské společnosti*: 1. Co znamená globalizace *zespodu*? Jak jsou možné občanské iniciativy? 2. Jaké zdroje jednání a možnosti moci má *nadnárodní občanská společnost*? 3. Co znamená *globalizace biografí*? Jak vzniká *kosmopolitický pohled*? 4. Co znamenají a jak jsou možné transkulturní tolerance a kritika?

2. Symbolicky inscenovaný masový bojkot: občanské iniciativy a globální subpolitika

V létě 1995 nejprve moderní kladný hrdina Greenpeace úspěšně přinutil ropnou nadnárodní společnost Shell, aby nenechala potopit nefunkční ropnou plošinu do Atlantiku, nýbrž aby ji odvěkla na pevninu; pak tento nadnárodní akciový koncern na produkci záměrného porušování předpisů veřejně postavil na pranýř francouzského prezidenta Chiraca, aby zabránil obnově francouzských jaderných testů (což se nepodařilo). Mnozí se ptají: Nebudou vyvrácena základní pravidla (zahraniční) politi-

⁵⁵ Ibid. Citát od R. W. Coxe pochází z Global Perestroika. In: Miliband, R., Panitods, J. (eds.): *New World Order?* Socialist Register 1992, s. 34.

ky, jestliže neautorizovaný aktér jako Greenpeace bude provádět svou vlastní světovou politiku bez ohledu na národní suverenitu a diplomatické normy? Zítřka může přijít Moonova sekta a pozítří nějaká soukromá organizace, která bude chtít zkusit své štěstí.

Přitom je přehlíženo to, že nikoli Greenpeace, ale masový bojkot občanů zprostředkovaný inscenovanou celosvětovou televizní obžalobou dostal tento ropný koncern do kolen. Nikoli Greenpeace otřásl politickým systémem, ale Greenpeace zviditelnilo vznikající legitimační a mocenské vakuum politického systému, které je v mnohém analogické k tomu, co se stalo v NDR. Později se ukázalo, že Greenpeace hrálo s falešnými kartami: obávané znečištění Severního moře bylo dalece přeceněné nebo přehnané. To trvale ublížilo věrohodnosti „rytíře dobré věci“, ale neznehodnotilo to politický scénář jako budoucí možnost jednání.

Obecně se přitom ukazuje tento koaliční muštr globální subpolitiky nebo přímé politiky: vznikají svazky „v podstatě“ nespojitelných. Tak spolkový kancléř Helmut Kohl podpořil akci Greenpeace proti tehdejšímu britskému premiérovi Majorovi. Náhle jsou v každodenním jednání objevovány a používány politické momenty – například při tankování. Řidiči se spojují proti ropnému průmyslu. (To je totéž, jako když se narkomani pokusí vzbouřit proti svým dealerům.) Nakonec se spojuje státní moc s ilegálními akcí a jejími organizátory. Tímto způsobem je prostředky legitimacy státní moci ospravedlňováno její narušení, totiž cíleným, mimoparlamentním porušením pravidel standardní politiky, které se jakousi „ekologickou samozjusticí“ pokouší vymanit z úzkého rámce právně-státních instancí a pravidel. Tak s anti-shellovským svazkem dochází ke změně scény mezi politikou první a druhé moderny: národnostní vlády sedí na lavicích diváků, zatímco neautorizovaní aktéři druhé moderny převzali režii.

Politické novum není to, že David porazil Goliáše, nýbrž to, že David a Goliáš se spojili, a to globálně, jednou proti světovému koncernu, podruhé proti národní vládě a její politice. Nový je svazek mezi mimoparlamentními a parlamentními silami, občany a vládami světa pro ve vyšším smyslu legitimní věc – záchranu světa (životního prostředí).

Samozřejmě že například anti-shellovské spojenectví bylo morálně pochybné a podezřelé. Zcela nepokrytě spočívalo na

licoměrnosti. Helmut Kohl například mohl se svým symbolickým postojem, jenž ho vůbec nic nestál, zamlčet to, že svou politikou neomezené rychlosti na německých dálnicích zamořuje vzduch v Evropě.

Mezi řádky se tu přihlásily ke slovu i německý zelený nacionalismus a nadřazenost. Mnoho Němců chce jakési zelené Velké Švýcarsko. Sní o Německu jako ekologickém svědomí světa. Ale poučení politiky jsou jiná než poučení morálky. Právě v tomto spojení vylučujících se přesvědčení – od spolkového kancléře Kohla až po bojovnice Greenpeace, od porsche-fetišistů až po vrhače zápalných láhví – se ukazuje nová kvalita politična.

Jednání světových koncernů a národních vlád se dostává pod tlak světové veřejnosti. Přitom je individuálně-kolektivní participace na globálních souvislostech jednání rozhodující a pozoruhodná: *občan odhaluje v aktu koupě hlasovací lístek*, který může vždy a všude použít. V bojkotu se takto spojuje aktivní konzumní společnost s přímou demokracií – a to celosvětově.

To se blíží – exemplárně – tomu, co Kant před 200 lety navrhl ve svém spisu *O světovém míru* jako utopii společnosti světových občanů, kterou staví proti zastupitelské demokracii, již označuje za „despotickou“: globální spojitost odpovědnosti, v níž se jednotlivci – a ne pouze jejich organizační reprezentanti – mohou přímo účastnit na politických rozhodnutích. Jistě, předpokládá to kupní sílu, vylučuje to všechny, kdo žádnou nemají.

Zde leží další důležitá hranice: individua se vůbec nestala aktivními přímo. Jejich protest byl symbolicky a masmediálně zprostředkovan. Člověk je zbloudilé dítě v „lese symbolů“ (Baudelaire). Jinými slovy: je odkázán na symbolickou politiku médií. To platí především v abstraktnosti a všudypřítomnosti ničení, jež udržuje v chodu světovou rizikovou společnost. Zde získávají vnímatelné, zjednodušující symboly, v nichž jsou provokovány a alarmovány kulturní nervy, klíčový politický význam. Tyto symboly musejí být vytvořeny, a to ukovány v otevřeném ohni konfliktní provokace, před napjatým a rozčileným televizním okem veřejnosti. Rozhodující otázka zní: Kdo je pán symbolů? Kdo zjišťuje (vynalézá) symboly, které na jedné straně odkrývají, ukazují strukturální charakter problémů a na straně druhé zneumožňují jednání? To druhé se může dařit o to snáze, čím prostší a schůdnější je inscenovaný symbol, čím méně nákladů způso-

buje protestní jednání mobilizované veřejnosti pro jednotlivce a čím snáze může každý takto ulevit svému svědomí.

Jednoduchost znamená mnohé. Zaprvé *přenosnost*. My všichni jsme hříšníci, pokud jde o životní prostředí; tak jako chtěl Shell nechat potopit ropnou plošinu, máme „my všichni“ nutkání vyhodit plechovku od kokakoly z jedoucího auta. Případ Shellu (jeho sociální konstrukce) takto „zprůhledňuje“ situaci každého člověka. Ovšem s tím podstatným rozdílem, že očividně se závažnosti hříchu roste pravděpodobnost úředního zproštění viny. Zadruhé *morální výkřik*. „Ti tam nahoře“ mohou s požeňáním vlády a jejích expertů nechat potopit ropnou plošinu plnou zbytků ropy, zatímco „my tady dole“ musíme pro záchranu světa každý den dělit každý pytlík s čajem na papír, vlákno a lístky a vyhodit je každý zvlášť. Zatřetí *politický oportunismus*: Kohl se postavil na stranu Greenpeace proti Shellu, avšak nikoli proti francouzským jaderným pokusům. Přitom šlo o státní mocenský poker a nikoli o tržní zájmy Shellu. Začtvrté *prosté alternativy jednání*: Aby byl zasažen Shell, musel se a mohl se kupovat „morálně dobrý“ benzín u konkurence. Zapáté *ekologický obchod s odpustky*: Bojkot získává se špatným svědomím průmyslové společnosti na významu, protože se prostřednictvím něj může udělovat *ego te absolvo* bez vlastních nákladů ve vlastní režii.

Globální ekologická nebezpečí vytvářejí smyslový horizont vyhýbání se, odmítání, pomoci, masově vnímané nebezpečí zostřujícího se morálního klimatu, ve kterém jsou dramatické role hrdinů a darebáků politicky nově obsazeny. Vnímání světa v koordinátách ekologicko-průmyslového sebeohrožení mění morálku, náboženství, fundamentalismus, bezvýchodnost, tragiku a tragikomedii – propletené s protějškem: záchranou, pomocí, osvobozením – do univerzálního dramatu. Hospodářství má možnost v této celosvětové tragikomedii budto převzít roli travice, nebo se naopak převtělit do role hrdiny a pomocníka. Právě to je pozadí, na kterém se Greenpeace podařilo se lští bezmoci prosadit na scéně. Greenpeace provádí svého druhu *džudo-politiku*, která má za cíl mobilizovat převahu ekologických hříšníků proti nim samým. „Ve chvíli cynické žoviálnosti se jednou Josif Stalin zeptal, kolik divizí má papež. Skutečností je, že pro poctivé lidské mínění není nikdy možné řešit morální problémy hrozbou nebo násilím. Den, kdy by Amnesty International použila kulomet,

nebo dokonce atomovou bombu, by byl první, kdy by tato organizace ztratila ohlas a vliv. Instituce se stále většími děly mohou v praxi o morálních otázkách hovořit stále méně. V tom spočívá síla Swiftova obrazu *Liliputa*. Stalin neuznal, že vojenská nulová váha papežovy Švýcarské gardy mu zajišťuje větší, a ne menší vliv; a morální autorita Amnesty International je právě proto tak velká, že to je liliputská instituce.

Dodnes je náš život politicky určován jednáními státní moci, ale morálně podléhají vládcí dnešních států vnější kritice takového druhu, jaká přibližně od roku 1650 ve větší míře téměř neexistovala. To už nemohou ignorovat ani ty nejmocnější supervelmoci. Liliputské organizace nemohou nemorální vládce přinutit, aby odprošovali na kolenou, jak to musel udělat Jindřich II; avšak staví neprozíravé vládce do pro ně velmi škodlivého negativního světla. Pokud byl politickým symbolem moderny Leviatan, pak morální postavení 'národních' velmocí a supervelmocí bude v budoucnu symbolizováno obrazem Lemuela Gullivera, jenž se probudil ze spánku svázan nesčetnými malými provazy.⁶

3. Místní polygamie: být ženatý s více místy je vstupní branou globalizace do vlastního života

K uvažování nad otázkou, co globalizace znamená pro náš vlastní život, se nehodí nic tak dobře jako malý příklad: Jedna čtyřiaosmdesátiletá žena, dalo by se říci stará dáma, žije... žije kde? Jestli budeme věřit statistice přihlašovacího úřadu, pak žije již více než třicet let bez přestávky v Tutzingu u jezera Starnberger See. Typický případ (geografické) imobility. Ve skutečnosti naše stará dáma nejméně třikrát za rok létá na několik týdnů nebo měsíců do Keni (většinou v zimě na dva měsíce, přes Velikonoce na tři až čtyři týdny a potom ještě jednou na podzim). Kde je „doma“? V Tutzingu? V Keni? V Keni má více přátel než v Tutzingu, žije v husté síti Afričanů a Němců, z nichž někteří „bydlí“ poblíž Hamburku, ale „pocházejí“ z Berlína. Baví se víc v Keni než v Tutzingu, o který však také nechce přijít. V Africe ji místní nejenže zásobují, ale pečují o ni, zvou ji domů. Její dobré

⁶ Toulmin, S.: *Kosmopolis – Die unerkannten Aufgaben der Moderne*. Frankfurt/M. 1994, s. 315.

zdraví ve stáří je dáno tím, že je v Keni „někdo“, že má „rodinu“. V Tutzingu, kde je přihlášená, není nikým. Žije, jak tvrdí, „jako tažní ptáci“.

Také známi, se kterými se v Keni setkává a s nimiž žije ve zvláštní „pospolitosti“, pocházejí z Německa, avšak jsou rozkročení mezi místy a kontinenty. Doris, jež je o čtyřicet let mladší, si v Keni vzala Inda (muslimského vyznání), avšak stále se vrací do Německa, aby si tam nebo tady (záleží na úhlu pohledu) vydělala peníze a postarala se o dům se zahradou, jež vlastní v Eifelu. Cítí se dobře tam i tady, což neznamená, že to Sem a Tam pro ni není příliš. „Stesk po domově“ má pro naši starou dámu dvě tváře, dva hlasy, může volat „Tutzing“, stejně tak jako „Keňa“. Kam ji to táhne, závisí v neposlední řadě na místě, na kterém se nachází možná už příliš dlouho.

Je tento život, který přesahuje místa na různých kontinentech, nadnárodně je spojuje do jednoho života, neštěstím, projevem destrukce? Ne, protože naše stará dáma k tomuto nadnárodnímu životu není nucena, ani nepřímo, jako mnozí, kteří vedou kočovný život, protože to diktuje kariéra. Tato stará dáma je ve šťastné pozici, kdy se nemusí rozhodnout ani pro Tutzing a proti Keni, ani pro Keňu a proti Tutzingu. Žije *místně polygamně*, miluje – což se, jak se zdá, vylučuje – Afriku a Tutzing. Nadnárodní místní polygamie, manželství s více místy, jež patří do různých světů: to je vstupní brána globality do vlastního života, která vede ke globalizaci biografie.

Globalizace biografie znamená: protiklady světa se nenacházejí pouze tam venku, ale i v centru vlastního života, v multikulturních manželstvích a rodinách, ve volném času, v kruhu přátel, ve škole, v kině, při nakupování u pultu se sýry, při poslouchání hudby, při večeření, milování atd. Aniž bychom si toho byli vědomi, nebo to chtěli, stále více platí: všichni žijeme globálně. Abychom si uvědomili dosah těchto změn, je smysluplné vzpomenout si na to, že kulturní kritika si po celé století stěžovala, že v procesu pokračující modernizace jsou lidé stále více uzavíráni v klecích svých vysoce specializovaných miniaturních světů. Náhle se nalézáme v situaci, kdy obecně platí pravý opak: protiklady a rozpory kontinentů, kultur, náboženství – třetí a první svět, ozónová díra a nemoc šílených krav, penzijní reforma a odpor k politickým stranám – se odehrávají v našem životě, který se

stal neodizolovatelným. Globální už nečihá venku – zahrázilo se v prostoru našeho vlastního života. Ještě více: tvoří velkou část svérázu, svébytnosti vlastního života. Vlastní život je místem globálního. Jak je to možné?

Vlastní život už není svázaný s místem, není to usedlý, někam vsazený život. Je to život „na cestách“ (v přímém i přeneseném smyslu), nomádský život, život v autě, v letadle, ve vlaku nebo u telefonu, u internetu, masmediálně podporovaný a vytvářený nadnárodní život. Tyto technologie jsou každodenními médii překonání prostoru a času. Ničí vzdálenosti, vytvářejí blízkost přes vzdálenosti a vzdálenosti v blízkosti – nepřítomnost v téže místě. Žít na jednom místě už neznamena žít spolu a žít spolu už neznamena žít na jednom místě. Klíčová figura našeho života už není povaleč, ale život s mobilem a e-mailem: člověk je tam, a ne tam, neodpovídá, a přesto automaticky vysílá a přijímá – časově a geograficky vzdáleně – zprávy, které se technicky přijímají a skladují na jiných místech světa.

Mnohomístnost, nadnárodnost biografie, globalizace našeho života poskytují další důvod pro erozi suverenity národního státu a zastaralost národnostní sociologie. Spojení místa a pospolitosti, resp. společnosti, se rozkládá. Změna a volba míst jsou kmotry globalizace biografii.

Změna a volba míst se neřídí vzhledem k šancím a konfliktům světové společnosti – to je potřebné zdůraznit – vždy subjektivními rozhodnutími. Ještě relativně mírný tlak na změnu místa existuje u kariéry. Brutální fyzické násilí u válečných střetů vyhání tisíce lidí do jiných zemí a na jiné kontinenty, na nichž pak putují dál (musejí), nebo se po měsících či desetiletích opět vrátí (musejí) do své „vlasti“; chudoba a naděje na lepší život vedou k legální nebo ilegální, trvalé či dočasné imigraci.⁷

Zda dobrovolně, či nuceně, nebo obojí – lidé dělí svůj život do různých světů. Místně polygamní formy života jsou přesazené, přeložené biografie, překladové biografie, jež se musejí neustále překládat pro sebe a pro jiné, aby mohly obstát jako život mezi. Přejít z první do druhé moderny je i přechodem z místní monogamie do místní polygamie.

⁷ Srov. Pries, L. (ed.): *Internationale Migration – Sonderband der Sozialen Welt*. Baden-Baden 1997.

Místní polygamie může, jak jsme už viděli, mít různé podoby. Může se například odehrávat mezi Einsiedlerhofem a Oberammergau nebo mezi kulturami (jako např. u německo-tureckých teenagerů třetí generace) nebo mezi kontinenty (např. Vietnamci v bývalé NDR, resp. teď v Berlíně). Lze také prožívat a trpět kontinenty světa na *jednom* globálním místě (například v Londýně). Rozlišování jsou tedy nutná.

„Globalizace biografie“ neznamena každou vícemístnost, ale jenom tu, která překračuje hranice oddělených světů – mezi národy, náboženstvími, kulturami, barvami pleti, kontinenty atd. – a musí, nebo může slučovat jejich protiklady. To, že více životů v jednom *musí* znamenat zoufalství a přetěžování, je legenda, kterou se místně monogamní pokoušejí chránit proti sebevědomí místně polygamních.

Ten, kdo chce pochopit sociální figuru globalizace vlastního života, musí do svého zorného pole dostat protiklady různých míst, mezi něž je rozprostřen. To vyžaduje například nové chápání mobility. Mobilita jako pohyb sociální jednotky života a jednání (rodina, manželství, individuum) mezi dvěma místy (body) v sociální hierarchii, úrovni, krajině ztrácí nebo posunuje svůj smysl. Do centra se posouvá *vnitřní* mobilita vlastního života, pro kterou se Sem a Tam, současně Být-tady a Být-tam za hranicemi stalo normální. Podle statistik příhrásovacího úřadu může být člověk imobilní a takřikajíc ne-usedle žít na více místech současně. (Od toho se přirozeně musí odlišovat *externí* výjimečná mobilita, tedy například stěhování, změna pracovního místa, rozvod, útek, emigrace.) Vnitřní mobilita už není výjimkou, nýbrž pravidlem, ne něčím cizím, nýbrž čímsi důvěrným, co se kontinuálně odehrává v různorodých formách vyjádření, neustále zprostředkovávání mezi různými místy a jejich specifickými sociálními požadavky je druhou přirozeností vlastního života. Vnitřní mobilita a vícemístnost – nadnárodní, transkontinentální, transreligiózní, transetnická v biografickém průřezu a v perspektivě života – to jsou dvě strany jedné mince. Vnitřní – na rozdíl od vnější – mobilita znamená tedy míru duchovní a fyzické pohyblivosti, která je nutná nebo žádoucí, aby byl zvládnut všední život mezi světy. V tom se vyjadřují také *hranice* vnitřní mobility: ty nevznikají pouze z trýzně (peníze) sociální všední koordinace a ovládnutí všedního dne; jsou dány také věkem, nemocí, omezením atd.

Tyto různé světy jsou potenciálně přítomné v jednom místě (prostřednictvím informací, konzumu, sociálních, kulturních a náboženských protikladů), v závislosti na přístupných zdrojích informací, různorodosti interkulturních vztahů, migraci, cizineckých zákonech atd. Jinými slovy: představa života na jednom izolovaném, izolovatelném místě se po celém světě stává očividně fiktivní.⁸

Maarten Hajer hovoří (v návaznosti na U. Hannerze) o „transnacionalizaci místa“. „Transnacionalizace vytváří nová spojení mezi kulturami, lidmi a místy, a mění tím naše každodenní okolí. Nepřináší pouze dosud neznámé výrobky do našich supermarketů (například ciabatta nebo pita) nebo znaky a symboly do našich měst (např. čínské a japonské písmo nebo islámskou hudbu), nýbrž se navíc ve městech objevují nové skupiny a lidé, kteří pro mnoho občanů utvářejí ráz velkoměsta, jako např. Afričané, Bosňané, Chorvaté, Poláci a Rusové, ale i Japonci a Američané. Kromě toho se ve velkoměstech dá pozorovat, jak transnacionalizace ovlivňuje novou kulturu druhé moderny, například ve formě islámské discohudby, „smíšených jídel“ – zvaných též „*cusine sauvage*“ – koncertů world music a euro-asijských, afro-evropských nebo karibsko-afrických dětí.“⁹

Co ale znamená vicemístnost, transnacionalita vlastního života, pokud je samotný pojem místa víceznačný? Pokud je vlastní život rozprostřen přes více míst, může to znamenat, že tato biografie se odehrává v *obecném prostoru*, tedy např. na letištích, v hotelech, v restauracích apod., které jsou všude stejné nebo podobné, tedy bezmístné, a znemožňuje odpověď na otázku, kde jsem. Nebo vicemístnost může znamenat, že se člověk pořád nanovo zamilovává do rozdílů míst, jejich tváří a dějin a žení se s nimi (jen aby proti sobě postavil extrém). Takto se místa stávají obnovenými možnostmi k odkrývání zvláštních stránek sebe sama a k jejich zkoušení. Nakolik je místo „mé místo“ a „mé místo“ můj vlastní život? Jak jsou různá místa – na imaginární mapě „mého světa“ – vztažena k sobě a v jakém smyslu jsou „signifikantními místy“ v perspektivě a průřezu vlastního života?¹⁰

⁸ Albrow, M.: *Abschied von der Heimat*. Frankfurt/ M. 1998.

⁹ Hajer, M.: Die Gestaltung der Urbanität. In: Beck, *Perspektiven*.

¹⁰ K tomu srov. Dürschmidt, J.: *Individual Relevances in the Globalized World*. Disertace Univerzität Bielefeld 1995; stejně tak Eade, J. (ed.): *Living in the Global City*.

Vicemístnost tedy neznámá – vztaženo k sociologickým velkovyprávěním – ani emancipaci, ani ne-emancipaci, ani anomii, ani ne-anomii, ani automatický „kosmopolitní pohled“, ani nový fundamentalismus, ani paušalizaci, ani alarmismus, ani hanobení (protože např. islám, fundamentalismus a násilí jsou ztožněny), nýbrž to znamená: něco nového, něco, na co člověk může být zvědavý, aby odkryl jeho svět (pohled na svět).

„Potkávají nás tam lidé s exoticky znějícími jmény, cizokrajně vypadajícími zevnějšky, s jinou barvou vlasů a pleti, což všechno vyvolává asociace dálky a Orientu; a potom náhle odpoví bavorsky nebo švábsky, ukáže se, že vyrostli v Berlíně-Kreuzbergu nebo v Duisburgu; stručně, vyvracejí naše očekávání, zpochybňují naše obrazy normality.

Jak se píše v jednom Kureishiho románu: „Každý se na tebe podívá a pomyslí si: Jaký hezký indický chlapec, jak exotický! Jak vzrušující! Jaké příběhy o slonech a tygrech od něj uslyšíme! Dokud se neukáže, že ten indický mladík je z Orpingtonu, jednoho londýnského předměstí, a nebyl v Indii ani na výletě, stručně: Svět je bláznivý. Nic není takové, jak se zdá. Kdo je co, kdo je kdo?“

A podobné příběhy se vyprávějí i v Německu. „Tak, tak, pane Kayanko. Takže vy jste soukromý detektiv. Zajímavé jméno, Kayanka.“ „Ani ne tak zajímavé jako turecké.“ „Ach.“ Ůsměv byl ještě sladší a oči byly tak přivřené, že nebyly širší než čepel britvy. „Turek. Turecký soukromý detektiv? Co všechno je možné. A jak to, že mluvíte tak dobře německy, jestli se můžu zeptat?“ „Protože jsem se nenaučil žádnou jinou řeč. Moji rodiče brzy zemřeli a já jsem vyrostl v německé rodině.“ „Ale Turek jste – mám tím na mysli...“ „Mám německý pas, pokud vás to uklidní.“ (J. Arjouni: *Ein Mann, ein Mord*. Zürich 1991).¹¹

4. Jak je možná interkulturní kritika?

Jedna karikatura ukazuje, jak španělští dobyvatelé v lesku svých zbraní vstoupili do Nového světa. „Přišli jsme,“ říká bublina s textem, „abychom s vámi mluvili o Bohu, civilizaci a pravdě.“

¹¹ Beck-Gernsheim, E.: *Was kommt nach der Familie?* München 1998.

A skupina udiveně vyhlížejících domorodců odpovídá: „Ale jistě, co chcete vědět?“

Jak pak došlo a dochází ke krveprolitím, se často a bezvýsledně líčilo. Z čeho však vyvěrá komičnost této scény? Směšnost je v tomto obrazu dána vzájemným nepochopením „setkání“: po zuby ozbrojený západní imperialismus skrývá svou misionářskou horlivost za floskule o „interkulturním dialogu“. Na druhou stranu dobývání svou situaci naivně chápou jako nabídku k rozhovoru a chtějí se svěřit, přestože mají být vykrmeni cizími jistotami a zabiti jako vánoční husa.

Hořkost komičnosti spočívá v tom, že pozorovatel ví víc, než co ze scény vyplývá, ale právě s tímto vědomím si karikaturista pohrává. Pozorovatel zná reálnou budoucnost obrázku. Ví, k jakým krveprolitím a ničením došlo díky vlastními jistotami zaslepeným cizincům. Smích tuhne na rtech v tragice, do které tato situace ústí. A tato tragika obestírá svět dodnes. Tragika a komika jsou dvě strany průběžně troskotajícího (průběžného) interkulturního „dialogu“.

V této situaci se chceme ptát: Je vůbec možné něco takového jako interkulturní kritika? A ještě naivněji: *Jak* je interkulturní kritika možná? Abychom se ujistili, obrátíme se nejprve na klasiky tolerance a nedorozumění – Nietzscheho a Lessinga – a pak se pokusíme postavit mosty mezi (znenárodněnými) tábory (postmoderních) kontextualistů a (osvícenských) univerzalistů.

a. „Ona moudrost plná uličnictví“

Samozřejmě existuje postmoderní Nietzsche, který s chutí rozbíjí jistoty, když odkrývá a kárá vše egoistické v morálce a káže imoralismus, nezodpovědnost, sobectví. Je však také ironický osvícenec Nietzsche, možná dokonce jeden ze zakladatelů takového osvícenství. A ten věděl o moudrosti smíchu, který nazval jako „onu moudrost plnou uličnictví“: „...veselý způsob vážného a ona moudrost plná uličnictví...“¹²

Sou-cit nahrazuje Nietzsche sou-smíchem. Je zřejmé, že ničení hodnot u něj nikdy není samoúčelem, nýbrž má vytvářet prostor pro sou-radost, sou-smích druhých (pravdy) v interkultur-

¹² Nietzsche, F.: *Werke in drei Bänden*. München 1994. Sv. I, s. 915.

ním dialogu – o druhých, jejichž masku jsme si nasadili, o masce, kterou jsme se stali a jako kterou nás vidí druzí atd. Přitom globálně, které má Nietzsche na mysli, nevzniká ve stejném čase, nýbrž zahrnuje centeniální Spolu a Proti-sobě. Co by však byla morálka „glokálního“ života v Nietzscheho ironickém pohledu?

Snazší by bylo říci, co jí *není*: není to *ani* morální tabula rasa, *ani* konvenční morálka. Předpokládá, že absolutistické morálky oddělených světů budou rozbity. Avšak ne proto, aby nebylo nic, ale aby se otevřel prostor pro současné *zmenšení* a *zvětšení* morálních měřítek a nároků. „Takže *pokoušející se* morálka: *dát si* cíl.“¹³

„Ona moudrost plná uličnictví“ se vyjadřuje – zjednodušeně řečeno, metodicky aplikováno – pro Nietzscheho ve dvojím pohybu. Zaprvé obhajuje *individualizaci ideálů*: jednotlivec se stává zákonodárcem, ale *pouze* zákonodárcem sebe *sama*. Individualizace tedy provádí v říši morálky největší možné zmenšení měřítek. Ta platí pro mě, jen pro mě. Tak je morálka možná jako sebezákodárství, přesněji: *Jen-sebe-zákodárství*.

To však neotevívá dveře relativismu, principu Dělejte-to-každý-jak- chcete. Nietzsche sleduje pravý opak. Zůstává v rámci vlastní morální jistoty, vždy věří *řeči* o toleranci, onu *bublinu s textem* o toleranci dobyvatel: „...přišli jsme, abychom s vámi mluvili o Bohu a pravdě...“ Tolerance musí být uvažována a praktikována radikálněji v simultánnosti dvou pohybů: na jedné straně zmenšení vlastní morální výsostné sféry, aby byl na druhé straně hledán transkulturní rozhovor s jinými pravdami, pravdami druhých.

Individualizace morálky tedy není zapříčiněna žádným egoistickým motivem. Spíše otevírá šanci pro *globální* morálku tolerance. Tak není možný pouze dialog, nýbrž i něco tak „hybridního“ jako interkulturní kritika: sebezákodárství ve dvojím významu omezení a rozšíření poskytuje schopnost kritiky a schopnost konfliktu.

Pro Nietzscheho toto sebeohraničení na *Jen-sebe-zákodárství* otevírá pohled, osvobozuje – možná – od cirkulárních cizích obrazů, umožňuje experimentální prostor zkušenosti a jednání při styku s jistotami druhých.

Nietzscheho odpovědi na otázku, jak je interkulturní kritika možná, lze – zjednodušeně – uchopit takto: teprve a pouze sebe-

¹³ Nietzsche, sv. III, s. 874.

zákonodárství a sebezpytování dohromady nás otevírají a posilují pro výzvy mezi-národního života.

Sebezákodárství bez sebezpytování vede pouze k intoleranci, etnocentrismu, egocentrismu; pouze sebezpytování bez sebezákodárství oslabuje, kapituluje před nedokonalostmi světa.

Tento rozpor je vyřešen, jak již bylo řečeno, tím, čemu Nietzsche říká „pokoušející se morálka: dát cíl sobě samému“. Individualizace ideálů zmenšuje a zvětšuje dosah morálky, protože tímto způsobem mohou morální zákony druhých být možné, prožívané, ctěné jako *obohacení* vlastního života: „My... chceme být takovými, jakými jsme – novými, jedinečnými, neporovnatelnými, sami-sobě-zákony-dávajícími, sami-sebe-vytvářejícími!“¹⁴ Protiotázka je nabíledni: Co se stane, když do sebe jen-sebezákodárci narazí?

V mnohém se podobná odpověď dá nalézt u Lessinga, který o otázkách sebevylučujících se jistot pojednává především ve své divadelní hře *Nathan der Weise* (*Moudrý Nathan*). Začíná tím, že „moudrost“ Nathana Moudrého spočívá především v tom, že má strážlivý vztah ke své údajné moudrosti jako ke všem nabubřelým idealismům, které zaslepují. Na otázku vládce Saladina: „Říkáš si moudrý Nathan?“ odpovídá: „Ne.“ Na námitku vládce: „Ano! Pokud si tak neříkáš ty, pak ti tak říká lid,“ zní jeho odpověď: „Možná, lid.“ Pak následuje exkurs o pochybné chvále, kterou mu prokazuje lid označením za „moudrého“.

Dnes by se možná dalo říci: Nathan je raný „pragmatik“ ve věcech víry a pravdy. Chce vidět, cítit, uchopit to, co vzniká ze slov, která tak často pyšně zaznívají z úst: „Přišli jsme k vám proto, abychom s vámi mluvili o Bohu, civilizaci a pravdě.“ „Jistě, co chcete vědět?“ Tyto moralistní žvásty by se Nathanovi přičítaly, zato měl ironický pohled.

Tak se také nejprve domnívá, že za překvapivou sultánovou otázkou: „Pověz mi – která víra, který zákon tě nejvíc osvětil?“ je léčka a odpovídá, aby získal čas, ne přímo, nýbrž oním slavným podobenstvím o prstenu, které tedy *není* koncipováno jako odpověď, nýbrž jako útek.

¹⁴ Fröhliche Wissenschaft, č. 335. Cit. dle Ottman, H.: *Philosophie und Politik bei Nietzsche*. Berlin 1987, s. 213.

Prsten v tomto podobenství symbolizuje vyvolenost. Přechází z otce vždy na jeho nejoblíbenějšího syna. Až otec, jemuž jsou všichni synové stejně milí, nechá vyrobít další dva prsteny stejné krásy a stejné ceny, aby nemusel žádného ze svých synů zklamat. Protože ale každý z nich chtěl mít jediný prsten a tak se ocitnout ve stavu vyvolenosti, došlo mezi nimi ke střetu řešenému na veřejnosti. Soudce promluvil: „Pokud mi teď nepřivedete otce, tak vás odtud vyženu. Myslíte si, že tu jsem od toho, abych luštil hádanky?...“

Nutnost rozhodnout se mezi sebevylučujícími se jistotami křesťanského, židovského a muslimského náboženství je vyřešena paradoxně. Na jedné straně vůbec ne, na druhé straně dvojité: soudce se nerozhodne; vyzve ty, kdo hledají radu, k tomu, aby mysleli a jednali sami. Zároveň dává kritérium sváricím se o pravdu. Podle jeho rozsudku spočívá jediný možný důkaz jejich „vyvolenosti“ v *plodech jejich jednání*. Takže: činnost, konflikt, střet, osvědčení se rozmnožují znaky vyvolenosti, ale jenom ty, které odkazují na pravdu. I tady vidíme – obdobně jako u Nietzscheho – odvolání nároku na pravdu, aby byl svět zbaven *contradictory certainties* a aby byly otevřeny prostory pro tvůrčí utváření.

Zjednodušené řečeno směřuje Lessingova odpověď k rozlišování, které už nemůže být větší, totiž mezi *jistotou* a *pravdou*. Jistota je – obrazně řečeno – *vlastnit jediný* otcův prsten, pravda je oproti tomu nejistota, který z těch tří prstenů je ten „pravý“. Tato nejistota pravdy je neeliminovatelná. Jistota odpuzuje všechny pochyby. V pravdě naopak sídlí – vládne? – pochybnost.

Prsten propůjčuje – tak hovoří podobenství – oblíbenost. Pravda si musí svůj atribut být pravdivá zasloužit. „Oblíbenost“ (uznání vlastního konání v očích někoho cizího) se stává prostředkem k dokázání původní síly prstenu sobě a druhým. Tak začíná pochybnost a v pravdě je iniciována aktivita, která se musí osvědčit – „dokázat“ – sama sobě. Myslet-sám, Konat-sám, nikoli Mít otevírá možnosti, utváří prostory.

U Lessinga se tedy dá najít kromě rozloučení s jistotou, jež provádí mírně, spíše smutně než ironicky, především upozornění, že Nemít-Jistotu otevírá lidi pro jiné lidi a jejich pravdy. I Lessing spojuje maximu pokory – akceptování, že existuje více pravd, více skutečností, které si odporují – s lpěním na prstenu jako důkazu víceznačné vyvolenosti. Jinými slovy: univerzalistické

a relativistické principy se stávají tak propletenými, že *zápas* o pravdu se stává předpokladem sociálně plnohodnotného jednání.

b. Kontextuální univerzalizmus

Nietzsche a Lessing argumentují rozdílně a také každý jinak radikálně, avšak jejich argumenty ukazují jedním směrem: nejsou ochotni vzdát se – pokud to máme vyjádřit jazykem současnosti – univerzalistických nebo relativistických principů. Univerzalizmus má nevýhodu v tom, že své stanovisko ostatním vnucuje, ale výhodu v tom, že ostatní zahrnuje a bere je vážně. Je důležité rozlišovat mezi univerzalistickým a *totalizujícím* stanoviskem (v extrémním případě *totalitárním* stanoviskem). Univerzalistické stanovisko – řečeno s Nietzsche – je snadno slučitelné se sebeohraničujícím se sebezákonomárstvím. Ví – řečeno s Lessingem – o rozdílu mezi pravdou a jistotou. Ani jedno neplatí pro totalizující tendence; u něj se jeho v historických počátcích zatemněný obraz vlastní morálky stává měřítkem pro všechny.

Na druhé straně se relativismu a *kontextuálního* myšlení nelze vzdát, jelikož zvyšují *respekt pro kulturní diferenci* a činí změnu perspektivy vzrušující a nutnou.

Postavení před rozhodnutí mezi univerzalizmem a kontextualismem (relativismem) oba – Nietzsche a Lessing – toto Buď-anebo odmítají a hledají – jak to nazývám já – inkluzivní rozlišování. Tento zápas o A – spojit univerzalizmus a kontextualismus (relativismus) – chci uchopit a pokračovat v něm tak, že toto rozlišování aplikuji na sebe samého. Tímto způsobem se vytváří čtyřmístná tabulka, totiž *univerzalistický univerzalizmus* (uu), *univerzalistický kontextualismus* (relativismus) (uk), *kontextuální univerzalizmus* (ku) a *kontextuální kontextualismus* (relativismus) (kk); přičemž tato čtvrtá pozice je obsahově značně podobná třetí, takže v následujícím textu (stručně) objasním pouze první dvě.

Obě první pozice (uu a ku) obsahují v rozdílné míře *totalizující* prvky. To platí například pro staré vysvětlení, jež hovoří o *lidech* a míní tím *muže*, přesněji *bílé muže vyšší vzdělané vrstvy*. I nároky vědců s pomocí jejich metod odhalit přírodu, skutečnost, jaká doopravdy je, se staly směšnými.

Jiným způsobem to ale platí i pro *totalizující kontextualismus* (relativismus). Zde je změna perspektivy odmítána naprosto ji-

nými argumenty, ale s podobným výsledkem, tím, že je prostě a jednoduše považována za nemožnou. Pokud je všechno relativní, znamená to, že (přeneseně na situaci na karikatuře) dobyvatel má své stanovisko a dobývaný své; pozorující karikaturista a jeho čtenáři budou mít další stanoviska. Mezi tím vším zejí víceméně nepřekonatelné propasti. S výsledkem, že všichni jsou, jací jsou.

Bezděčná ironie teze o nesouměřitelnosti spočívá v tom, že *esenencialistický* pohled na svět připodobňuje k zaměňování. Vede (svádí) k postmodernímu kvaziesencialismu, jenž má s přirozeným společně to, že věci se musí brát takové, jaké jsou.

Možná tedy dále pomůže neuvažovat jen o sebeohraničení vlastních morálních principů, nýbrž i o sebeohraničení *vlastního relativismu*. Zabsolutizovaný kontextualismus je v konečném důsledku podobně *slepý* k pravdám ostatních jako zabsolutizovaný idealismus. V jednom případě to blokuje vlastní jistota vybudovaného obrazu cizince, v druhém předpokládána nemožnost vůbec pochopit stanovisko druhého.

Univerzalistický kontextualismus (relativismus) je vznešené slovo pro *nevměšování*. Zde panuje věčný (ne-)mír věčného relativismu. Tady chtějí mít svůj klid a nechat ostatní na pokoji a odůvodňují to tvrzením, že rozdíly mezi kulturami jsou tak nepřekonatelné, že dialog vždy odráží jen vlastní jistoty. To je polemická formulace – co se motivů týče, může být mylná. Jenže *výsledek* domněnky o nesouměřitelnosti směřuje k *apriornímu* paktu o nevměšování mezi kulturami, který předpokládá nemožnost dialogu tak jako nemožnost změny perspektivy (a to v jakékoli formě). Důležitý je přesně tento aspekt: je to tvrzení o výlučných stanoviscích *bez* pokusu a omylu, principiální, bez zkušeností, takřkajíc antikontextualistické. Chci tento nedostatek zkušeností použít jako záminku k tomu, abych formuloval protipozici, *kontextuální univerzalizmus*. Ten se totiž dá pochopit a rozvinout v zrcadlové podobě.

Kontextuální univerzalizmus vychází z opačné situace, z toho, že *nevměšování* je *nemožné*; jelikož říká toto: žijeme ve věku stejnorodosti, v globální éře. Všechny pokusy držet se zpátky, utíkat do představy oddělených světů jsou groteskní, jsou bezděky směšné. Svět je karikaturou nezrušitelného (ne-)dialogu spolu, k, kolem. Ozdobit to dobře míněnou rétorikou učení se jeden od

druhého je nápomocné, ale vůbec ne nutné, pokud se stavi na *kreativní síle nedorozumění*.¹⁵

Nemají zde být zaklínány žádné falešné alternativy. Protíteze předpokladu nesouměřitelnosti nezní, že se odehrává *dialog*. Protíteze je jen: neexistují oddělené světy. Existuje pestrá změť globální nesouvislé spojitosti, v konfrontaci s níž se nedialog jeví jako *idylický*.

Namísto paktu o nevměšování kvůli nemožnosti nastupuje předpoklad globálního života. V této perspektivě se předstírána štěstí nesouměřitelnosti jeví jako iluzorní východiska z pasti karikatury interkulturního nedorozumění, kterou se svět stal. Adekvátně není předmětem debaty Zda, nýbrž Jak vměšovat, Být-cílem-vměšování, spolu- a protivměšování.

Lze úplně bez iluzí se skeptickým podtónem, který právem formuluje teze o nesouměřitelnosti, tyto dva principy konfrontovat. Absolutní kontextualismus tvrdí: A nechte mě na pokoji! Ne proto, že rušení klidu je zakázáno, ale protože je přes propasti nesrovnatelnosti tak jako tak nemožné. Což ale ve výsledku směřuje k témuž.

Oproti tomu princip kontextuálního univerzalizmu konstatuje: z neklidu vzájemného vměšování sebevylučujících se jistot není úniku. Jak dalece jsou nebo nejsou změna perspektivy, dialogy, mluvení spolu, smích, konflikty možné, nezbytné, absurdní nebo všechno dohromady, vím jen tehdy, *když se o tento krok pokusím*. Podstatný rozdíl je tedy nikoli v tom, že v prvním případě je přechod popírán a v druhém zdůrazňován, nýbrž v tom, že tento krok je v prvním případě jako *by bez zkoušky* vyloučen, zatímco v druhém se zápasí o *zkušenost* pokusu, již se nelze zříct.

¹⁵ „Kulturněhistoricky je dobře doložená skutečnost, že mezi cizími kulturami působí nedorozumění mnohem kreativněji než dorozumění. Kirk Varndoe to demonstroval ve své knize *A fine disregard* na nadměru komplikovaném ping-pongu nedorozumění, jenž například vedl k tomu, že japonský dřevoryt 16. století ovlivnil van Gogha a Degase: Japonci v 16. století špatně pochopili princip centrální perspektivy a postavili na takto vzniklé verzi evropských principů své elaborované řezbářské umění. To zase inspirovalo van Gogha a Degase k tomu, aby iniciovali uměleckou revoluci 20. století, jež započala s modernisticky nonšalantním zpracováním centrální perspektivy. Právě nedorozumění je, jak se zdá, výchozím bodem a cílem fungujícího interkulturního společenství.“ (Wackwitz, S.: Alles hat seine Grenzen – Vom fragwürdigen Nutzen kultureller Lerngemeinschaften. In: *Süddeutsche Zeitung*, 26. 11. 1996.)

(Obé může působit podivně – nebo se stát podivným, a to z jakéhokoli hlediska.)

Nesouměřitelnost tedy z pohledu kontextuálního univerzalizmu znamená: *prestabilizovanou ignoranci*; na zabsolutizovaném relativismu paradoxně založenou *sebespravedlnost*; předpokládánou *jistotu*, že výměna perspektiv a argumentů je nesmyslná, *bez experimentu a bez zkušenosti*. Nemusím otevírat své vlastní svatyně pro druhé, nemusím sám sebe vystavovat kritice. Oproti tomu zní otázka kontextuálního univerzalizmu: Jak se mohu *naučit smát* svým svatyním, když procházím svatyněmi druhých?

První pokus o inkluzivní rozlišování směřuje k tomu, že kontextuální integruje *přímo* do pojmu univerzálního. Tak se dostáváme k alternativě: existuje *můj* univerzalizmus a *tvůj* univerzalizmus. Pokud se tedy naruší absolutní univerzalizmus, je zřejmé, že alternativou nejsou *žádné* svatyně, ale (v návaznosti na Nietzscheho myšlenky) sebeohraničení na *mé* svatyně, které otevírá otázku *cizího* univerzalizmu. Vyjádřeno na příkladu:

Lidská práva nelze přičíst univerzalistickému univerzalizmu v tom smyslu, že musejí mít platnost v na Západě *vynalezené* formě na celém světě a že *jen* Západ prosazuje nezpochybnitelná práva pro všechny lidi. Tato idea existuje, jak známo, i v jiných kulturách, tradicích a náboženstvích s částečně se doplňujícími, částečně se vylučujícími významy. Rozdílné *verze* lidských práv existují už i v různých koutech Evropy. Tak například ve skandinávských zemích k základním právům patří hospodářská práva, kdežto v postkomunistických zemích střední a východní Evropy jsou občanská a politická práva mnohdy značně ceněna ne vládami, ale obyvatelstvem. Nároky, které pocházejí z jiných oblastí světa, často odkazují na jiné chápání práv. Tak například existuje *Africká charta pro lidská práva a práva národů*. „Odráží obzvláště specificky africký koncept lidských práv, jenž byl vyvinut z norem tradičních afrických společností a je založen na dvou principech – na komunitarismu, jenž zavrhuje západní individualismus, a na nacházení rozhodnutí v konsensu, které činí politickou soutěž při volbách přebytečnou. Tyto principy... mají pro Afriku dalekosáhlý význam.“¹⁶

¹⁶ Bretherton, C.: Allgemeine Menschenrechte – Der „menschliche Faktor“. In: Beck, *Perspektiven*.

Se zvědavostí na jiné koncepce a tradice lidských práv není dána všanc idea rovných práv pro všechny, jak se obává univerzalistický univerzalizmus. „Pouze“ začíná, snad by se mělo říct teprve teď začíná soutěž kultur, obyvatelstev, států a náboženství o pro lidi *nejnápomocnější* koncepce lidských práv. A začíná začarovaný „dialog“ o tom.

Co tím končí, je velké mlčení nejrůznějších kazatelů univerzalizmu na vrcholcích jejich sebespravedlnosti. Trend k omezení sebe sama, k prosazování jen vlastního univerzalizmu, nenutí k tomu, aby ostatní univerzalizmy byly zanechány ve vzájemné nedotknutelnosti tak, jak jsou. Právě naopak: teprve tak je možné uplatnit stanovisko ne té či oné, ale mé verze lidských práv v zápase s jinými verzemi.

Kontextuální univerzalizmus nezavazuje k přijetí porušování lidských práv v jiných kulturách, v jiných zemích ve falešně chápaném relativismu. Nezmocňuje ale ani k činu ve vlastní režii, např. k ochraně menšin před pronásledováním. Ptá se: Která chápání, které kategorie lidských práv existují v zemích, v nichž jsou lidská práva eklatantně porušována? Jak posuzují z jejich horizontu, z jejich pojetí lidských práv, co se děje v jejich zemi? A jak se staví tyto výklady a interpretace vůči našim (mým) interpretačním hypotézám univerzálních, tedy také tam platných lidských práv? Že tím nejsou paradoxy eliminovány, nýbrž vznikají nové, je nasnadě.

Avšak návrat ke kontextuální, tedy západní, naší, mé verzi univerzálních lidských práv se v žádném případě nerovná morálnímu a politickému vzdání se, kapitulaci před bestializacemi tohoto století, nýbrž je předpokladem k vměšování do konfliktů o lidská práva a do porušování lidských práv v jiných kulturách.

Kontextuální univerzalizmus říká: vlastní svatí se musejí vystavit kritice druhých. Je nutné se dopustit *rouhání mnohobožství* ve věci univerzalizmu, a to nejdřív na sobě. Musí být – řečeno s Lessingem – sebevědomě učiněn krok od *jistoty k pravdě* na poli univerzalizmu, filozoficky, morálně, politicky. Ve světě představ mnoha univerzalizmů se potom snad jednou bude možné smát pošetilé lidské aroganci univerzální jistoty.

VI.

**KONTURY SVĚTOVÉ SPOLEČNOSTI:
KONKURUJÍCÍ SI PERSPEKTIVY**

Nyní jsme shromáždili, představili, konfrontovali a vysvětlili dostatek argumentů k tomu, abychom se mohli znovu ujmout klíčové otázky: Jak se odlišuje *globalita*, *globalizace* a *globalismus*?¹

Globalizace zdůrazňuje procesuální charakter nadnárodního v dimenzích, které jsme uvedli:

- Intenzifikace nadnárodních prostorů, událostí, problémů, konfliktů, biografii.
- Tento pohyb nelze – oproti zdání, které vyvolává slovo „globální“ – chápat ani jako přímočarý, ani jako „totální“, „vše-zahrnující“; spíše ho lze chápat pouze jako *kontingentní* a *dialektický* – *globální*; to je jasnější, pokud se myšlenková figura „inkluzivního rozlišování“ – *včetně vzepření se* – rozvine jako princip biografie, identity a organizace.
- Odpovídajícím způsobem jde o zkoumání *stupně*, *intenzity* a *rozsahu* globalizace/lokalizace v rozličných dimenzích. Formy projevů globalizace mohou a musejí být zkoumány *empiricky*.

Pojem *globalita* směřuje k tvrdšímu hájení reality. Znamená – v konečném důsledku – *světovou společnost* a tvrdí, že tato situace je *nezvratná*; a to, co je „světová společnost“, musí být chápáno:

- *multidimenzionálně*;
- *polycentricky*;
- *kontingentně*;
- *politicky*.

Ve smyslu cultural theory je nutno nadhodit otázku: V kterých formách a fórech je světová společnost prožívána, žita, sociálně vnímána, praktikována – a *opravdu tímto způsobem*? Jako první to byl patrně R. Robertson, kdo z míry uvědomění

¹ Viz výše.

a vědomí toho, že žijeme ve světě jako *jednom* globálním místě, učinil empirický indikátor reflexivní světové společnosti. Podobně to definuje A. Nassehi: „O světové společnosti se dá mluvit, jestliže se *global players* vnímají v diferenci jejich *rozdílné vztáženosti k jednomu a témuž světu* a to se stane reflexivním. Světová společnost by pak – podle Thomasova teorému – byla světovým horizontem, který se otevírá tehdy, pokud se reálně osvědčí v komunikaci. Teprve na tomto pozadí je dekodovatelné jak vykořisťování pracovních sil v jiných regionech světa, tak sociálně-romantický etno-eklekticismus západních vzdělaných vrstev s jejich světonázorovými a turistickými potřebami rekreace jako *světové společenský fenomén*. Proto objevení Ameriky, křížové výpravy i koloniální politika 19. století spíše *nebyly* světově-solečenskými událostmi.“²

Od pojmů globalizace a globalita se musí odlišovat (a musí být kritizován) *globalismus* – tedy neoliberální ideologie panství světového trhu – k čemuž přistupuji v třetím díle „Omyly globalismu“. Nejprve však bude precizována teze nezvratnosti světové společnosti, a to při načrtnutí a konfrontování šesti částečně si konkurujících, částečně se doplňujících světově-solečenských perspektiv:

1. Třetí kultury nebo globální občanská společnost?
2. Kosmopolitická demokracie.
3. Kapitalistická světová společnost.
4. Světová riziková společnost.
5. Politická světová (přechodná) společnost.
6. Výhled: nadnárodní stát.

1. Třetí kultury nebo globální občanská společnost?

Ve své knize *O věčném míru* Kant rozvíjí argument, že demokracie v konečném důsledku nikdy *není izolována* v singulárně-solečenské, státně-národní formě, nýbrž je možná teprve ve formě světové občanské společnosti. Spojil sebevládu mnoha nejenom s jejich sebe-myšlením a sebe-jednáním; spíše před-

² Nassehi, A.: *Die „Welt“-Fremdheit der Globalisierungsdebatte*. München 1997.

pokládá rámeček (a) *sebezkušenosti globální občanské společnosti*, (b) *univerzálně platných základních práv*.

Ten, kdo „světovou společnost“ váže k sebezkušenosti světové společnosti, si musí položit otázku, zda může existovat něco takového jako globální paměť vzniklá z parciálních zkušeností a nebezpečí. Nadnárodní souvislosti zkušeností sestávají a vznikají historicky např. z interkontinentálních obchodních vztahů, migračních pohybů, otroctví, dobývání, válek, imperialismu, kolonialismu. Obzvláště A. D. Smith popírá, že by koloniální dějiny mohly mít obsah globální kultury a identity. „Globální kultura nedisponuje na rozdíl od národních kultur principiálně žádnou paměť. ‚Národ‘ se může při svém vytváření opírat o latentní zkušenosti a potřeby obyvatelstva a propůjčit jim výraz, zatímco ‚globální kulture‘ neodpovídají žádné skutečné potřeby a žádná vyvíjející se identita. Neexistuje žádná ‚světová paměť‘, jež by mohla sloužit *sjednocení* lidstva; až dodnes se hodí většina globálních zkušeností – kolonialismus a obě světové války – jen k tomu, aby nám připomínaly naše dějinné střety.“³

„Pokud by *jediný důsledek* konfliktu, dobývání a potlačování spočíval v tom, že lidi rozdělí, potom by národy samotné byly produkty umělých rozdílů, protože většina z nich vznikla jako reakce na konflikty,“ odpovídá na to J. N. Pieterse. „Podobně na všeobecné úrovni platí: předpoklad, že konflikty lidstvo jen rozdělují, zneuznává to rozhodující, a proto je špatný. Konflikty také lidi spojují, přestože bolestí, a vytvářejí ambivalentní jednotu. Patří k násobilce dialektiky, že jednotu se vyvíjí ze vzájemně si odporujících pozic a z konfliktů... Důležitý faktor při vytváření postkoloniálních smíšených kultur tvoří na společných politických a kulturních zkušenostech, včetně zkušeností útlaku, spočívající konfliktní jednotu kdysi vládnoucího státu a ovládaných zemí. Tak je například dřívější britské impérium v mnoha oblastech jednotným prostorem, ve kterém se hovoří jedním jazykem, kde existují společné prvky v judikatuře a politickém systému, infrastruktura a dopravní pravidla se podobají a kde lze nalézt podobný architektonický styl – např. v Indii a v jižní Africe, nemluvě o zbytku Commonwealthu.“

³ Smith, A. D.: *Towards a Global Culture?* In: Featherstone, M. (ed.): *Global Culture*. London 1990, s. 180.

Pokud je zkušenost světové společnosti jejím zásadním znakem, potom multikulturní společnost není iluze, nýbrž globální realita. Tu si nelze vybrat ani ji odvolat; nevede automaticky k toleranci, vede i k izolaci a xenofobii. Pokud se ambivalence světové společnosti na daném místě projeví konfliktně, není to známkou neúspěchu „multikulturního společenského experimentu“, nýbrž zřejmě známkou začátku nové společenské epochy, v níž se nadnárodní, transkulturní formy života staly normalitou. Obyvatelstvo, které tyto skutečnosti potlačí a tak jako předtím uvažuje o sobě a ostatních jako o monolitických (národních) kulturách, to bude mít těžké při styku se zcela normálním světově-společenským zmatkem.

„Jak hodnotit to, když marocké dívky v Amsterdamu cvičí thai-box, Asiaté v Londýně rapují, když se vyrábějí irské bagels, čínské tacos, když indiáni v New Yorku slaví mardi gras a mexické školačky při tanci v řeckých tógách napodobují Isidoru Duncanovou? Jak interpretovat skutečnost, že Peter Brook uvede na jevišti *Mahábháratu* nebo Ariane Mnouchkine inscenuje v pařížském Théâtre Soleil Shakespearovu hru ve stylu kabuki? Kulturní zkušenosti v minulosti tak jako v přítomnosti se nikdy neřídí tendencí ke sjednocení a standardizaci. To neznamena, že koncept globálního kulturního sjednocení je bez významu – právě naopak. Avšak je příliš jednostranný. Přehlíží protitendence – vliv nezápadních kultur na Západ. Ignoruje ambivalenci globalizačního procesu a podceňuje roli lokálního při recepci západní kultury – např. přijetí a přetvoření západních prvků tamními kulturami. Ponechává bez povšimnutí vzájemné vlivy nezápadních kultur. Nezná smíšené kultury, např. vývoj ‚třetích kultur‘ na mezinárodní hudební scéně. Přeceňuje homogenitu západní kultury a přehlíží, že mnohá měřítka šířená ze Západu a z jeho kulturního průmyslu jsou – co se týče jejich původu – amalgámy různých kulturních proudů. Staletá kulturní osmóza mezi Jihem a Severem vytvořila interkontinentální smíšenou kulturu. Evropská a celá západní kultura jsou součástí této globální směsi. To je očividné, pokud si uvědomíme, že Evropa byla až do 14. století vystavena stálým kulturním vlivům z ‚Orientu‘. Západní hegemonie je relativně mladého data, počíná kolem roku 1800, přesněji s industrializací.“⁴

⁴ Pieterse, J. N.: *Der Melange Effekt*.

Možná to není náhoda, že dnes pro převážnou většinu lidí zkušenost „globálního společenství osudu“ je především *zkušeností ohrožení* – v debatách o „mobilní chudobě“, o „populační explozi“, při vzpomínkách na Černobyl, zprávách o jedech v potravinách, vzduchu a vodě nebo při formulování oznámení vlastní firmy o vytváření nových pracovních míst v jiných regionech světa. I tím je však konkrétněji zakoušeno, že „světová společnost“ se neodehrává „tam venku“, ale že se dotýká základů našeho života. Jinými slovy: při obraně vůči světově-společenské zkušenosti se ukazuje její realita a síla.

Martin Shaw jde o další podstatný krok dál. „Zkušenost“ globální občanské společnosti pro něj znamená: zaprvé (masmediální) *sebevnímání*, zadruhé možnou *relevanci postoje*. Proto empiricky zkoumá, v jaké míře se globální občanská společnost mezitím skutečně vyvinula na základě zpravodajství o válkách po konci konfliktu Východ-Západ a o jejich významu pro jednání vzdálených jiných (vojenské intervence OSN nebo jiných států). Dříve, argumentuje Shaw, byli války a účastníci válek omezeni na místo násilností, epochálních světových válek bylo málo. Dnes a v budoucnu se války konají po celém světě za potenciální nebo aktuální účasti všech. Globální občanská společnost se stává globální společností diváků. Války ztrácejí v určitém smyslu své místo a stávají se kvůli své telegenní (re-)prezentaci *politickými krizemi*, v nichž se musejí diskutovat a rozhodovat otázky spravedlnosti a intervence i ve velmi vzdálených centrech globální občanské společnosti. „Pokud se u krizi po konci konfliktu Východ-Západ jedná o opravdové *globální* politické krize, jak se jimi stávají? Rozhodující pro to je, nakolik jsou vnímány jako takové, jaké mají globální účinky a zda se odehrála, resp. byla vážně debatována, intervence velmocí mimo konfliktní region nebo OSN. Tím se jednoznačně odlišují krize, jež mohou být považovány za čistě globální, od světových válek a konfrontací mezi supervelmocemi v době studené války. Přesto je smysluplné nejméně některé z nových krizí podrobněji pozorovat z této perspektivy. Proč byl některým válkám, například v Bosně a Hercegovině a ve Rwandě, přisouzen globální význam? Zdá se, že pro to nic nemluví jako to, že vykazují novou dimenzi vedení války, která přesahuje dimenzi střetu mezi Arménií a Ázerbájdžánem nebo občanské války v Angole. Také tyto války si vyžádaly nebývalé množství

lidských životů a byly v nich prováděny „etnické čistky“. Hlavní rozdíl podle všeho spočíval v tom, že některé války jsou mnoha lidmi vnímány jako takové, v nichž bylo obyvatelstvo vystaveno enormnímu utrpení a byla porušována lidská práva, jejichž principy byly uznány „mezinárodním společenstvím“, a že toto vnímání je iniciováno rozsáhlým celosvětovým zpravodajstvím médií. I v mnoha dalších případech bylo velmi zasaženo civilní obyvatelstvo a byla porušována lidská práva. Jejich vnímání je však rozšířeno na mnohem méně lidí, což se dá jednoznačně vysvětlit relativně omezenou pozorností masmédií věnovanou těmto konfliktům.“ Proto *masmediální produkce a konstrukce* globálního významu nějakého válečného střetu aktivuje obojí – globální občanskou společnost a globální dimenzi konfliktu.

„Proto lze nalézt dvě nová kritéria pro globální politické krize. Globální krize mohou veskrze odpovídat tradičním kritériím, jako válka v Zálivu, když se vyvinou ze zájmových konfliktů, do kterých jsou přímo či nepřímo zapojeny jiné státy a oblasti mezinárodního systému. Ale i když tato kritéria nejsou naplněna, mohou vznikat konflikty, u nichž je celosvětově vnímáno masové zabíjení lidí a systematické porušování globálně uznávaných principů, což ve velké míře závisí na tom, zda jsou podrobně popisovány v médiích. Kromě toho se krize stává globální, pokud je kvůli jejímu ukončení uskutečněna *intervence* disponující mezinárodním mandátem nebo existují vážné snahy o její uskutečnění.

Tradiční a moderní modely globálních politických krizí v realitě ale nestojí proti sobě jako alternativy, tvoří extrémy jednoho spektra. V každé krizi se spojují tradiční a nové aspekty v různé směsici. Přestože například Bosna a Hercegovina a Angola již nepatří ke sféře geopolitických bezpečnostních zájmů mocných států jako v dobách studené války (ironicky je toto příčinou vypuknutí nových konfliktů), nezmenšil se zájem mnoha států o stabilní situaci na Balkáně a v jižní Africe. Naopak válka v Zálivu, jediná válka po konci konfliktu Východ–Západ, kterou lze označit za čistě mezistátní střet a jež si vyžádala značné oběti mezi civilním obyvatelstvem, byla pro mnoho lidí tragédií – a její celosvětové líčení v médiích naprosto změnilo její původní charakter a historický význam. Z toho se dá usuzovat, že ohrožení civilního obyvatelstva a jeho obraz v médiích nejsou klíčovými

aspekty jen pro určitý typ konfliktů, ale i pro všechny současné globální krize.

Tato změněná definice globálních politických krizí otevírá možnost rozšířeného chápání globálních krizí, která podchycuje i sociální a humanitární dimenzi, tedy hladomory, chudobu, útlak, přírodní a ekologické katastrofy a epidemie. Je aplikována také proto, že takové krize jsou obvykle vytvářeny nebo zostřeňovány politickými krizemi, obzvláště válkami. Díky tomu se otevírá šance chápat sociální krize jako politické. Vnímání např. lidské nouze se už změnilo: pokud v sedmdesátých a osmdesátých letech byly hladomory považovány za důsledek sucha, odhaluje dnes celosvětové zpravodajství jejich kořeny ve válkách.“⁵

2. Kosmopolitická demokracie

Vedle sebevnímání občanské společnosti, jak jsme řekli, zakládají kosmopolitickou demokracii nadnárodně platná základní práva. Pokud jde o platnost základních práv, pak jde podle Kanta o vyrovnání práv mezi občany různých státních příslušností, v konečném důsledku tedy o zabezpečení světoobčanského práva pro všechny. To zahrnuje vnitřní členění různých (politických a sociálních) práv. Vůči barbarství je tedy civilizace chráněna teprve tehdy (a i tehdy pouze prozatímně), pokud základní práva platí *globálně*.⁶

Přitom se objevuje paradox, který dodnes blokuje všechny debaty. Garance základních práv předpokládá, jak se zdá, národní stát. Jak tedy může být založen a zajištěn kosmopolitický právní vztah mezi státy a občany různých státních příslušností, který relativizuje národní stát jako jeho garanta, bez toho, že by se zároveň ztrácel ve falešných alternativách snahy o jeden světový stát nebo o základní práva v bezprávním a bezstátním prostoru?

Pokud jde o ochranu lidských práv, konkurují si, kooperují, sváří se různí aktéři – mezinárodní organizace jako výhonky Spojených národů, jednotlivé státy samotné nebo ve spolupráci

⁵ Shaw, M.: *Globale Zivilgesellschaft, Massenmedien, Krieg und politische Krisen*. In: Beck, *Perspektiven*.

⁶ K tomu Beck, U.: *Kinder der Freiheit*. In: *Ibid.*, s. 347–361.

s jinými státy nebo nevládními organizacemi nebo v podobě regionálních spolků. Vztahy mezi těmito státními a nestátními aktéry a individui, která jsou nositeli těchto práv, mohou být popsány s pomocí tří modelů: reálpolitického, internacionalistického a kosmopolitického.

„*Reálpolitický*, na státy koncentrovaný model zdůrazňuje prioritu a suverenitu států. Pro realisty jsou práva individuí proto záležitostí národnostní judikatury a mezistátní organizace a nevládní organizace (NGO) mohou v nejlepším případě přijmout poradní roli. Mezistátní vztahy zůstávají nerozvinuté proto, že princip suverenity brání vměšování do vnitřních záležitostí jiných států, zatímco zahraniční politika by měla být mnohem silněji formována geopolitickými a mocenskými zájmy než morálními úvahami. Proto jsou rozhodnutí o finanční pomoci, nebo dokonce o dodávkách mučících nástrojů posuzována pouze podle měřítka užítka pro dodavatele.

Reálně-politické chápání je rozvinuto dále v *internacionalistickém* modelu. V tomto modelu státy přijímají i nadále ústřední roli a udržují si primární odpovědnost za individuální práva. Přesto jsou jejich jednání ovlivňována rozvíjejícím se nadnárodním konsensem o lidskoprávních normách a do určité míry jsou měněna. Mezistátní organizace a nevládní organizace se pokoušejí hrát důležitou roli při ochraně lidských práv a v některých situacích se jim to také daří; jejich schopnost účinně jednat však závisí na kooperaci se státy. Vliv Komise OSN pro lidská práva je proto značně větší v Kanadě než v Číně nebo i Velké Británii.

Třetí model je možné označit jako *kosmopolitický*. Zde je v centru analýzy individuum a je postulován přímý vztah mezi individui, mezistátními organizacemi a nevládními organizacemi. Priorita států jednat celosvětově je stále více zpochybňována seshora i zdola v míře, v jaké je možné a opravdové rozvinutí globální občanské společnosti. Přívrženci kosmopolitního modelu zdůrazňují rozvoj institucí OSN pro lidská práva od konce studené války, stejně tak jako razantní nárůst počtu a členů nevládních organizací zabývajících se lidskými právy a jinými problémy.⁷

Ne transkulturní konsensus o základních právech, nýbrž kooperační procesy a závislosti tvoří klíč pro nadnárodní garance

⁷ Bretherton.

základních práv. Jsou to částečně kodifikované, částečně nekodifikované procesy, v nichž jsou nadnárodní vazby spojovány, vyjednávány a budovány – hustá multidimenzionální síť vzájemných spojení a závazků – které jsou nositeli myšlenky *kosmopolitické demokracie* a mají umožnit její uskutečnění. David Held tuto vizi budoucnosti načrtl v následujících krocích.⁸

Zaprvé: Globální řád se konkretizuje v rozmanitých, překrývajících se sítích moci, které zahrnují instituce, blahobyt, kulturu, dobrovolné organizace, hospodářství, mezinárodní závislosti a organizovanou moc. Prostor možností kosmopolitní demokracie vzniká z těchto různorodých sítí – multidimenzionální mocenská rovnováha mezi národy, organizacemi a lidmi.

Zadruhé: Všechny skupiny a organizace si nárokují relativní autonomii, která se vyjadřuje v určitých právech a povinnostech. Tyto vzorce dovoleného a zakázaného se musejí spojit do *základů kosmopolitického demokratického práva*, jež se musejí konkretizovat pro jednotlivá pole jednání sociální, ekonomiky a politiky.

Zatřetí: Tyto právní základy budou legitimovány a garantovány *nadnárodně a lokálně spojenými parlamenty a soudy* – podle vzoru Evropského parlamentu a Evropského soudního dvora – které budou etablovány i v nadnárodních prostorech Jižní Ameriky, Asie a Afriky.

Začtvrté: Národní státy postupují část své moci a suverenity nadnárodním institucím a organizacím a vyvíjejí nové chápání sebe sama jako uzlových bodů a koordinátorů nadnárodních závislostí.

Zapáté: Individua se mohou stát členy různých národních a nadnárodních mocenských prostorů a tímto způsobem vykonávat práva při spolurozhodování a sebeurčení – od lokální až po globální úroveň.

Zašesté: *Občanství pro všechny* – jedno, zda se účastní námezdní práce, práce doma, nebo veřejné práce v občanské společnosti; toto garantuje politickou svobodu.

Pohledu *sociologického realismu* se toto všechno jeví jako dobré a hezké, ale právě jen toto. Zda takovýto možný vývoj bude prosazen těmi kterými reálnými mocemi, tendencemi, nebo mu zabrání, jaké rozpory a paradoxy jsou zabudovány do této vize

⁸ Held, D.: *Democracy and the Global Order*. Cambridge 1995, s. 271–283.

kosmopolitní demokracie, zatím nelze odhadnout. Vzpomínám si na to, že například Auguste Comte už na počátku 19. století tvrdil, že militantní imperialismus je ekonomicky, takřikajíc podle svých vlastních měřítek racionality, nerentabilní – a pak přišlo kolektivně chtěné a organizované šílenství imperialismu, kolonialismu, dvou světových válek, holocaustu, stalinských gulagů. Lze jen *doufat*, že tato normativní vize nebude podobně roztrhána a převálcována svými rozpory a protivníky. Ale naděje je (pro sociální vědu a politiku) příliš málo.

Dál sahající otázky znějí: Jaké rozpory jsou obsaženy v této naději? Jaké politicko-společenské sesuvy půdy a eroze omezují tuto naději nebo jí pomáhají? Za kým – souhrnně řečeno – se má jít?

3. Kapitalistická světová společnost

Mnoho neomarxistů bude ideu kosmopolitické demokracie považovat za nereálnou a bude to odůvodňovat tím, že je zde zaměňována etika s mocí. Otázka světově-společenského ideového a hodnotového horizontu opomíjí nadnárodní ekonomické mocenské vztahy, jež jsou vyhoceny procesy hospodářské globalizace, jak tvrdí kritika. Od doby, kdy byla ukončena studená válka a komunistický mocenský blok byl integrován do světového trhu, ostřeji vystupují základní aspekty kapitalistické dynamiky, jež byly „zastřeny“ v západním kapitalismu blahobytu. Tento myšlenkový pochod lze rozvinout v následujících sedmi krocích a teorémech.

Zaprvé: *Simultánnost nadnárodní integrace a národní dezintegrace*. Ve vítězném tažení světového trhu jsou odstraňována ona nemnohá „bilá místa“, jež zbyla na mapě světa; tzn. stále více regionů a koutů světa je zapojeno do kapitalistického systému, a tak jsou odstraňovány lokální a národní autarkní a hospodářské prostory. Zapojení do světového trhu a fragmentace, globalizace a teritorializace jsou doplňující se procesy; nebo přesněji dvě strany jednoho procesu, a to přerozdělení bohatství, suverenity, moci a svobody jednání.

Zadruhé: *Nadnárodní koncerny mají zájem na „slabých státech“*, tzn. – jak to vyjádřil Zygmunt Bauman – na státech, které jsou slabé, ale přesto zůstávají státy. Záměrně nebo nezáměrně

vychází od aktérů světového trhu koordinovaný tlak na všechny zainteresované nebo na nich závislé státy, aby odstraňovaly všechno, co by mohlo bránit svobodě pohybu kapitálu nebo ji zpomalovat či ohraničovat. „Otevřít bránu a vzdát se jakékoli myšlenky na autonomní ekonomickou politiku je předpokládanou podmínkou, které je nutné se bez odporu podřidit, pokud daný stát chce být považován za způsobilý, pokud chce od Světové banky a Mezinárodního měnového fondu dostat finanční podporu. Slabé státy jsou přesně to, co nový světový pořádek, který je často špatně chápán jako nový světový nepořádek, potřebuje, aby se udržel a reprodukoval.“⁹ Z toho vyplývá rozpor zájmů mezi etablováním kooperujících nadstátů – experiment Evropské unie je toho zřetelným příkladem – a neoliberalním kapitalismem. EU je jedním z nejpotentnějších hospodářských prostorů světa. Byla by v situaci spoluurčovat pravidla pro světový obchod, podporovat a prosazovat zavádění sociálních a ekologických kritérií.

Zatřetí: *Státy kontinentální Evropy, sociální státy a státy blahobytu se dostávají do sestupné spirály*. Zatímco ekonomičtí aktéři myslí a jednají nadnárodně, a tímto způsobem se vzdalují národnostní kontrole a politice, musejí být důsledky nadnárodního hospodářství – vzrůstající nezaměstnanost a chudoba – zachycovány a zpracovávány v rámci národního státu. Na jedné straně s rostoucím tlakem světového trhu uhodila hodina pravdy, zda se sociální síť udrží, zda jsou financovatelné; na druhé straně také uhodila hodina pravdy, jelikož k explozi nákladů dochází ve stejné době jako k omezování daňových příjmů z námezdní práce a ke globalizaci zisku nadnárodních podniků.

Začtvrté: *Nahrazení práce věděním a kapitálem*. Globální kapitalismus vyjde se stále méně pracovními silami na to, aby odkrýval stále nová pole ziskové produkce. Tím ztrácí lidská síla a ji zastupující masové organizace – strany pracujících a odbory – všude na vyjednávací moci a společenském vlivu. Zároveň roste počet těch, kteří jsou vyloučeni z pracovního trhu a z šancí na materiální a sociální jistotu a integraci, jež je zde rozdělována a projednávána. S tímto důsledkem: nejen nerovnosti, nýbrž

⁹ Bauman, Z.: *Schwache Staaten*. K analýze západních společností ve světovém systému viz Bornschier, V.: *Westliche Gesellschaften im Wandel*. Frankfurt/New York 1988.

i kvalita sociálních nerovností se dramaticky mění, když je stále větší procento obyvatelstva vyloučeno jako principiálně „ekonomicky neaktivní“.

Zapáté: *Dvojitá relativita chudoby*. Chudoba kvalitativně mění v těchto procesech zostrujících se vzájemných účinků zahrnutí a vyloučení svou tvář: dramaticky roste a je mnohonásobně fragmentována. Jak argumentuje Zygmunt Bauman, hrozí, že se přetrhne komunikační vlákno mezi bohatými, kteří jsou globalizováni, a chudými, kteří jsou lokalizováni, protože vítěze globalizace nahoře a poražené globalizace dole už nespojují žádné arény, ve kterých by mohli zápasit o vyrovnání a spravedlnost.

Zároveň vyloučení – oproti proletariátu v 19. století a na začátku 20. století – pozbývají jakéhokoli mocenského potenciálu, protože už je nikdo nepotřebuje. Zbývá jim pouze holé násilí, aby svou situaci skandalizovali.

Nakonec do „dvojité relativity“ pronikají různé mezistupně chudoby. „Prostá relativita“ chudoby znamená relativitu měřítek; říká: neexistují žádná absolutní, pouze relativní měřítka pro chudobu, jež budou platit vždy pro určité světově-společenské regiony – např. Afriku, Asii a Evropu. V případě „dvojité relativity“ vniká relativita měřítek znovu do transkulturních, nadnárodních životních prostorů. „Nadnárodní chudoba“: člověk žije svůj vlastní život v protikladu nadnárodních měřítek chudoby. Ten, kdo se ve Velké Británii počítá k bezdomovcům, může podle měřítek, která pro jeho rodinu platí v Indii nebo Karibiku, žít ještě dobře situovaně.¹⁰ I tyto fragmentace jsou podstatnou podmínkou zostření chudoby.

Zašesté: *Rozpory uvolněného, sebeorganizovaného globálního života účinkují jako kritéria vyloučení*. Často je zdůrazňováno (právě autorem), že druhá moderna nabízí mimo jistoty tradice a pravolevé schematiky politického jednání i nové šance svobody a rozvoje. Otázka ovšem je: *Pro koho?* Protože rozpory druhé moderny musejí být interpretovány i jako vyhocení požadavků společenské integrace, na nichž troskotá stále více lidí; totiž těch, kteří jsou již nyní považováni ve víru zostřené výkonové soutěže za „slabé“, „ohrožené“ nebo „postižené“; lidí bez nebo s minimál-

¹⁰ K tomu Buffoni, L.: Rethinking poverty in globalized Conditions. In: *Eade*, s. 110–126.

ně ceněným vzděláním, nemocí nebo individua, jejichž síla – např. motorické, umělecké, řemeslnické schopnosti – je ve standardním výkonovém systému níže hodnocena. Hrozí, že se všichni dostanou na šikmou plochu a sklouznou do kruhu těch, kteří díky působení vstupních pravidel jsou a zůstávají vyloučení.

Zasedmé: *Kapitalismu bez práce odpovídá marxismus bez utopie*. Z neomarxistického obrazu kapitalistického světového systému mizí jakýkoli utopický elán, jakákoli systémově-politická naděje a fantazie. Na analýzu totiž nereaguje žádný politický subjekt. Nezařadil se tím takový kosmopolitický neomarxismus do velkého žalozpěvu o neodvratném potopení Titaniku?

4. Světová riziková společnost: Klec moderny se otevírá

Vnímání globálního ekologického nebezpečí u mnohých vyvolává fatalismus. Jak lze tvářit v tvář této sebedestruktivní mašinérii globálního průmyslového megasystému politicky jednat, aniž bychom obelhávali sami sebe? Při tomto – pardon – naivně-realistickém zkresleném pohledu na „o sobě“ existující nebezpečí je opomíjena obzvlášť teorie světové rizikové společnosti.

Význačným znakem konfliktů ve sledu rizik je totiž to, že zatím depolitizované sféry rozhodování se díky veřejnému vnímání rizik zpolitizovaly; otevřely se – většinou nedobrovolně a proti odporu těchto rozhodnutí monopolizujících, mocných institucí – pro veřejné pochybnosti a debaty. Tak jsou ve světové rizikové společnosti přes noc veřejně vystaveny předměty a témata, o kterých se dříve jednalo za zavřenými dveřmi, jako např. ekonomická investiční rozhodnutí, chemické složení produktů a medikamentů, vědecké výzkumné programy, vývoj nových technologií. Všechno toto náhle musí mít veřejné ospravedlnění a je možné vypracovávat a měnit právní a institucionální rámec, aby to více a nastalo legitimovalo demokracii.

Ironicky řečeno: už se všude jakoby na výzvu diskutuje o nezmýšlených, neviděných „následných problémech“, dokonce předtím než jsou opravdu vynalezeny dané produkty a technologie. Rozhodující je ale to, že toto rozšíření a prohloubení demokracie do apolitických sfér hospodářství, vědy (a částečně i soukromé

sféry) je dosud blokováno zastaralými „definičními vztahy“, díky nimž spočívá důkazní břemeno ne na těch, kdo vydělávají na rizicích, ale na těch, kdo jsou jimi zasaženi.

To znamená, že ve světové rizikové společnosti vzniká v důsledku veřejného vnímání rizik *sebekritická*, přinejmenším ve svém jazyce, k protijednání a změně myšlení připravená společnost, v níž např. pojišťovny odporují technikům věřícím technice. Technici tvrdí: nulové riziko. Ale pojišťovny, které to musejí v případě, že se „nulové“ riziko stane realitou, ekonomicky ustát, tvrdí: nepojistitelné; *ekonomické* riziko je v případě havárie příliš vysoké (například jaderná energie nebo i genetické inženýrství).¹¹

Vynořují se obrysy *utopie ekologické demokracie*, které by pro mě byly jádrem *odpovědné* moderny. Co znamená, co zahrnuje odpovědné, lze vyjádřit, pokud se podíváme na debatu v anglosaské filozofii a vědeckém výzkumu, která je vedena pod heslem „*technological citizenship*“. Zde je načrtnut obraz společnosti, jež debatuje o konsekvencích technického a ekonomického rozvoje, než jsou učiněna klíčová rozhodnutí. Důkazní břemeno pro budoucí rizika a nebezpečí spočívá na původcích, a nikoli už na potenciálně či aktuálně postižených a ohrožených: od principu „původce platí“ k principu „původce *dokazuje*“, jaké (možné) škody jeho podnik způsobí.

Východisko z globální samočinnosti technologických inovací by mohlo spočívat např. v pokusu politicky podporovat technický rozvoj v jeho choulostivých zónách s cílem *rozvíjení alternativ*. Tomu musí odpovídat selfimage technického rozvoje ze strany vědy, jež je zaměřená na odhalování alternativ, a ne na produkci reálných nutností. Pak by mohlo být nějakému nežádoucímu vývoji otupeno ostří tím, že existuje alternativní nabídka inovací na nejpokročilejší úrovni, která obsahuje výhody odmítané technické alternativy bez jejích nevýhod. Snad je tedy možné politicky učinit globální síti nabídku, která svou schopnost prosadit se získává ze své atraktivity pro tuto síť (příkladem je sluneční energie). Zde se politika stává avantgardní politikou, která politicko-demokraticky urychluje rozhodující alternativy.

¹¹ Tak dodnes chybí pojišťovací pravidla pro biotechnologie a genové technologie. Nikdo nechce pojistit rizika biotechniky. Není povoleno řídit auto bez povinného ručení, ale provozovat podnik zabývající se genetickým inženýrstvím ano.

A konečně by musel být nalezen či vynalezen nový systém pravidel, který by právně nově definoval, nově zakládal otázky, co je „důkaz“, co je „přiměřenost“, „pravdivost“, „spravedlnost“ tváří v tvář pravděpodobným, všech se dotýkajícím nebezpečím ve vědě. To, co by bylo nutné, není nic jiného než *druhé osvícenství*, prostřednictvím něž by se otevřelo naše chápání, naše oči a instituce pro námi zaviněnou nezletilost první industriální civilizace a pro její nebezpečí.

Z čeho vzniká tato politická mobilizace, tato – pokud to jde dobře – „nedobrovolná demokratizace“ prostřednictvím rizikových konfliktů? Riziková společnost znamená: minulost ztrácí svou determinální sílu pro budoucnost. Na její místo nastupuje budoucnost, čili něco neexistujícího, vykonstruovaného, fiktivního jako příčina současného prožívání a jednání. Jestliže hovoříme o rizicích, přeme se o něco, co *není*, avšak co by *mohlo* být, pokud se *teď* neotočí kormidlem. Domnělá rizika jsou biče, kterými je poháněna přítomnost. Čím výhrůžnější jsou stíny, které mohou díky tomu padnout na přítomnost tak, že se ukáže hrůzná budoucnost, tím trvalejší jsou otřesy, jež mohou být dnes vyvolány dramaturgií rizika.

Prosazované definice rizika tedy jsou politickou kouzelnou hůlkou, kterou se nasycená společnost, jež se usadila ve statu quo, sama učí bát, a díky tomu je ve svých centrech aktivizována a politizována – nedobrovolně a nevolky. Symbolicko-obrazně inscenovaná dramaturgie rizika je v tomto smyslu protijedem vůči „A-tak-dál-omezením“ přítomnosti. Společnost, jež vidí sama sebe jako rizikovou společnost, je ve stavu – katolicky řečeno – hříšníka, který vyzná své hříchy, aby mohl alespoň filozofovat o možnosti a žádoucnosti „lepšího“ života v souladu s přírodou a světovým vědomím. To, aby se skutečně otočilo kormidlem, chtějí totiž jen nemnozí. Většina chce obojí – chtějí, aby se nic nestalo, a chtějí si na to stěžovat. Potom by totiž bylo možné užívat si špatného dobrého života a jeho ohrožení zároveň.

V tomto subverzivním, nechtěném, neviděném, zásadním politickém sebezpytování („reflexivní modernizace“¹²), jež je uvedeno do chodu vnímanými riziky, se na konci stane něco, co sociologové, kteří přísahají na Maxe Webera, mohou sotva považovat

¹² Beck, U., Giddens, A., Lash, S.: *Reflexive Modernisierung*. Frankfurt/M. 1996.

za možné – instituce se dají do pohybu. Weberova diagnóza zni: moderna se proměnila v železnou klec, v níž lidé tak jako felláhové ve starém Egyptě musejí být obětováni na oltářích racionality. Teorie světové rizikové společnosti rozvíjí opačný princip: klec moderny se otevírá.

Ten, kdo si nechá příslušným rizikem naivně-realisticky nahnat strach, podceňuje, že to nejsou pouze tyto vedlejší důsledky – příslušná „katastrofa týdne“ – které působí takto iritujícím způsobem, nýbrž vedlejší důsledky vedlejších důsledků v institucích. Nejenom dobytek, ale i vládní strany, úřady, obchodníci s masem, spotřebitelé atd. mohou být „šilení“.

5. Světová společnost jako nedemokraticky legitimovaná politika

„Čas pro malou politiku je pryč,“ píše Friedrich Nietzsche před více než sto lety, „už následující století přinese boj o panství nad zeměkoulí – nutnost velké politiky.“¹³ Co znamená „světová společnost“, pokud je chápána jako nová forma politična? Co znamená světová společnost jako „politika“? V této části bude vysvětlen pojem „bezstátní“ světové společnosti a přitom bude precizován odhad budoucího vývoje. Slovní spojení „světová společnost“ klame v tom, že jím míněná skutečnost v jádru není nic jiného než – v národněstátním chápání politiky – subverzivní forma politična.

Ten, kdo odlišuje první modernu od druhé moderny, národní společnost od světové společnosti, se neodvolává pouze na jinou společenskou epochu, nýbrž na jiné chápání společnosti. Je to především tato ne-identičnost téhož pojmu „společnost“, co blokuje pohled na druhou modernu.

Jako vztažné body pro reformulaci pojmu společnost lze přiblížit pojmy stát, místo a funkcionální diferenciacce.

Světová společnost bez (světového) státu

„Sociologie globalizace,“ píše Martin Albrow, „znamená nejčerstvější pokus hledat odpovědi na otázky, které si klade každá

¹³ Nietzsche, F.: *Werke in drei Bänden*. Band 2, s. 672.

generace. Každá generace musí tyto otázky znovu nadhodit, jelikož jen tak může zjistit, kým je. U globalizace tedy nejde pouze o technické nebo pouze o ekonomické otázky. V žádném případě nejde pouze o velké výzvy, před kterými stojí šéfové koncernů a vlád. Jedná se sice o toto vše, ale zároveň je to něco mnohem podstatnějšího. Jde o to, jak ty a já budeme vést náš život.“¹⁴

A Mark Poster se ptá: „Když telefonuji nebo komunikuji přes e-mail s přítelem v Paříži, zatímco sedím v Kalifornii; když sleduji politické a kulturní události všude na světě, aniž bych opustil svůj domov; když data, která obsahují mou osobní charakteristiku, mohou být použita vládami a koncerny na celém světě, aniž bych o tom věděl či tomu mohl zabránit; když nakupuji z domu přes počítač: Kde potom jsem? Kdo jsem?“

Nezvratná globalita, jak jsme řekli, znamená, že už dávno žijeme ve světové společnosti, a tím jsou míněny dvě základní skutečnosti: jednak souhrn ne-národněstátně politicky organizovaných sociálních a mocenských vazeb, jednak zkušenost žít a jednat *přes hranice*. Jednota státu, společnosti a individua, kterou předpokládá první moderna, se rozkládá. Světová společnost *neznamená* společnost světového státu nebo společnost světového *hospodářství*, nýbrž *ne-státní* společnost, tzn. agregátní stav společnosti, pro kterou již územně-státní záruky řádu, ale i pravidla veřejně legitimované politiky ztrácejí svou závaznost.

„Bezstátnost“ znamená, že existuje *konkurenční vztah* mezi národními státy a národními společnostmi na jedné straně a živou, nepřehlednou změť světově-spoolečenských vazeb, aktérů a prostorů jednání na straně druhé. Zatímco v první moderně je pole mezinárodních vztahů ovládnuto Spolu a Proti národních států a jejich aktérů, toto již v druhé moderně neplatí. Pokud s Michaelem Oakeshottem budeme stát v západní tradici považovat za „civilní asociaci“, která slouží účelu umožňovat a spojovat sociální, politické a ekonomické aktivity svých občanů, potom v globalizaci nejde pouze o erozi státního příkazového a institučního ústrojí, nýbrž o fundamentální změnu jeho předpokladů. V druhé moderně kromě světové společnosti národních států vzniká mocná, od dosud platných forem politické

¹⁴ Albrow, M.: *Auf dem Weg in eine globale Gesellschaft?* In: Beck, *Perspektiven*.

legitimace se odlišující ne-státní světová společnost, jež je složena ze zcela různorodých nadnárodních aktérů. Jejich znaky jsou tyto:

1. Jednají na více místech, přeshraničně, nadnárodně, a proto ruší územní princip národního státu.
2. Jejich jednání je uskutečňováno v mnoha ohledech více inkluzivně, méně exkluzivně jako jednání státních aktérů (tak jsou nadnárodní koncerny a aktivisté Greenpeace zároveň aktivní ve více státech, jejich členové jsou z různých zemí atd.).
3. Konají často efektivněji než národněstátní instituce, měřeno podle centrálních kritérií úspěchu státního jednání (např. snižování nezaměstnanosti, zajišťování blahobytu, ale i hájení základních práv); tak jsou to nadnárodní koncerny, kdo na určitém místě vytvoří blahobyt, nebo ho odstraní; i Amnesty International poukazuje na porušování lidských práv, která státy z diplomatických důvodů opomíjejí, a má to účinek na veřejnost.
4. Ne-státní, nadnárodní aktéři si vytvářejí svou vlastní, jakoby „inkluzivní“ suverenitu, když proti sobě rozehrávají exkluzivní územní státy.

Čím více se tyto rozdílné prvky vzájemně kříží a posilují, tím trvaleji je zpochybňována autorita, legitimita, politická formativní moc a kontrola států dovnitř i ven. Ve světově-spoolečenské sféře jednání tedy máme co do činění s *politizací prostřednictvím depolitizace států*. „Nejdůležitější práh citlivosti bude překročen, pokud kumulativní efekty globalizace ve strategických rozhodovacích sférách podkopají kapacitu států zajistit obecné blaho nebo občanskost společnosti.“¹⁵ Podle *Financial Times* pochází 53 % veškeré hospodářské vytvořené hodnoty od nadnárodních koncernů, a nikoli od národně působících podniků. Tím mizí vlivové možnosti národního státu a příslušných vlád vytvářet pracovní místa a zajišťovat blahobyt občanů.

Tento vztah konkurence mezi státními a nadnárodními aktéry zahrnuje to, že mezi národními společnostmi a světovou společností neexistuje Buď-anebo, nýbrž že mezi těmito dvěma formami společnosti je subverzivní vztah vzájemného vytlačo-

¹⁵ Cerny, P. G.: Globalization and the Changing Logic of Collective Action. *International Organization*, 49, 1995, n. 4, s. 597.

vání a zpochybňování. Na jedné straně hrozí, že (světový) trh nahradí (rozloží) politiku, na straně druhé politika všude vidí, že je postavena před nový herkulovský úkol, jak politicky formovat světové trhy. „Nechybí diagnóza, je nutné vysvětlení zdrženlivého postoje vůči perspektivě, která přivádí pohled na ještě, jako zatím vždy, neschůdnou cestu nadnárodní vnitřní politiky. Proč je tak scestné zkoumat instituce a postupy, které jsou nezbytné pro konstrukci společných zájmů ve ‚světoobčanském plánu‘ nastolení ‚globálního režimu blahobytu‘?“¹⁶

Světově-spoolečensší aktéři jsou – z pohledu národněstátních aktérů – jistým způsobem „podzemními aktéry“, jejichž legitimita a loajalita jsou pochybné. Zatím na jedné straně světově-spoolečensší aktéři, už proto, že jim ve styku s národními kontrolami a aktéry vznikají nové možnosti jednání a moci, mají nos nahoře. Často jsou vítězi globalizace, získávají na ní, a to nejen ve finančním smyslu slova.¹⁷

Pro globální éru platí: *národní státy neexistují bez světových společností, světové společnosti neexistují bez národních států a národních společností*. Politickou náplň této situací dávají z ní vyplývající blokády, destrukce a otevřené otázky.

Pokud se ještě jednou soustředíme na světově-spoolečenský aspekt, pak bezstátnost světové společnosti znamená dvojí věc: totiž – přemrštěně řečeno – zaprvé (ještě) *bez řádu*, zadruhé (ještě) *bez institucí*. „Svět“ ve světové společnosti znamená „mnohost bez jednoty“ (Albrow). Oproti tomu znamená „národní“ společnost „jednotu s omezenou mnohostí“.¹⁸

Lokálně plurální světová společnost

Světová společnost znamená ne-teritoriálně fixovanou, ne-integrovanou, ne-exkluzivní „společnost“, což neznamená, že tento druh sociální mnohosti a kulturní diference nemá nebo nezná vůbec žádnou lokální vazbu; druh této lokální vazby spíše ruší v národněstátním obrazu společnosti předpokládané *ztotožnění*

¹⁶ Habermas, *Jenseits*. K tomu také viz níže v tomto svazku.

¹⁷ Slovní hříčka. Beck zde naráží na odvození slova Gewinner (vítěz; či také ten, kdo získává) od slova Gewinn (zisk). Pozn. překl.

¹⁸ Viz rozlišování mezi kulturou (1) a kulturou (2) v tomto svazku.

prostorové a sociální vzdálenosti, takže vznikají „nadmárodní“ životní světy. Tyto nadnárodní fenomény se nesmějí ztotožnit s „mezi-státními“ fenomény. Nadnárodní soužití znamená – sociální blízkost *navzdory* geografické vzdálenosti, nebo – sociální vzdálenost *navzdory* geografické blízkosti.

Co z toho vyplývá pro identitu lidí? Jistě ne anomie, úpadek, rozložení sociální, to dosvědčují empirické studie.¹⁹ V plurálně lokálních, nadnárodních, globálních biografích se rozšiřují a zmnohonásobují body doteku a křížení lidí. Exemplárním příkladem jsou možná (virtuální) formy kontaktu počítačem zprostředkované komunikace. Představa „globální vesnice“ je mylná v neposlední řadě kvůli tomu, že znovu žongluje s návratem „pospolitosti“. Tajemství elektronických médií však spočívá v jejich *principiálně* mobilizujícím, a tím *potenciálně* politickém momentu. Elektronická komunikace umožňuje to, co dosud bylo vyloučeno: aktivní, simultánní a vzájemné navázání kontaktu mezi jednotlivými aktéry přes hranice zemí, náboženství a kontinentů.

Nechci zde vzývat krásný nový mediální svět, ale neměly by být podceněny politické možnosti, které díky médiím vznikají. Prostým zapnutím tlačítka v nich může být účastný každý; jsou akčně orientované, a ne kontemplativní, orientované na okamžik, a ne na tradici. Tímto způsobem *by mohlo* být překonáno to, co lokálně monogamní formy života a myšlení kvůli svému sebezpotvrzení malují na zeď: že se v současné době rozpouští sociální. Na rozdíl od lokálně svázané pospolitosti nespočívají digitálně zprostředkované formy dialogu na příbuzenských, tradičních nebo sociálních vazbách nebo prostorovém sousedství, ale na společných zájmech a na síti. „Silné stránky scénářů budoucnosti,“ píše A. Bühl, „jsou v popisu rozšířených možností dialogu a jednání individuí, slabiny v postulování jakési beztrždnosti – fetišismu cyberspace, který si již není vědom toho, že internet je omezen na malé procento světového obyvatelstva.“²⁰

¹⁹ Viz Eade.

²⁰ Bühl, A.: *CyberSociety – Mythos und Realität der Informationsgesellschaft*. Köln 1996. Viz k tomu kritický článek Sardar, Z.; Ravetz, J. R. (eds.): *Cyberfutures. Culture and Politics on the Information Superhighway*. London 1996.

De-diferencovaná světová společnost

V sociologii a ve společnosti vládne obraz moderny, podle něhož se moderna rozpadá na vícero osamostatňujících se institucionálních polí nebo, v závislosti na terminologii, funkcionálních oblastí nebo životních sfér. Ty se oddělují a izolují od sebe a vůči sobě, když se každé pole řídí svou vlastní „vývojovou logikou“ (N. Luhmann hovoří o „komunikativních kódech“). Je možné toto funkcionální dělení moderní společnosti popsat též tak, že ukážeme jednotlivé odborné skupiny a profese, které vytvořily své „královské říše“ na specificky konstruovaný monopol: právo, medicínu, hospodářství, techniku; mnozí se dokonce domnívají, že novináři analogicky monopolizovali masmediální veřejnost. S touto teorií sfér funkcionálně diferencované společnosti se často objevuje kritika, jednotlivé sféry by se již dávno osamostatnily, pohybují se v sobě a kolem sebe tak, že někdejší „funkcionální racionalita“ se už dávno proměnila v „organizovanou iracionalitu“.

Bylo navrženo vícero možných korektivů pro toto osamostatnění a imunizaci parciálních sfér vůči sobě navzájem. Mnozí se domnívají, že imunizace se podaří jen do té míry, jak individua ve svých konkrétních interakcích překonají protiklady parciálních sfér. Jiní předpokládají, že jistý druh předprogramované systémove koordinace může uplatnit nezbytná kooperační hlediska. A jiní jsou přesvědčeni, že pohled na celek by musel být politický, aby bylo možné obnovit a rozšířit centrální úkol parciálního systému státní politiky, její koordinační a zdaňovací kapacity.²¹

Vůči všem těmto návrhům byly vznášeny pochybnosti. Klíčové však je, že celá debata v posledních letech díky sporu o globalizaci nabrala nový směr. Náhle již nejde o to, jak zabrzdit

²¹ Kritika kontejnerového schématu vůči sobě ohraničených jednotlivých společností bezesporu zasahuje systémoveou teorií Talcotta Parsonse. N. Luhman dříve zavedl pojem „světová společnost“, viz Luhmann, N.: *Weltgesellschaft*. In: *Ibid.: Soziologische Aufklärung 2*. Opladen 1975, s. 51–71; pro něj vznik světové společnosti vyplývá z logiky funkcionální diferenciacce, která se nezastaví na žádných hranicích. Co to znamená empiricky, zůstává otevřené – i to, zda to platí pro nadnárodní světové společnosti. Viz také Stichweh, R.: *Zur Theorie der Weltgesellschaft*. In: *Soziale Systeme*, 1995, s. 29–45.

a zachytit samočinnost funkcionální diferenciaci, ale, právě naopak, o to, zda globalizací není imaginární svět funkcionálně diferencovaných parciálních sfér se specifickou logikou zpochybněn.

Můžeme to ukázat na jedné, ekonomické dimenzi globalizace. Začíná tím, že pohyby světového kapitálu se nejenže vzdalují zdaňovací moci státu, ale též, jak se zdá, už nejsou regulovány žádným srovnatelným principem. Vztažný rámec se posunul, v zorném poli se ocitá globální společnost jako celek – a protože nezná žádnou regulační moc, je ve světové společnosti s národním státem zpochybněna také funkcionalistická systémová ortodoxie. Je nejasné nejenom to, co se v éře globálního kapitálu chápe jako „národní hospodářství“, nýbrž, ještě zásadněji, to, co se chápe jako „hospodářství“ a „hospodářské jednání“ vůbec a co je vymezeno vůči politice atd.

Analogické je to pro všechny funkcionálně diferencované sféry. Co znamená politika, právo, kultura, rodina, občanská společnost v nadnárodní světové společnosti? Jak bylo objasněno výše, musejí být rozlišena dvě pojetí světové společnosti: světová společnost jako souhrn národních států a národněstátních společností a světové společnosti nadnárodních aktérů a prostorů – ta první může být chápána jako funkcionálně diferencovaná, ty druhé ne. Proto vzniká otázka, zda jednota státu, společnosti a národněstátní společnosti nebyla implicitním historickým předpokladem teorie funkcionální diferenciaci, čili zda se ztrátou významu národního státu neztrácí svůj význam a účinek i ideál funkcionálně diferencované ovládané společnosti.

Zároveň se střídají role. Jestliže se v paradigmatu funkcionálně diferencované první moderny „společnost“ jeví jako reziduální kategorie, takřkajíc jako zbytková společnost, která díky svému „šumění“ spíše brání hladkému racionálnímu průběhu systémových procesů, než je umožňuje, teď platí opak. „Světová společnost“, chápána jako horizont, ve kterém se pohybují a mísí kapitál, kultura, technologie, politika *mimo* moc národněstátního řádu, musí být teoreticky a empiricky objevena a zkoumána.

„Globalizace,“ argumentuje M. Albrow, „posunuje chápání a organizaci společnosti do popředí agendy veřejných debat,“ a to s naléhavostí, jakou jsme nezažili od marxismu a sporů o třídní otázku. Nemáme ale co do činění s „třídní krizí“, jde spíše o „krizi“, která vyvěrá z nové neznámosti a chaotiky světové

společnosti. Jde, taková je teze M. Albrowa, „o identitu“.²² Kdo jsem? Kde jsem? Kam, ke komu patřím? Tak zní klíčové otázky druhé moderny.

Jinými slovy: světová společnost odkazuje na jakýsi *Nový svět*, jakýsi neprozkoumaný kontinent, který se objevuje v nadnárodní zemi nikoho, v meziprostoru mezi národními státy a národními společnostmi. Důsledkem je to, že se otevírá *mocenská diference* mezi národněstátní politikou a světově-společenskými možnostmi jednání. To se neukazuje jen na vztahu národních států k nadnárodním společnostem – byť tady se mocenská diference projevuje nejviditelněji. Tato mocenská diference však determinuje například i prosazování nadnárodního práva, boj s nadnárodní kriminalitou, možnosti prosazování nadnárodní kulturní politiky nebo možnosti nadnárodních sociálních hnutí atd.

6. Výhled: nadnárodní stát

Mnoho autorů proto vidí s globální érou blížící se konec národního státu, a tím i demokracie. „Konec státu s sebou přináší smrt politiky,“ tvrdí Jean-Marie Guéhenno. „Jakmile solidarita a pospolitostní zájmy nemají přirozené místo, rozkládá se řád společnosti, ve kterém se různé moci vzájemně podporují a kontrolují. Neexistují už žádná podstatnější rozhodnutí, z nichž by mohla vzejít méně podstatná rozhodnutí, žádné zákony, ze kterých by mohla být odvozena nařízení. Tak jako obec už není ‚obsažena‘ v regionu, není již region ‚obsažen‘ v národním státu a malá rozhodnutí se nedají odvodit z velkých. Krize prostorově definovaného pojmu moci se tímto způsobem projevuje v rozhodování. Rozhodnutí již nejsou činěna v lineárním modu, ve kterém má každé těleso pevně narýsované kompetence; namísto toho se rozpadá na zlomky a tradiční politická debata, střet o principy a základní ideje, o ideologie, o společenský řád, bledne nebo spíše: rozkládá se. Tak se stává odrazem roztržitého rozhodovacího procesu samotného a odráží skutečnost, že ten je profesionalizován. Ve Spojených státech, které patří k avantgardě při institucionální tvorbě moci, je možné nejlépe pozorovat, jak se logika

²² Albrow, *Auf dem Weg in eine globale Gesellschaft*.

institucí vyčerpala a politika samotná je vtažena do rozpouštěcího procesu.²³

Tento francouzský neospenglerismus globální éry je ale i nepochybně výrazem přiznaných myšlenkových zábran: nemůžeme si a nechceme si představit alternativy k národnostátní architektuře politična a demokracie. Proti takovému myšlenkovému viru nutnosti není nic tak účinného – třikrát denně! – jako paččivá otázka, jaké jsou alternativy. Chceme jednu takovou alternativu alespoň naznačit s koncepcí nadnárodního státu jako možné odpovědi na globalizaci. Jejím základem je tato charakteristika: (národní) stát nejenže není zastaralý, je také nepostradatelný; a to nejen pro to, aby zajišťoval vnitřní politiku a geopolitiku, politická základní práva atd.,²⁴ nýbrž také aby politicky formoval, nadnárodně reguloval proces globalizace. Nadnárodní státy tedy jsou *silné* státy, jejichž politická formativní moc plyne z kooperativních odpovědí na globalizaci. Z této premisy lze nadnárodní státy chápat a rozvíjet jako „realistické utopie“ (A. Giddens) *třetí cesty*: proti myšlenkovým blokádam národnostátního politického monopolu a hororové představě imperiálního světového státu, jehož mocenskému nároku by nebylo možné uniknout, je zaměřena tato reformulace a reforma mezinárodního politického prostoru, jež umožňuje komplexní architekturu suverenity a identity. Její uskutečnění je svázáno s jedním ústředním předpokladem: kooperující národní státy musejí být „*vnitropoliticky vnímatelně*“ spojeny v závazném kooperačním procesu kosmopoliticky závazné státní pospolitosti. Rozhodující otázkou proto je, zda v občanských společnostech a politických veřejnostech velkoprostorově krystalizujícího režimu může vzniknout *vědomí* kosmopolitické nucené solidarity. Jen pod tímto tlakem vnitropoliticky účinné změny stavu vědomí občanů je možné v tomto smyslu změnit také sebechápání aktérů schopných globálního jednání tak, že se čím dál tím více chápou jako členové nějaké pospolitosti, kteří jsou nezbytně nutní pro kooperaci, a tím pro vzájemné zohlednění zájmů.²⁵ Takovou změnu perspektivy

²³ Guéhenno, J.-M.: *Das Ende der Demokratie*. Stuttgart 1995.

²⁴ Mann, M.: Hat Globalisierung den Siegeszug des Nationalstaats beendet? *Prokla*, H. 106, 1997, s. 113–141.

²⁵ Habermas, *Jenseits des Nationalstaats?*

z mezinárodních vztahů k nadnárodní vnitřní politice nelze čekat od vládnoucích elit, pokud v daných veřejnostech nebude artikulován takový zájem přes národní ploty, pokud pro to nebudou mluvit vlastní zájmy skupin obyvatelstva. Jinými slovy: nadnárodní státy budou možné pouze prostřednictvím *vědomí, uvědomění* nezbytnosti nadnárodních států.

Model nadnárodního státu je obojaký, hybridní model, v němž se ideálně-typicky kombinují a slévají základní znaky, jež se podle minulého chápání jeví jako vylučující se. Nadnárodní státy jsou totiž zaprvé *ne-národní státy*, a tedy *ne-teritoriální státy* (každopádně v užším smyslu). Musejí být chápány jako vyvrácení, jako proti-model kontejnerové teorie státu a společnosti.

Model nadnárodního státu sice odmítá *národní* stát, ale přijímá (pojem) *stát*. Chápání státu je osvobozeno z pasti teorie národního státu a otevírá se pro pojetí státu, které (a) poznává (uznává) globalitu v její multidimenzionalitě jako nezvratnou skutečnost a (b) činí definici a organizaci nadnárodního klíčem pro novou definici a revitalizaci politična (nejen ve státním, nýbrž i v občansko-společenském smyslu).

Nadnárodní státy zadruhé nejsou ani *žádné mezi-národní* státy nebo *supra-národní* státy (tedy regionální světové státy), jelikož pro takovéto modely – model *mezinárodní organizace, multilateralismu* nebo *multidimenzionální politiky* uvnitř supranárodního systému – je vztažným bodem ještě pořád národní stát: jako protihráč (mezinárodní organizace), jako výchozí jednotka, která se překračuje prostřednictvím všeobecných norem nebo specifické reciprocitě mezi členskými státy (multilateralismus), nebo jako specifický supranárodní stát (multidimenzionální politika). I nadnárodní státy se, jak vyzvedávají multilateralismus a přístup multidimenzionální politiky, dají chápat jako mezistátní kooperační model; proto pro ně platí mnohé z „pastí politického zapletení“, které odhalil Fritz W. Scharpf. Hlavní rozdíl však spočívá v tomto: v teorii nadnárodních států (plurál je nezbytný) již politický souřadnicový systém nevzniká z národního ohraničení a vymezení, nýbrž probíhá podél osy globalizace-lokalizace.

Nadnárodní státy jsou zatřetí *globální* státy, které se dají chápat podle principu zahrnujícího rozlišování jako provincie světové společnosti, z čehož získávají své postavení – na světovém trhu, ve světové společnosti.

Model nadnárodního státu se na rozdíl od ostatních mezinárodních kooperačních modelů vyznačuje tím – necht je to ještě jednou řečeno – že touto koncepcí je *globalita učiněna nezvratně základem politického myšlení a jednání*. S mým pokusným modelem nadnárodního státu přichází politická teorie a politika globální éry, oprošťují se od zdánlivých nezbytností politické epochy, která vyhlásila (glorifikovala) národní stát jako non plus ultra nebo nutné zlo. S tímto návrhem nemá být učiněn víc než začátek, jenž určitě vyvolává více otázek, než přináší odpovědi. Spočívá na dvou základech.

Zprv: obrňovat se proti globalizaci, nebo dokonce jednat proti ní, tedy reagovat protekcionismem, není jen zcela bezvýhledné, ale znamená to být slepý a hluchý ke změnám, které jsou *umožněny* koncem první moderny.²⁶ Tuto historickou šanci, jež může být velice snadno propásnuta (zpackána), vidím v tom, že se světově-společenským nexem může být trauma násilí národněstátní moderny pokud ne překonáno, pak alespoň zmírněno a ohraničeno. Stojíme na prahu, na kterém je možná i kosmopolitická společnost – vedle katastrof, jež zahrnuje tato Také-možnost. Přehlížet katastrofický potenciál oné Také-možnosti by bylo nerealistické. Výslovně dodávám, že *zásadní skepse* vůči unáhlenému optimismu pacifikace světové společnosti je nutnou podmínkou pro uchopení této Také-možnosti.

Jak je možné formování společnosti ve „světoobčanském zámeru“? Druhý základ zní: prostřednictvím kooperace a závislosti v dimenzích ekonomiky, politiky, vojenství, práva, kultury atd. V první, národněstátní moderně platilo: ve světě národních hráčů jsou pouze dvě cesty ke stabilitě – rovnováha (vzájemné odstrašení), nebo hegemonie. Ve věku globalizace oproti tomu alternativy zní – ztráta národní suverenity, nebo nadnárodní kooperace.

Oba axiomy nyní budou vysvětleny v některých aspektech, když bude sumarizována dosavadní argumentace pro nadnárodní státy.

Uznání světové společnosti a její dynamiky. V rámci paradigmatu národního státu přinášejí kapitoly této knihy, které popisují nadnárodní dynamiku kapitálu, práce, kultury a společnosti,

²⁶ Autor si na tomto místě pohrává s pojmy Aufbruch (v tomto smyslu změna) a Zusammenbruch (zhroutil, konec). Pozn. překl.

kvazivyhlášení války; neexistuje sice žádný nepřítel, ale národněstátní politice jsou odnímány její základy, což se jistým způsobem zdá být špatné, a kvůli tomu je globalizace často chápána jako kvazivyhlášení války („imperialismus“, „amerikanizace“), na niž se odpovídá protekcionismem. V nadnárodním chápání politiky je, jak již bylo řečeno, globalizace chápána jako politizace; tzn. stupeň uskutečněného společenského propojení se stává základem reorientace a reorganizace politického prostoru. Tím jsou vydány v šanc především, v negativním smyslu, dva principy národněstátní doktríny: *ztotožnění státu a společnosti*, *vylučná teritoriální vazba státu a společnosti* (např. prostřednictvím umožnění překrývajících se společenství).

Nadnárodní kooperace. Neexistuje žádná singulárně-státní odpověď na globalizaci. Národněstátní singulární politika je stále těžší, rozuměj – nákladnější (přičemž „náklady“ nejsou chápány pouze ekonomicky). Státní samotářství *ničí*, nadnárodní kooperace *oživuje* státní politiku.

Od *národní-národní* ke *globální-lokální*. Vztažný rámec se mění; ne spor exkluzivních nároků na suverenitu a národních vymezení identity tvoří jádro politična, nýbrž umístění ve světově-společenském nexu, v hospodářské, ekologické, kulturní, občansko-společenské globalitě a globalizaci. Odpovídajícím způsobem musejí být reformulovány klíčové pojmy politika a společnost.

Provincie světové společnosti. Vylučné vymezení podle národů je vystřídáno zahrnujícím vymezením jako zákoutí, míst, „provincií“ světové společnosti. „Zahrnující vymezení“ znamená společný vztažný bod světové společnosti (jeho uznání) a specifické zasazení do ní prostřednictvím důrazu na regionální zvláštnosti, jejich inscenaci a oživení. Ve vztahu k dimenzi práce to může vést k tomu, že posílení postavení na světovém trhu nebude hledáno tak, že se bude dělat a produkovat totéž, co dělají a produkují i všichni ostatní – např. „zázračné tržní zbraně“ genové technologie a mikroelektronika – nýbrž že budou lidé uvažovat o regionálně-kulturních specifikách a silných stránkách a z toho vyvinou vize i pro nové produkty a formy práce, jež pak nebudou mít konkurenci.

Určitá různorodost. Nadnárodní znamená i transkulturní. Za předpokladu, že nadnárodní státy uznají ne-totožnost státu a světové společnosti – co to znamená pro kulturní sebechápání? Pokud

světová společnost znamená *mnohost bez jednoty* a národní společnost *jednotu s omezenou pestrostí*, pak nadnárodní stát znamená *určitou mnohost*. Tím je řečeno: mimo dichotomii globalizace/lokalizace jsou ve světově-společenském nexu vnímatelné uznávané varianty *globálních* kultur. Tímto způsobem je rozšířena osa globální-lokální do osy lokální-lokální.

Centralizace a decentralizace. O nadnárodních státech se musí uvažovat v synergii centralizace a decentralizace. Nejenom že je uznána pestrost nadnárodních aktérů, ti jsou také zapojeni do politické zodpovědnosti. Proto je vytváření nadnárodních vazeb souběžné s delegací moci a zodpovědnosti na nadnárodní občanskou společnost namísto. Tyto formy decentralizace moci a zodpovědnosti stojí proti formám decentralizace. Například koncentrace moci pro vytyčení linií pro ekologické a sociální regulování trhu musí být na nadnárodní úrovni (například na úrovni Evropy) teprve vytvořena, získána, dobytá.

Protihráč pro nadnárodní koncerny. Národní státy sužuje smrtelná nemoc – snižování daní. Nadnárodní státy tedy musejí ucpat daňové mezery, aby si vyvinuly politickou a sociálně-politickou potenci a kompetenci. Evropský nadnárodní stát by mohl například po zavedení eura dalekosáhle omezit spekulativní devizové toky prostřednictvím minimální daně – takzvané Tobinovy daně. Výchozí body by mohly být hledány a využity v tom, že nejen národní státy, ale i *mezinárodní koncerny se dostávají do rozporů*. Na jedné straně chtějí odstraňovat státní byrokracii, takže provádějí politiku minimalizace státu. Na druhé straně jsou odkázány na to, že vzhledem ke krizové dynamice světového trhu pro ně nadnárodní prostor zůstává vypočitatelný. Bezmezná chudoba neruší pouze demokracii, ale nakonec i trhy a zisky.

Inkluzivní suverenita. Debata o národním státě nebo multilateralismu, supranárodním státě atd. vždy směřuje k tomu, že národní státy dávají všanc svou suverenitu (jako autonomní právo kodifikovat zákony) a autonomii (rozhodování o prostředcích násilí), aby vyšší instance mohly vytvořit adekvátní mocenské koncentráty. Dělbá suverenity je tak uvažována a prováděna jako hra s nulovým součtem, kde se jeden musí vzdát toho, co je odezdáno nějaké nadnárodní instituci. Idea nadnárodního státu je oproti tomu chápána jako *hra s nenulovým součtem*. Prostřednictvím kooperace vzniká přírůstek suverenity, jenž prospívá

oběma – nadnárodní mocenské koncentraci a v ní spojeným lokálním státům.

Nová středověkost. V druhé moderně jsou tak ironicky předpokládány formace politična, jež mají *středověké* rysy. Nadnárodní státy se na straně jedné musejí dělit o loajalitu svých občanů s jinými regionálními a světově-společenskými autoritami a se substátními, subnárodními autoritami na straně druhé. Tato „nová středověkost“ (H. Bull) znamená to, že o sociálních a politických vazbách a identitách musí být uvažováno v překrývajících se pojmech globálních, regionálních, národních a lokálních vztažných bodů a konceptů jednání.

Globální hádanka tak umožňuje (nejméně) dva způsoby čtení. Jeden říká: neoliberalní globalismus rozkládá národní instituční skelet první moderny. Druhý způsob říká: druhou stranou neoliberalní bezohlednosti – „zrady vlasti“ nadnárodního hospodářství a (sub-)politiky – je vznik nadnárodních forem myšlení, jednání a života. Politika světového trhu vynucuje, proti záměru mnoha jejích aktérů, nadnárodní vytváření společnosti – každopádně tehdy a v míře, v níž státní politika chápe globalizaci jako omlazovací kúru a učí se ji využívat.

Treti dil

OMYLY GLOBALISMU

Podstatným rozlišovacím znakem mezi první a druhou modernou je, jak již bylo řečeno, *nezvratnost uskutečňované globality*. To znamená: žijeme v multidimenzionální, polycentrické, kontingentní, politické světové společnosti, ve které si nadnárodní a národnostní aktéři hrají na kočku a myš. Globalita a globalizace také znamenají: *ne-světový stát*. Přesněji: světová společnost *bez světového státu a bez světové vlády*. Vzniká globální dezorganizovaný kapitalismus,¹ jelikož neexistuje žádná hegemoniální moc ani žádný mezinárodní režim – ani ekonomický, ani politický.

Od této komplexity globality se jasně odlišuje *nová jednoduchost globalismu*, chápána jako vše pronikající, vše měnící panství světového trhu. Přitom nejde o to zatratit (světové) hospodářské jednání. Spíše má být v neoliberalní ideologii globalismu vyhlášením primátu a diktátu světového trhu pro všechno – pro všechny dimenze společnosti – odhaleno to, čím je: giganticky projektovaným, antikvovaným ekonomismem, obnovením dějinné metafyziky, společenskou revolucí shora, která se vydává za nepolitickou. Je to lesk v očích neoliberálních „zlepšovatelů světa (světového trhu)“, co nahání strach.² V následujícím textu bude uvedeno deset omylů globalismu:

1. Metafyzika světového trhu
2. Takzvaný volný světový obchod
3. Máme hospodářsky co do činění (ještě) s internacionalizací, ne s globalizací
4. Dramaturgie rizika
5. Apolitičnost jako revoluce
6. Mýtus linearity
7. Kritika katastrofického myšlení
8. Černý protekcionismus
9. Zelený protekcionismus
10. Rudý protekcionismus

¹ Lash, Urry.

² Příliš málo se zaznamenává, že se mezitím mezinárodně artikulovala ostrá kritika managementu zevnitř v *L'Horreur économique* (V. Forrester, Paris 1996), *Witch-Doctors* (J. Micklethwait, A. Woolridge, New York 1996) jako „směr myšlení, kterému chybí myšlení“ (Sur, J.: *Une alternative au management: La mise en expression*. Paris 1996), jež ze všeho činí peníze (Kuttner, R.: *Everything for Sale*. New York 1997). Souhrnně k tomu viz Nigsch, O.: Von der Soziologie zum Management: Und wieder zurück? *Soziale Welt*, seš. 4, 1997.

Těchto deset myšlenkových pastí globalismu bude konfrontováno s deseti odpověďmi na globalizaci.

1. Metafyzika světového trhu

Globalismus redukuje novou komplexitu globality a globalizace na jednu – hospodářskou – dimenzi, která je navíc považována za neustálé rozšiřování závislostí světového trhu. Všechny ostatní dimenze – ekologická globalizace, kulturní globalizace, polycentrická politika, vznik nadnárodních prostorů a identit – jsou, pokud vůbec, tematizovány pouze v předpokládané dominanci ekonomické globalizace. Světová společnost se tak zjednodušuje a zkrusluje na světovou tržní společnost. V tomto smyslu je neoliberalní globalismus projevem *jednodimenzionálního* myšlení a jednání, variantou *monokauzálního* pohledu na svět, tedy ekonomismu. Kouzlo a nebezpečí této v žádném případě ne nové dějinné metafyziky světového trhu mají stejný důvod: hledání, toužebné hledání jednoduchosti, abychom se vyznali ve světě, který se stal nepřehledným.

Jak metafyzika světového trhu zaslepuje, se dá ukázat na sporech o důchodovou reformu v Německu. Zde jsou důchody – což uvádí Brity a Američany v úžas – přes veškerou byrokracii a kritiku příkladem žité, praktikované solidarity. Jestliže neoliberalové v hospodářství a politice argumentují, že to je ekonomicky iracionální, protože tytéž peníze lze uložit mnohem výnosněji do soukromých penzijních fondů, pak tím zase jednou dokazují, že rozumějí politicko-kulturnímu významu tolik jako hluchý hudbě. Důchody totiž zajišťují i ty, kteří neplatí, například rodinné příslušníky – manželky a děti – a na nákladech jsou kromě toho účastni zaměstnavatelé, tím se konkrétně projevuje solidarita.

Důchody: to je kousek antikapitalismu v sociálnědemokratických srdcích německého kapitalismu, kousek netržní logiky, státně ustanovený od Bismarcka, jenž teprve učinil kapitalismus možným a demokracii postavil po druhé světové válce na pevný základ.

Na řečech o důchodech jako o „kolektivním donucovacím systému“ (Wolfgang Schäuble) je perfidní to, že v nich je ostou-

zen a obětován kousek sociální solidarity, a to těmi, kdo jinak bědují nad ztrátou pospolitosti.

2. Takzvaný volný světový obchod

Globalismus zpívá píseň písní světového obchodu. Tvrdí se, že globalizované hospodářství je nejvhodnější pro celosvětové zvyšování blahobytu, a tím pro odstraňování sociálních nedostatků. Dokonce i při ochraně životního prostředí, prý lze prostřednictvím volného trhu dosáhnout pokroku, jelikož konkurenční tlak přispívá k šetření zdrojů, k mírnějšímu zacházení s přírodou.

Přitom se však mlčky přechází to, že žijeme ve světě, který je na hony vzdálen modelu volného obchodu založenému na komparativních výhodách à la David Ricardo. Vysoká nezaměstnanost v takzvaném třetím světě a v postkomunistických zemích Evropy nutí vlády těchto zemí, aby uskutečňovaly vývozně orientovanou hospodářskou politiku – na úkor sociálních a ekologických standardů. Nízkými mzdami, často nelítostnými pracovními podmínkami a „zónami bez odborů“ soupeří tyto země spolu navzájem i s bohatými západními zeměmi o zahraniční kapitál.

Tvrzení, že světový obchod zostruje konkurenci a vede ke snižování nákladů, na němž vydělávají všichni, je pozoruhodně cynické. Zatajuje, že existují dva způsoby, jak snižovat náklady: zvýšení produktivity (lepší technologie, organizace atd.), nebo porušování pracovních a výrobních standardů důstojných člověka. I z toho může být větší zisk, ale jen díky návratu do pozdní varianty nadnárodního pirátství.

3. Máme hospodářsky co do činění (ještě) s internacionalizací, ne s globalizací

Globalismus zaměňuje nejen multidimenzionální globalizaci s jednodimenzionální ekonomickou globalizací. Zároveň je hospodářská globalizace zaměňována s internacionalizací hospodářství. Indikátory ukazují, že přesně řečeno, nemůže být v regionech světového hospodářství (ještě?) řeč o globalizaci, nýbrž

o internacionalizaci. Konstatuje se, že dochází k zesilování mezi-národních obchodních a výrobních vztahů uvnitř určitých světových regionů a mezi nimi – Amerikou, Asií a Evropou. Důkazem toho je, že většina obchodu a zahraničních investic je usku-tečňována ještě stále mezi těmito třemi velkými hospodářskými bloky světa. Proto se také mluví o triadizaci světového hospo-dářství. Pro Německo to kromě jiného znamená, že – dodnes! – se konkurence levné pracovní síly ze států bývalého východního bloku nebo asijských zemí pohybuje ve statisticky nedůležitém měřítku (ca 10 %).

„Díky globalizaci trhů a internacionalizaci produkce se v Ně-mecku převážně pracovní náročné oblasti výroby a nízké kva-lifikované pracovní síly dostaly pod tlak světové hospodářské konkurence. Konkrétně to znamená, že došlo k poklesu poptávky po pracovních silách v oblastech nízké kvalifikovaných pra-covních sil díky přesunu výroby do zahraničí ve formě rozložení výrobního procesu a přímých investic, stejně tak jako zvýšených dovozů. Hospodářská proměna, která vede k pokračujícímu nahrazování práce kapitálem a věděním, se světovým hospodár-ským vývojem prohlubuje. V budoucnu se však bude zvyšovat i konkurenční tlak na kapitálově a znalostně intenzivní výrobní sféry, stejně tak jako na vysoce kvalifikované pracovní síly, jelikož s tím, jak rozvojové země a země střední a východní Evropy do-hánějí rozvinuté země, se stávají dalšími konkurenty vedle dříve industrializovaných zemí. Jak se potom bude vyvíjet poptávka po pracovních silách v Německu u vysoce kvalifikovaných pra-covních sil při globalizaci trhů a mezinárodní výrobě, je v sou-časné době nejisté.“³

Je ale pozoruhodné, že vnější obchod Německa se stále větši-nou odehrává v rámci západních průmyslových zemí. „Němec-ko uskutečňuje svůj zahraniční obchod převážně se západními průmyslovými zeměmi. V roce 1993 pocházelo 77,29 % jeho exportu a 77,81 % jeho importu z tohoto regionu. Uvnitř této skupiny zemí se většina přímých investic realizuje se zeměmi EU. Dá se konstatovat *silná eurocentrizace německého zahraničního obchodu*. To je dáno jednak geografickou blízkostí těchto zemí,

³ Kommission für Zukunftsfragen. Bericht II: Erwerbstätigkeit in Deutsch-land: Entwicklung, Ursachen und Massnahmen. Bonn 1997, s. 111.

jednak v naprosto rozhodující míře efektem vnitřního trhu EU, který diskriminuje dodavatele z třetích zemí. Největším obchod-ním partnerem mezi západními průmyslovými zeměmi mimo EU jsou USA, z nichž do Německa přichází 7,01 % importu a 7,27 % exportu.

S typickými zeměmi s nízkými mzdovými náklady z Afriky, Ameriky a Asie a s reformními zeměmi a zeměmi s centrálně plánovaným hospodářstvím z Asie se v roce 1993 realizovalo při-bližně 20 % německého zahraničního obchodu. Německo z této skupiny zemí dováží 22,14 % svého importu a vyváží tam 22,44 % svého exportu. Struktura zahraničního obchodu ukazuje, že ně-mecké hospodářství se opírá o vnitřní trh EU, právě o ten, který je opřen o nejméně rostoucí trhy, zatímco exporty do rostoucích trhů jižní Asie a Jižní Ameriky vypadají spíše skromně.

Do budoucna lze počítat s tím, že dovozní tlak se bude zesilo-vat i na zboží náročné na kapitál a know-how. Obzvláště rozvíje-jící se země a země střední a východní Evropy zde nastoupí jako konkurence. To platí především pro „mobilní schumpeterovský průmysl“, tedy pro takový průmysl, u něhož se výzkum a výroba dají snadno oddělit. Sem patří chemický průmysl, gumárenský průmysl, průmysl kancelářských strojů, zpracování dat a elek-trotechnika. Zatímco výzkum je zde prováděn v průmyslových zemích, výroba, obzvláště tehdy, když je snadné ji standardizovat, je prováděna v rozvíjejících se zemích.“⁴

4. Dramaturgie rizika

U dimenze hospodářské globalizace – na rozdíl od všech ostat-ních dimenzí – ztrácí svou pádnost také trumf novosti, tedy pro člověka historicky informovaného.⁵ Tak například Max Weber už v roce 1894 ve své knize *Argentinisches Kolonistenwirtschaften* po-jednává o otázkách, které se nám dnes zdají být nové. „Ve svých důsledcích je světové hospodářství, jak ho ukazuje teorie volné-ho obchodu, bez světového státu a vyrovnání kulturních úrovní lidí utopií; cesta tam je daleká. Dokud ještě stojíme na začátku

⁴ Ibid., s. 111.

⁵ K tomu viz Hirst, P., Thompson, G.: Globalisierung? In: Beck, *Politik*.

takového vývoje, jako dnes, jednáme i v zájmu dalšího vývoje, pokud se nebudeme pokoušet staré stromy, z nichž možná budoucí pokolení postaví hospodářskou a kulturní pospolitost lidstva – historicky dané národní hospodářské jednotky – příliš úspěšně otesávat a řezat pro budoucí stavby, nýbrž je necháme v jejich přirozeném růstu a budeme jej podporovat. – Je výhodou pro národ, pokud jí levný chleba, ale ne tehdy, když se to děje na úkor budoucích generací.“⁶ I opačný požadavek, posadit krále Trh na trůn společenských vztahů, vůbec není nový. Dokonce i jeho kritika je stará. Opakování opakování všude, kam se podíváme.⁷

Globalismus tedy svou moc vztahuje pouze k části toho, co se děje. Mocenský potenciál globalismu však více plyne z *inscenování hrozby*: vládne Mohlo-by, Muselo-by, Co-by-kdyby.

Toto je varianta *rizikové společnosti*, z níž nadnárodní podniky získávají svou moc. Ne „skutečná mimořádná událost“ *uskutečňované hospodářské globalizace*, například naprosté vyvezení pracovních míst do zemí s nižšími mzdami, nýbrž hlavně její hrozba, veřejné projevy o této možnosti nahánějí strach, zastrašují a nutí politické a odborové protihráče nakonec možná i k tomu, aby ve vlastní režii provedli to, co vyžaduje „ochota k investicím“, aby bylo zabráněno něčemu ještě horšímu. *Sémantická hegemonie*, veřejně rozdmýchávaná ideologie globalismu je mocenským zdrojem, ze kterého podniky odvozují svůj strategický potenciál.

5. Napolitičnost jako revoluce

Globalismus je myšlenkový virus, který již napadl všechny strany, všechny redakce, všechny instituce. Jeho článkem víry není to, že se musí jednat hospodářsky, nýbrž to, že všichni a všechno – politika, věda, kultura – jsou podřízeni primátu ekonomična. V tom se neoliberalní globalismus podobá svému arcinepříteli – marxismu. Ano, je znovuzrozením marxismu jako ideologie ma-

⁶ Weber, M.: Argentinische Kolonistenwirtschaften. In: Weber, M.: *Landarbeiterfrage, Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik. Schriften und Reden 1892-1899*. Tübingen (Max Weber Gesamtausgabe, Abt. I, Band 4, I. Halbband), s. 303.

⁷ Shrnul to A. Giddens, *Jenseits*, kapitola I, s. 47-83.

nagementu. Je to takřikajíc ekonomický new age. Je jako svědkové Jehovovi, stoupenci a prorokové tohoto hnutí ale nerozdávají sešitky u východů metra, nýbrž oznamují spásu světa v duchu trhu.

Neoliberalní globalismus je *vysoce* politickým jednáním, které se však tváří naprosto *nepoliticky*. Napolitičnost *jako* revoluce! Ideologie zní: Nejednáme, nýbrž pouze realizujeme zákony světového trhu, které – bohužel – nutí k minimalizaci (sociálního) státu a demokracie.

Ten, kdo však věří, že globalizace znamená uskutečňování *zákonů* světového trhu, jež musejí být realizovány takto a ne jinak, se mylí. Také a právě ekonomická globalizace *není* mechanismus, *není* samočinná, nýbrž je to veskrze *politický projekt*, a to nadnárodních aktérů, institucí a diskursních koalic – světové banky, WTO, OECD, nadnárodních podniků, stejně tak jako dalších mezinárodních organizací, které stimulují neoliberalní hospodářskou politiku.

Otázka tedy zní: Kdo jsou *aktéři* neoliberalního globalismu? Co jsou *politické* alternativy? Kdo a jak formuje mezinárodní smlouvy a organizace (např. v rámci WTO), světový konkurenční řád? Jsou přitom zohledněny minimální standardy lidsky důstojné práce a výroby? Naoko nebo opravdu? Jaký vliv přitom má politika, na národní úrovni a na úrovni EU? Jaký kurs navrhuje zahraničněobchodní politika EU? Jaký rozvojová politika, zemědělská politika? Kdo jsou *poražení* globalizace? Jak vypadají modely budoucího vnitroeuropejského a mezievropského trhu? Jak má být regulována konkurence s hraničními zeměmi na východě a na jihu a mezi regiony/zeměmi Evropy? Kdo kde investuje? Jak probíhají kapitálové toky? Jaký vliv na toto všechno může, mohla by mít, měla by mít (nad)národní politika? Jak tedy lze strašáka globalismu *nahradit politikou*?⁸

Už teď je zřetelné, že narůstající skupina poražených globalizace propadá sítem politického vnímání. Žádná strana v USA a v Evropě nepochopila, jak se zvětšila soukromá hospodářská nejistota v životě zaměstnanců – uprostřed politického spektra zeje velká díra. Tito aktuální nebo potenciální poražení globalizace ve středních nebo vyšších patrech profesní hierarchie se již

⁸ K tomu později oddíl „Odpovědi na globalizaci“.

nepřou o lepší místa a vyšší příjmy, záruky trvání svého více či méně skromného blahobytu. Považují se za opuštěné a podvedené jak od „pravé“ politiky, protože nahrává globalizaci a jejím vítězům, tak od „levých“ programů. Protože lidé, kteří se bojí o svou hospodářskou budoucnost, nepotřebují politické strany, „které chtějí více zdanit nejisté příjmy, aby pomohly těm, co nepracují,“ jak argumentuje Edward Luttwak.

6. Mýtus linearity

„Návrat do minulosti skýtá pochmurný pohled na retribalizaci velké části lidstva prostřednictvím válek a krveprolití,“ předpovídá Benjamin R. Barber a kulturně-pesimisticky naladěná západní inteligence souhlasně přikyvuje, „balkanizace národních států, v níž kultura stojí proti kultuře, lid proti lidu, kmen proti kmeni, jakýsi džihád proti jakémukoli typu interdependence, kooperace a vzájemnosti: proti technologii, proti popkultuře, proti světovým trhům. Cesta do budoucnosti je aktivována agilními ekonomickými, technologickými a ekologickými silami, jež vyžadují integraci a uniformitu, které lidi všude ve světě hypnotizují rychlou hudbou, rychlými počítači a rychlými jídly – MTV, Mac-Intoshem a McDonald's – a národy násilně přetváří do homogenní světové kultury, *McWorld* udržovaný komunikací, informacemi, zábavou a obchodem. Zachycena mezi Disneylandem a Babylonem se planeta náhle rozpadá a zároveň homogenizuje.“⁹

Zřídka je nějaký myšlenkový mýtus tak důkladně vyvrácen jako tento mýtus linearity.¹⁰ Globalizace všude vedla také k *novému zdůraznění lokálního*. Výraz „globální kultura“ je tak jako tak scestný. Vznikají nadnárodní, translokální kultury, resp. sociální prostory a „krajiny“:

- turistický boom;
- vytváření menších nadnárodních světů specialistů, které nejsou spojeny s určitými místy;

⁹ Barber, B. R.: Dschihad versus McWorld – Globalisierung, Zivilgesellschaft und die Grenzen des Marktes. In: *Lettre internationale*, seš. 36/1997, s. 4.

¹⁰ Viz již výše v tomto svazku.

- narůstající počet mezinárodních institucí, agentur, skupin, hnutí, které se vměšují do všech možných a nemožných záležitostí;
- prosazování malého počtu akceptovaných jazyků (angličtina, španělština).

Ten, kdo vzhledem k těmto (výše uvedeným) argumentům a výzkumným výsledkům stále prosazuje mýtus linearity a tezi o kulturní konvergenci jako bezprostřední důsledek ekonomického sjednocování, je ignorant.

7. Kritika katastrofického myšlení

Většina si myslí – jak to formulovala Hannah Arendtová už v šedesátých letech – že pokud společnosti námezdní práce dochází námezdní práce, pak je to „krize“ nebo rovnou „katastrofa“. To, co se domorodcům společnosti práce tak může zdát, však je – z historické perspektivy – fantastická věc. Mnoho generací a epoch snilo o tom, že konečně sejmou nebo uvolní jařmo práce, když bude stále větší bohatství vytvářeno se stále menší lidskou pracovní silou. Teď jsme se v takové době ocitli, ale nikdo si s tím nedokáže poradit.

Metodologicky to znamená: v přechodu od první ke druhé moderně máme co do činění se změnou základů, se změnou formování, s příchodem do neznámého světa globality, ale nikoli s „katastrofou“ nebo „krizí“, pokud pojem krize v jádru znamená to, že se můžeme vrátit ke statu quo ante – za předpokladu, že budou použita „správná“ (rozuměj: obvyklá) opatření.

Ani masová nezaměstnanost, která otřásá Evropou, *není* „krize“, poněvadž plná zaměstnanost je fiktivní. Není to ani žádná „katastrofa“, protože nahrazení práce částečně nebo zcela automatizovanou produkcí může – pokud bude správně využito – otevřít epochální možnosti svobody. To však musí být objeveno a politicky uchopeno, zformováno tváří v tvář starému myšlení. K tomu si posloužíme *veřejným brainstormingem* politicko-institucionální fantazie. Jen tak lze navrhnout a zodpovědět otázku: Jak je demokracie možná mimo fikci společnosti plně zaměstnanosti?¹¹

¹¹ K tomu později „Spojenectví pro občanskou práci“.

Neoliberální globalismus nešíří pouze strach a hrůzu, ale politicky paralyzuje. Pokud nelze nic dělat, potom nakonec zůstává pouze jedna reakce: obrnit se, zakonzervovat se. Nakaženy myšlenkovým virem globalismu získávají ve všech stranách na vlivu protekcionistické re-akční argumenty a ideologie. Naoko proti, ale přece v uhranutí globalismem se formuje *mohutná černo-rudo-zelená koalice protekcionismu*, která se s protikladnými cíli starého (bitevního) řádu brání proti důrazným skutečnostem a nesnáším druhé moderny.

8. Černý protekcionismus

Černí protekcionisté se zamotávají do zvláštního rozporu: klaní se národnímu státu a demontují jej s neoliberální křížáckou ideologií volného světového trhu.

Jenže černý protekcionismus není pouze při činu přistížený rozpor konzervativního myšlení a jednání, jež jednou rukou přísahá na hodnoty národa (rodiny, náboženství, pospolitosti, obce atd.) a druhou v neoliberální misionářské horlivosti rozdmýchává hospodářskou dynamiku, jež tyto konzervativní hodnoty podkopává a rozkládá. Ten, kdo stále více omezuje sociální stát, přijímá to, že základ „sociálních občanských práv“ (T. M. Marshall), a tím politické svobody, je penetrován.

Neoliberální strategie globalismu je rozporná také v sobě. Pokud bude univerzalizována (univerzalizovaně myšlena), ztroskotá. „Pokus získat pracovní místa relativním zlepšením vlastní produktivity je do jisté míry legitimní. V zemi, jako je Spolková republika Německo, je to však kvůli exportnímu přebytku průmyslového zboží od určitého bodu pokus navýsost zoufalý. Plná zaměstnanost závisí na ochotě ostatních zemí akceptovat ještě vyšší obchodní deficit se Spolkovou republikou. Tato strategie má tedy politické hranice, navíc kvůli dalšímu přebytkem podmíněnému zhodnocení měny, které se obzvláště citelně dotýká právě problémových sektorů, se májí účinkem. Naprosto nesmyslná je tato záležitost tehdy, když je veden boj o vyšší produktivitu práce mezi většinou rozvinutými průmyslovými zeměmi primárně ve formě snižování mzdových (vedlejších) nákladů. Tato nerozumná soutěž může totiž ve výsledku vést k tomu, že

se omezí všeobecná poptávka na nejkoupěschopnějších trzích a koláč se zmenší, přičemž podíl na něm zůstane stejný.“¹²

Černý protekcionismus je tedy rozporný ve dvojím smyslu: rozkládá společnost, na kterou přísahá, a je ekonomicky kontraproduktivní.

9. Zelený protekcionismus

Zelení protekcionisté říkají, že národní stát je vyhynutím ohrožený politický biotop, který chrání standardy životního prostředí proti zásahům světového trhu, a proto je hoden ochrany tak jako ohrožená příroda.

„Eko-protekcionistická politika, jež chce trhy se striktními environmentálními normami odpojit od trhů s méně striktními environmentálními normami, může být kontraproduktivní. Chrání průmysl, jehož ekologické standardy jsou relativně nezávislé na těch v méně vyvinutých ekonomikách, a brání šíření vyšších standardů do regionů s chybějícím ekologickým vědomím, tedy tam, kde jsou považovány za ekologicky nejnaléhavější. Kromě toho by ekonomické náklady, které by takto vznikly, pokud by došlo k takovému odpojení univerzálně, byly katastrofální. Vyvolaly by hospodářské krize, které by jakoukoli ekologickou politiku na dlouhou dobu znemožnily.

Abychom předešli nedorozuměním: je nepochybné, že mnohé ze současných nadnárodních výrobních řetězců jsou z ekologického hlediska katastrofou. Severomořští krabi, kteří jsou přepravováni do Maroka k oloupání a do Polska k balení, než mohou v Hamburku přijít na trh, jsou výrazem ekologického drancování. Proti tomu by se však nemělo postupovat protekcionistickými opatřeními. V tomto případě je nutná energetická daň, jež by odrážela reálné dopravní náklady. Protože se nejdůležitější ekologické problémy opravdu staly globálními, neexistuje v sociálně a politicky fragmentovaném světě žádná naděje ke zvládnutí těchto problémů. Situace je i tak dost vážná na to, aby vybízela ke skepsi. Bez globálně-ekonomických a politických

¹² Zürn, M.: Schwarz-Rot-Grün-Braun: Reaktionsweisen auf Denationalisierung. In: Beck, *Politik*.

propojení, která v součtu rozšiřují a intenzifikují ekologické re-
gule, by však byla ještě horší.¹³

Jinými slovy: zelený protekcionismus je jednak v rozporu
s globalitou ekologické krize a za druhé se připravuje o politicko-
páku „lokálně myslet a globálně jednat“.

Přitom jsou zelení intelektuálně-politickými vítězi globaliza-
ce. O ekologických otázkách se *musí* uvažovat jako o globálních
otázkách a musí se tak na ně odpovídat. Se svým lehkomyšlným
antimodernismem, se svou zálibou v provinčnosti a strachem
z toho, že s národním státem ztratí byrokratickou páku ekolo-
gické politiky, si mnoho zelených politiků protirečí.

10. Rudý protekcionismus

Rudí protekcionisté pro všechny případy znovu oklepali prach
z kostýmů třídního boje; pro ně je „globalizace“ pouze jiné slovo
pro „nakonec jsme měli pravdu“. Marxistické Velikonoce, slaví se
„zmrtvýchvstání“. Jde ovšem o utopicky zaslepené sebevědomí.

Není pochyby o tom, že politika sociálního vyrovnání a sociál-
ního svědomí se s érou globalizace dostává do navýsost nepří-
jemných obtíží. Bez odbourávání sociálních nákladů a mzdových
(vedlejších) nákladů rostou výdaje na nezaměstnané; bez nových
pracovních míst však hrozí, že celý systém sociálního zabezpe-
čení postaveného na námezdní práci se zhroutí. Pokud se objemy
námezdní práce (měřeno v pracovní hodině na zaměstnance)
snižují – ne (jen) kvůli možnostem vyvážit pracovní místa do
nově blízkého, kdysi „Dálného východu“, do už jménem hrozících
„zemí-tygrů“, nýbrž především kvůli prudce se zvyšující produk-
tivitě zbývající práce¹⁴ – potom se sociální politika, jež sází na ná-
mezdní práci, dostává, mírně řečeno, do myšlenkových nesnází.

Mnozí proto sahají po radikálním prostředku, zahrnout to,
co vede do těchto nesnází: světový obchod (rozuměj: kapitalis-
mus) a stát blahobytu, sociální stát. Ten je jako globalizací rozlo-
žený kompromis odhozen na smetiště dějin.¹⁵

¹³ Ibid.

¹⁴ K tomu více Bericht der Kommission für Zukunftsfragen von 1996, s. 5.

¹⁵ Srov. např. Marglin, S. A., Schor, J. B. (eds.): *The Golden Age of Capitalism*.

Mírnější varianta levé *nostalgie sociálního státu* opomíjí, že
krize sociálního státu není konjunkturálního druhu. Jedna epo-
cha končí, století, které začalo Bismarckovými sociálními zákony
a v jehož poslední třetině je pro jednu generaci, jak se zdá,
opravdu vyřešen velký úkol, to, že na základě námezdní práce lze
zabezpečit pro většinu lidí život ve svobodě a bezpečí. Nyní se
řešení „sociální otázky“ samo stává sociálním problémem. To ale
znamená: kdo chce vůbec něco změnit, *musí být „nespravedli-
vý“*, musí omezovat nároky, odmítat, vyžadovat vlastní iniciativu,
ohrazovat se, a tedy tvrdošijně propagovat jinou logiku, jinou
morálku sociální politiky.

Nový řád *sociální pomoci* v Německu je například nutný, pro-
tože dosavadní forma se čím dál tím víc jeví jako nezpůsobitelná
řešit masová rizika dlouhodobé nezaměstnanosti. Minimální za-
bezpečení orientované na potřeby, i ve formě základního zabez-
pečení pro masová rizika společně prováděného obcemi, země-
mi a spolkem, by byl správný a důležitý reformní krok. Existují
modely, které dokonce pomáhají šetřit náklady, aniž by se zvět-
šovala chudoba. Takové strategie „reflexivní modernizace“ so-
ciální pomoci však narážejí – jako mnohé jiné návrhy – (zatím)
na strukturální konzervatismus ve všech politických stranách, na
chybějící společenskou a politickou vůli k reformě.

Oxford 1990. Nebo Altvater, E., Mahnkopf, B.: *Grenzen der Globalisierung*.
Ke kritice viz podrobněji Zürn.

Čtvrtý díl

ODPOVĚDI NA GLOBALIZACI

Z toho všeho lze vyvodit pouze jediný důsledek: konečně otevřít debatu o *politickém* regulování globalizace!

To předpokládá nejprve (jak se již děje) rozhodnou *kritiku neo-liberální ideologie globalismu*, její ekonomicistní jednodimenzionality, jejího lineárního jednosměrného myšlení, jejího politického autoritářství světového trhu, jež se tváří nepoliticky a jedná navýsost politicky. Pak bude poznatelné to, že globalita a globalizace nejsou ani strategicky nafouknutá bublina, s jejíž dramaturgií se sociálněstátně ujařmený kapitalismus chce zbavit okovů, ani pojmy, které v dobré víře mohou vyžadovat podřízení všech novým přírodním zákonům světového trhu a vynucovat jej. Musíme stále opakovat: s epochou globality *nekončí* politika, ale nachází svůj nový začátek.

Šok z globalizace, který je charakteristický pro přechod k druhé moderně, působí – v konečném důsledku – politizujícím způsobem, neboť *všichni* aktéři a organizace na *všech* úrovních společnosti se *musejí* vypořádat s dynamikou globalizace měnící základy, s jejími paradoxy a výzvami. Tato nutnost vyvrací starou levopravou schematiku. Existuje levá a pravá nostalgie. Jedna oplakává sociální stát, druhá národní stát. Obě se shodují v obraně národnostátního statu quo ante proti „invazi světového trhu“.

Ale jaké politické odpovědi se rýsují?

Deset myšlenkových pastí globalismu, které jsem načrtl výše, chci konfrontovat s deseti odpověďmi na globalitu:

1. Mezinárodní spolupráce.
2. Nadnárodní stát nebo „inkluzivní suverenita“.
3. Podílnictví na kapitálu.
4. Nová orientace vzdělávací politiky.
5. Jsou nadnárodní podnikatelé nedemokratičtí, protidemokratičtí?
6. Spojenectví pro občanskou práci.
7. Co přijde po národě vyvázejícím Volkswageny? Nové kulturně-politicko-ekonomické stanovení cílů.
8. Experimentální kultury, zákoutní trhy a společenská sebeobnova.
9. Veřejní podnikatelé, samozaměstnavatelé.
10. Společenská smlouva proti exkluzi?

1. Mezinárodní spolupráce

První – obzvláště sociálnědemokratickými modernizátory favorizovaná – politická odpověď na globalizaci zní: musí být vytvořena politická spolupráce mezi národními státy, aby se omezily „čachry“, jež mohou globální podniky inscenovat k minimalizaci daňových odvodů a k maximalizaci státních subvencí, nebo aby se jim zabránilo.

Zde je úkol politiky spatřován v tom, aby veřejnosti vysvětlila, že globalizace neznamená, že všechno může být přenecháno tržním silám. Naopak: s globalizací stoupá potřeba závazných mezinárodních norem, mezinárodních konvencí a institucí pro hranice překračující transakce. Proto musí globalizace jít ruku v ruce s lepší koordinací politiky mezi suverénními národními státy, s lepším mezinárodním dozorem nad bankami a finančními institucemi, s odstraňováním mezistátního daňového dumpingu (např. v rámci Evropské unie) a s užší spoluprací v mezinárodních organizacích a jejich posílením ve smyslu vyšší mobility a efektivity.

„Stejně tak jako v národním rámci musí i pro mezinárodní hospodářské vztahy platit: trh potřebuje politicky vytvořený rámec,“ píše předseda SPD Oskar Lafontaine. „Sociální a ekologické tržní hospodářství je politický souřadnicový systém Evropské unie. Jsme pro to, aby se tento model tržního hospodářství se sociální a ekologickou odpovědností stal základem pro světový tržní řád. Tím může být dosaženo nejlepších předpokladů pro konkurenci práce a myšlenek podniků a pro férový obchod, ze kterého mají užitek všichni zúčastnění.“

Proto potřebujeme mezinárodní dohody v rámci nadnárodních a mezinárodních uspořádání. Tato uspořádání již existují. Mám tím na mysli Evropskou unii, G 7, OECD, Mezinárodní měnový fond a novou obchodní organizaci WTO. Existují i ekonomické předpoklady. Mezinárodní obchodní a investiční toky, jež tvoří jádro globalizace, se koncentrují především uvnitř takzvané Triády: na evropské státy a mimoevropské průmyslové státy G 7, čili USA, Kanadu a Japonsko. Takzvaná globalizace neleží mimo sféru našeho politického vlivu: Musíme využít politické možnosti jednání pro lepší mezinárodní spolupráci. Pak budou stávající a dohledné problémy globalizace zvládatelné.¹

Zde tedy není odpověď na globalizaci hledána v nadnárodním velkostátu, nebo dokonce světovém státu, nýbrž v tom, že národní státy se budou „držet za ramena“. Musejí se dohodnout a propojit tak, že (a) budou moci stanovit hranice nadnárodním firmám, čili ty je už déle nebudou moci stavět proti sobě; (b) budou moci obnovit státně-politický nárok na moc a na formování rámce. Naděje zní: národní epocha sociální demokracie může být modernizována, oživena a zachráněna zároveň prostřednictvím mezinárodní epochy kosmopolitické sociální demokracie.

„Ve vyhoceném vyjádření by tedy v neo-sociálnědemokratickém obrazu světa mezinárodní kooperace, jako alternativa k protekcionismu, nadnárodní integrace a deregulace zároveň zabezpečily národní intervenční stát tak, že zúčastněné státy by na jedné straně rezignovaly na „systémovou soutěž“, aby si na druhé straně vzájemně pomohly dostat se do situace, kdy by svému domácímu hospodářství prostřednictvím národních sociálních a industriálních politik zvýšily jeho mezinárodní konkurenční výhody.“²

Úspěch těchto mezinárodních kooperačních strategií směrem k reformulaci a reformaci sociálnědemokratické epochy však není jistý, je pochybný, a to ze tří důvodů:

Zprvė protože rozsah změny základů je optimisticky podceňen; jde ostatně o strategii „A-tak-dál“ na vyšší úrovni.

Zároveň se zadržé nepočítá s tím, že – každopádně nyní – mezinárodní politika je dalekosáhle *de*-regulační politikou.

Těž zatřetí je nejasné, jak konkurence národních států o investice a pracovní místa, jež roste s masovou nezaměstnaností, může být účinně utlumena. Národní státy jsou kartel egoistů, který stojí před alternativou: vzdát se, jednat egoisticky, a tak kasírovat méně daní; nebo se vzdát, aby bylo více daní odevzdáváno do pokladny jiného soustátí.

Nakonec začtvrté je tu „politický poklad“, který sociálním demokratům první moderny zajistil úspěch – dosažení a zabezpečení sociálního smíru. Ten v druhé moderně nemá tutéž hodnotu. Sociální demokraté se totiž dostávají do nesnází. Cynicky, ale realisticky řečeno: kdo ví, možná může být sociální smír za

¹ Lafontaine, O.: Globalisierung und internationale Zusammenarbeit. In: Beck, *Politik*.

² Streeck, W.: Industrielle Beziehungen in einer internationalisierten Wirtschaft. In: Beck, *Politik*.

podmínek radikalizované konkurence světového trhu nadnárodními podniky nastolen právě v jejich režii.

2. Nadnárodní stát nebo „inkluzivní suverenita“

„Na standardních tezích o globalizaci není z ekonomického hlediska mnoho nového a mnohé je na nich nesprávné,“ píše M. Jänicke. „To, že ekologická politika se dostává do „pastí“ globalizace, že ochrana životního prostředí je vzhledem ke globální konkurenci prostě a jednoduše příliš drahá, by však mohlo být správné. Každopádně je tato představa populární. Dokonce i ochránci životního prostředí se jí někdy řídí.

Vyplatí se však přezkoumat, jak vlastně státy, které dělají pro ochranu životního prostředí relativně hodně, vypadají hospodářsky. A vidíme toto: národním lídrům v globální environmentální politice se ekonomicky vede spíše lépe než ostatním. Inovátory byly na začátku sedmdesátých let USA a Švédsko. Pak Japonsko. Potom do roku 1994 dokonce Spolková republika. Dnes jsou v čele země jako Nizozemí, Dánsko a opět Švédsko. Mimo Evropu sem patří například Korea. Pozoruhodné je, že mezi ekologickými lídry jsou dnes téměř veskrze menší země, jež jsou silně vázány na světový trh.

Přímo senzační však je to, že zároveň patří i ke spíše úspěšnějším zemím na trhu práce. V současné době je to obzvláště zřetelné na jednotlivých případech: Nizozemí, Dánsko, ale i environmentálně velmi aktivní Nový Zéland snížily svou míru nezaměstnanosti od recese v roce 1993 přibližně o třetinu. I ve Švédsku nezaměstnanost klesá – tak jako ve všech skandinávských zemích. Severské země vedle jiných environmentálních opatření zavedly daň na kyslíčník uhličitý, a mezitím ji dokonce zpřísnily. V Dánsku a Švédsku se za hospodářské krize v roce 1993 provedla ekologická daňová reforma. Ochrana životního prostředí tedy není překážkou v tom, aby stát obstál v globální konkurenci, spíše se rozumná ekologická politika stává klíčovým indikátorem konkurenceschopnosti země – říká i Michael Porter, prominentní teoretik inovací a ekonom z Harvardu.

Není pochyby o tom, že jednotlivé národní státy vývoj světového trhu neposílil. Avšak státy dnes často jednájí společně.

Globální síť ministerských úřadů určují národní ekologickou politiku stejně tak jako národní, rovněž internacionalizované ekologické organizace.³

Rozhodující otázka však zní: Co znamená kolektivní jednání mezi státy? V literatuře pojednávají modely – například mezinárodní organizace, multilateralismus nebo multidimenzionální politika – jsou, jak jsme si vyjasnili, vztaženy k národnímu státu. Oproti tomu jsem výše navrhl model nadnárodního státu, který odporuje těmto rozlišováním. Přitom je vztah sebevylučujících se národních států a národnostních společností nahrazen vztahným rámcem, ve kterém vzniknou státní svazky, které se zařadí do světové společnosti, a tímto způsobem obnovují jako „glokální“ státy svou specifickou a svébytnost.

Model nadnárodního státu je tedy v rozporu se všemi ostatními modely kooperace: nadnárodní státy se jako odpověď na globalizaci spojují, a *tak* vyvíjejí svou regionální suverenitu a identitu mimo národní. Jsou tedy kooperačními a singulárními státy, jsou singulárními státy, *protože jsou* kooperačními státy. Jinými slovy: mezistátní integrace otevírá postnárodním singulárním státům nové prostory jednání.

Například: Pouze evropské iniciativy umožňují ukončit daňový dumping a přimět „virtuální plátce daní“, aby znovu platili, nejen proto, aby takovým způsobem byly vytvořeny předpoklady pro sociální a ekologickou Evropu, nýbrž aby byla znovu získána singulárně-státní schopnost jednání a regulační moci. Na otázku, proč by se státy měly spojovat, lze odpovědět také státním egoismem: protože pouze tak mohou v rámci světové společnosti a světového trhu obnovit svou suverenitu.

Tento argument je smysluplný pouze tehdy, když je představovaný svět exkluzivní suverenity nahrazen představovaným světem *inkluzivní suverenity*. Argument je znám ze světa práce a z děly práce: kooperace nebrání, ale *rozvíjí* obě, produktivitu a suverenitu jednotlivce. Pokud použijeme Durkheimovo rozlišování, pak se dá říct: ve vztahu států nastupuje na místo mechanické anarchie rozmanitosti *organická suverenita kooperace*. To znamená: národnostní aktéři *získávají* politické regulační

³ Jänicke, M.: Umweltpolitik: Global am Ende oder am Ende global? In: Beck, *Politik*.

možnosti v míře, v jaké se jim povede prostřednictvím nadnárodních kooperací rozmnožovat hospodářské a veřejné bohatství. Nadnárodní státy jsou proto globální *obchodní* státy, jež se rozloučily s exkluzivním územním principem i s prioritami geopolitického kalkulu.

Důsledkem je, že válka se stává takřikajíc luxusem, jež si mohou dovolit již pouze od sebe navzájem izolované národní státy, a to jen tehdy, pokud nespádají do vlivové sféry nějakého vojenského svazku a nedisponují nejmodernějšími prostředky násilí.⁴

Na otázku, jak se dá vytvořit politická architektura nadnárodních států, je možné odpovědět odkazem na dva cíle, dva sloupy: zaprvé princip *právního pacifismu*;⁵ za druhé *federalistický princip* mezistátní kontroly.⁶

První princip – princip na mezinárodním právu založeného pacifismu – tvrdí: bez tvorby a posilování mezinárodního práva a adjudikativních instancí je urovnání nadnárodních konfliktů mírovými prostředky vyloučeno.⁷ Právní pacifismus lze odlišit od *sociálního* pacifismu; ten se koncentruje na společenské příčiny nadnárodních konfliktů; také by se neměl zaměřovat s *náboženským* pacifismem, který je zaměřen na dialog a smír náboženství. Právní pacifismus by se také neměl zaměřovat s nenásilím. Klíčové je nadnárodní právní rozhodování a závaznost práva při nasazení vojenské síly.

Nyní může základní pilíř právního pacifismu v nadnárodně-státním řádu představovat nezbytnou, nikdy však ne dostatečnou podmínku pro mírové urovnávání konfliktů. To platí pro

⁴ K tomu viz Mandelsbaum, M.: *The Dawn of Peace in Europe*. New York 1996; Weber, R. J. (ed.): *Eagle Drift*. New York 1997.

⁵ K tomu viz Archibugi, D.: From the United Nations to cosmopolitan Democracy. In: Held, D. (ed.): *Cosmopolitan Democracy*. London 1995, s. 121–135.

⁶ Další princip, totiž *měnová unie*, zde není rozvíjen, protože byl již vysvětlen ve veřejné debatě o zavedení eura. Proti nářkům, že zavádění eura má před očima výlučně hospodářskou Evropu, hovoří teze, že právě prostřednictvím ekonomiky je vynucena politická Evropa – chtě nechtě. Náhle musejí uvnitř měnové unie být přizpůsobovány nároky, zájmy na pracovním trhu, při registraci (mistrovský list), uznání diplomů, minimální mzdy atd. Dosud národněstátní solidarity se rozšiřují do nadnárodních solidarit – a konfliktů!

⁷ To je mimochodem i základní myšlenka Kantova díla *Úvaha o věčném míru*; k tomu viz Beck, *Kinder*, s. 147.

urovnávání konfliktů uvnitř států i mezi nimi. Dějiny tohoto století učí, že politický osud mezinárodních a arbitrážních soudů je charakterizován *paradoxem (ne)úspěchu*: byly vždy úspěšné tehdy, když vlastně nebyly potřebné; a nikdy nebyly úspěšné, když byly opravdu potřebné. Logické konstrukci, že mezinárodní právní systém je nepostradatelný, odporuje strážlivá zkušenost, že státy bojují o každý milimetr své zbytkové suverenity, a to o to sverepěji, čím méně toho mají k hájení a čím více se dá získat integrací.

Adekvátně se dnes všude pracuje na mezinárodních právních strukturách a nikdo nepochybuje o tom, že to je nutné. Přesto jsou skutečné úspěchy velmi omezené. Mezinárodní soudní dvory v Haagu a v Arushi sice vedly k tomu, že váleční zločinci z balkánské a rwandské občanské války jsou pronásledováni, ale ani v případě Bosny a Hercegoviny Daytonská dohoda nedokázala proslulé podezřelé z válečných zločinů, jako jsou Mladič, Karadžić nebo Kordič, opravdu dostat před soud, a tak umožnit prostřednictvím práva usmíření a tím nový začátek.

Z dosavadních selhání mezinárodního práva však nelze vyvodit jeho zbytečnost. Naopak, existují dobré důvody, proč nadnárodní právní prostory a instituce už nejsou luxus, nýbrž nezbytnost pro všechny státy, a to proto, že národní státy v procesu globalizace ve stále více sférách jednání ztrácejí nikoli snad normativně-právní rozhodovací moc, nýbrž kontrolu nad prosazováním zákonných opatření. Protože singulárně-státní strategie jednání například na internetu, při výběru daní nebo při boji s nezaměstnaností a hospodářskou kriminalitou se míjejí účinkem, jsou jednotlivé státy nuceny za účelem prosazování národního práva k nadnárodní kooperaci.

Zde se opět ukazuje paradoxní princip sebeumocnění prostřednictvím sebeoslabení: národní státy jsou nuceny, aby zvýšily své možnosti kontroly, delegovat své mocenské prostředky na kooperativní nadnárodní instance; pouze tak mohou jako postnárodní jednotlivé státy v kooperaci s ostatními obnovit a rozšířit své možnosti vlivu a regulace. Je to – jak už bylo řečeno – vlastní státní zájem, jenž nutí k odstoupení a postoupení vlastních národněstátních zájmů.

Existuje dokonce naopak nebezpečí, že rozpor mezi národněstátním rámcem jednání a nadnárodními problémy bude

svádět k tomu, že se bude zaslepeně vydávat stále více národnostních kontrolních zákonů, aby byl demonstrován politický aktivismus, které však problém, na nějž mají být zaměřené, zcela míjejí a zároveň omezují a likvidují právní prostory jednání. „Národní normy koneckonců vytvářejí stále méně bezpečí před nově vznikající mezinárodní organizovanou kriminalitou všeho druhu, která využívá dělbu práce a globální technické možnosti. Volání po národních zákonech pod heslem zbrojní parity s organizovaným zločinem pro národnostní boj s kriminalitou se nutně míjí účinkem. Zásahy do základních práv jako plánovaná opatření k optickému a akustickému střežení soukromí, která s sebou přináší vážná ohrožení právního státu a občanských svobod, neumožní účinný boj s touto kriminalitou a nepřinesou bezpečí pro občany. Je pouze otázkou času, kdy zničení iluze bezpečí přispěje k dalšímu podkopání důvěry v demokraticky legitimovaný řád.“⁸

Federalismus aplikovaný na vztah mezi státy má tu rozhodující výhodu, že moc není kontrolována, nebo alespoň držena v šachu, ani shora, ani zdola, nýbrž horizontálně. Podstatný problém spočívá v tom, že instance, jež kontroluje jednotlivé státy, nemůže být nadstátní. Nadstátní instance by buďto byla neúčinná, nebo by byla monopolizována tím nejsilnějším státem, a tak by na konci vedla ke světovému státu. To by však byl ten nejtyranštější možný útvar, před nímž by nebylo možné uprchnout. Mimo chodem by byl velmi křehký, protože by nahradil mnohost jednotou a neznal by žádné instituce pro urovnávání konfliktů.

Nadnárodní federalismus znamená politiku aktivní *sebeintegrace* jednotlivých států v mezinárodních souvislostech jednání, aby se tímto způsobem obnovily jako globální státy a aby omezily moc nadnárodních center. „Předpokládá se, že demokratický stát bude nedokonalou politickou jednotkou do té doby, než bude disponovat institucemi, které mu dovolí přímým způsobem svázat své státní občany s občany jiných států.“⁹

Shrňme to, *inkluzivní suverenita* znamená: odstoupení práv suverenity je v souladu se získáním politické regulační moci na základě nadnárodní kooperace. To se ale může podařit pouze

⁸ Däubler-Gmelin, H.: Globalisierung geht keineswegs Hand in Hand mit globalem Recht. In: *Frankfurter Rundschau*, 18. 4. 1997, č. 90.

⁹ Archibugi, s. 156.

tehdy, pokud bude globalizace úspěšně chápána a regulována jako politický projekt. Teprve tak bude možné, že akceptace, pracovní místa, daně a politické svobody budou růst lokálně a nadnárodně. Evropa se v tomto smyslu stala pokusnou laboratoří inkluzivní suverenity.¹⁰

3. Podílnictví na kapitálu

Pokud je správné, že práce je nahrazována věděním a kapitálem, může se sociální politika *zaměřit na cíl – účast práce na kapitálu*. Zde by jako doplnění (nebo konkurence?) principu spolurozhodování nastoupil princip spoluvlastnictví. Modely, jež jsou diskutovány, sahají od podílů na mzdách ve formě podílů na vlastnictví (na provozním kapitálu, tedy na ziscích a ztrátách) až k vizi: Mercedes a Hoechst produkují tam, kde je to nejlevnější, zatímco Němci jako „národ akcionářů“ příjemně žijí z globálně nahospodařených dividend a akciových spekulací.

„Strany a odbory,“ píše Fritz W. Scharpf, „které chtějí ještě stále sledovat cíl distribuční spravedlnosti, musejí přeorientovat své snahy z daňové a mzdové politiky na distribuci kapitálových možností.“ A hned poznamenává jisté omezení: „V dobách silně stoupajících reálných mezd by takový cíl bylo snazší prosadit než dnes; a vymstilo se, že adekvátní plán sociálně-liberální koalice v raných sedmdesátých letech byl odmítnut odborovou polemikou s ‚lidovým kapitalismem‘.“¹¹

Meze této politiky jsou nabíledni: změna cílů ze mzdové politiky k politice kapitálových příjmů pomáhá těm nebo zajišťuje ty, kteří jsou integrováni do pracovního procesu, ale ne nezaměstnané, kteří stojí před zavřenými branami pracovního trhu.

4. Nová orientace vzdělávací politiky

Pokud je práce nahrazována věděním a kapitálem, potom – to by byl druhý politický důsledek – musí být práce zhodnocena

¹⁰ K tomu viz „Evropa jako odpověď na globalizaci“.

¹¹ Viz Scharpf, F. W.: *Demokratie in der transnationale Politik*. Beck, *Politik*.

nebo přetvořena *vědění*. To však znamená: *investovat do vzdělání* – přesný protiklad toho, co se dnes děje v Německu.¹²

„Politikové nechápou,“ píše Robert B. Reich, „že skutečná technologická aktiva nějaké země spočívají ve schopnostech jejích občanů řešit komplexní problémy budoucnosti.“ Blahobyt dané země je dán jejím vědění, jejími schopnostmi, jejím přínosem ke světovému hospodářství (a ne jako dosud technologiemi a kapitálem). „Peníze a továrny, informace, stroje a firemní symboly nejsou svázané s nějakým místem, majitelé vědomostí a zkušeností už spíše ano.“¹³

Namísto subvencování „německých“ firem by politikové měli peníze dávat do vědění a vzdělání, aby občanům zprostředkovali schopnosti a orientace, které jim umožní pohybovat se v nadnárodních krajinách a rozporech světové společnosti.

Jedna z velkých politických odpovědí na globalizaci proto zní: *vytváření společnosti vzdělání a vědění*; prodloužení – ne zkrácení – vzdělávání; uvolnit a odstranit jeho fixaci na určitá pracovní místa a povolání a orientovat vzdělávací procesy na široce aplikovatelné klíčové kvalifikace; pod tímto heslem již není chápána pouze „flexibilita“ nebo „celoživotní vzdělávání“, nýbrž i sociální kompetence, schopnost týmové práce, schopnost řešit konflikty, kulturní porozumění, síťové myšlení, vypořádávání se s nejistotami a paradoxy druhé moderny.¹⁴

„Učení by se mělo spojit s činnostmi, které pomáhají člověku vzít svůj život do vlastních rukou,“ píše Reinhard Kahl. „Učení se zároveň rozšiřuje a osvobozuje ze svého ghetta. Přirozeně je snazší o tom mluvit než to provádět v praxi.“¹⁵ Smysl učení se však v transkulturním nexu mění. Nahrazování překonané „společnosti poučení“ (W. Lepenies) dialogickou pozorností (odvahou k nedorozumění) patří ke vzrušující dialektice globalizace. Už se začíná mluvit o tom, že je nezbytné i něco takového, jako je transnacionalizace (univerzitních) vzdělávacích kursů a kurikul. To by mělo přispět k tomu, aby těžkosti transkulturní komuni-

¹² Britská vláda pod vedením Tonyho Blaira si tuto zásadu očividně začíná brát k srdci.

¹³ Reich, R. B.: *Die neue Weltwirtschaft*. Berlin 1993, s. 181.

¹⁴ Viz Bollinger, H., Nothdurft, W.: *Schlüsselqualifikationen*. Fulda 1997.

¹⁵ Kahl, R.: Globalisierung zwingt zu einer Reorientierung des Lernen. In: *TAZ*, 4. 8. 1997.

kace a konfliktů byly pro studující pochopitelné a zvládnutelné. Mělo by to sloužit i cíli zprostředkovávat studentům kognitivní mapu, jež jim dovolí chápat multidimenzionalitu a vyhýbat se pastem „glokálního“ života a jednání.

K tomu už nestačí v době individualizace mládež pouze podporovat ve „flexibilní internalizaci daných norem“ (Kohlberg), nýbrž to jde mnohem dál; je vyžadováno, píše Michael Brater, „vzdělávání vlastního Já jako centra jednání a orientace. Každý mladý se dnes musí učit postavit se na vlastní nohy, vést svůj život, jde o učení se a zkoušení, formování veřejného procesu.“¹⁶

5. Jsou nadnárodní podnikatelé nedemokratičtí, antidemokratičtí?

Nadnárodní kapitalismus, který neplatí daně a odbourává pracovní místa, ztrácí svou legitimitu. Je – jak předpověděl Schumpeter – nefunkčně-parazitický. Musí být proto – teoreticky a politicky – vznesena klíčová, kardinální otázka druhé moderny: Jsou nadnárodní podnikatelé antidemokraté? Nebo za co jim stojí revitalizace demokracie?

Jak si představují „virtuální plátcí daní“ budoucnost demokracie? Jaký je jejich příspěvek ke kosmopolitickému rozšíření demokracie?

Jak je tedy možné společenskou smlouvu vidět ne (jen) ze zorného úhlu národnostní politiky, nýbrž ze zorného úhlu nadnárodního podniku, jenž nově zakládá a umožňuje demokracii druhé moderny?

Je možné, že jsem beznadějný optimista; je také možné, že to je strategický optimismus. Bylo by omylem s těžkými důsledky, možná i sebevražděnými důsledky, vyjmout tržní hospodářství z jeho evropského politického formativního kontextu a jakoby ho nechat nahé. Projekt tržního hospodářství byl vždy i politický projekt – úzce spojený s demokracií. Demokracie však je drahá věc. Nepomůže připomínat vítězům globalizace jejich závazek

¹⁶ Brater, M.: Schule und Ausbildung im Zeichen der Individualisierung. In: Beck, *Kinder*, s. 153.

vůči demokratickým institucím, to znamená: *zkaširovat virtuální plátce daní*.¹⁷

To není německý ani evropský problém, ale světově-společenský problém. Lze ho řešit jen mezinárodními opatřeními. Týká se však také tržní závislosti, imageové závislosti těchto podniků. Nadnárodní hospodářští aktéři jsou zranitelní, mají své Achillovy paty. Neomezená seberealizace kapitálu se totiž musí vázat: jednak na *místo*, jednak na *výrobky*. I pohyblivý kapitál se musí stát „usedlým“, zapojit se do lokálních kultur a jejich právně-politických rámcových podmínek, což také znamená: ospravedlňovat se v nich; vytvářet zboží a služby, které si lidé mohou kupovat, tedy mohou volit, i volit proti.

Jak dopadá Amnesty International, Greenpeace, hnutí spotřebitelů, které celosvětově působící podnik prostřednictvím *politizace konzumu* nejenže přiměje k dodržování demokratických standardů, ale krom toho je potrestá bojkotem? Jak dalece může politicky bdělý, organizovaný konzument, jenž ovládá nástroje masmediální inscenace, nahradit, doplnit organizovaného dělníka jako korektiv neomezené „seberealizace kapitálu“?

Neustále se říká: ve srovnání s pokusem najít a chytit v džungli světového trhu odpovědného činitele je najít příslovecnou jehlu v kupce sena snadné. To je však mylné. Odpovědnost nikdy nevyplyne sama od sebe, vždy je otázkou *nastolení*.

Existuje jedna velmi prostá cesta, jak hnutí spotřebitelů malým pošfouchnutím poskytnout silný politický vliv:

Zaprvé dobře čitelná *povinnost identifikace*.

Zadruhé *informace o sociálním, politickém a ekologickém prostředí*, jež uvedou, jaké jsou podmínky výroby tohoto výrobku a jaké je – dobrovolné – demokratické angažmá výrobce.

Zatřetí *záruka za výrobek*, takže obchod je povinen uhradit cenu, pokud tyto údaje prokazatelně nesouhlasí.

Proti této vlastně jednoduché politice „transparentního výrobku“ a záruky, jež nevyvolává žádné byrokratické kontrolní náklady a je výtečně slučitelná s podnikatelským osobním závazkem a sebekontrolou, je neustále namítáno zástupci obchodu: Jak máme vědět, za jakých podmínek jsou výrobky, které prodá-

¹⁷ K obtížím různých daňových reforem viz Streeck, W.: *Industrielle Beziehungen*.

váme, produkovány? To je právě to: záruka za výrobek *vynucuje*, že se o něm získají informace a je prosazena minima moralia sociální, ekologicky orientované produkce vůči obchodním partnerům, pokud daný obchodník nechce sám zkrachovat. Ten, kdo provozuje celosvětový obchod, musí být připraven spolupřevzít celosvětovou odpovědnost za sociální a politické podmínky tohoto obchodu. Tato politická odpověď na globalizaci integruje to, co se zdá být nespojitelné – kontrolu *na místě* a podnikatelskou sebekontrolu.¹⁸

Ani sociální a ekologické klauzule však nejsou všemocným prostředkem ke zkrocení světového hospodářství. Jejich hranice jsou nabíledni: působí v prvé řadě u exportně orientovaných oborů a států. K obecnému vývoji společností směrem k sociální spravedlnosti mohou – v nejlepším případě – přispět pouze nepřímě. Musí se však uvažovat o paradoxních vedlejších důsledcích.

6. Spojenectví pro občanskou práci

Nakolik je možné vytvořit spojenectví mezi nadnárodním kapitálem a nadnárodní politikou, aby byly stimulovány tendence k zároveň decentralizované a nadnárodní občanské společnosti?

Nová společenská smlouva by musela vycházet z následujícího: naše práce se stala tak produktivní, že potřebujeme stále méně práce na to, abychom produkovali stále více zboží a služeb. Materiálně-sociální integrace lidí prostřednictvím námezdní práce je jistě ještě pořád důležitá, avšak není už jedinou formou. Navrhujeme, abychom přemýšleli o tom, zda by se to, co se všude projevuje jako občansko-společenské angažmá v sociobiotope společnosti – schopnost sebeorganizace, ale i zájmů na politických projektech, jež jsou institucemi nedostatečně vnímány – nemohlo stát druhým centrem aktivity a integrace vedle námezdní práce: *veřejná práce, občanská práce*. Co to znamená?

¹⁸ K sociálním a ekologickým standardům ve světovém obchodu viz Brasel, F., Windfuhr, M.: *Welthandel und Menschenrechte*. Bonn 1995. Kreissl-Dörfler, W. (ed.): *Mit gleichem Mass – Sozial- und Umweltsstandards im Welthandel*. EP DIE GRÜNEN im Europäischen Parlament 1995.

Dosud neplacená práce pro staré lidi, postižené, bezdomovce, nemocné AIDS, analfabety, vyloučené ze společnosti, ekologické aktivisty a další by měla být ekonomicky zhodnocena, tedy zaplacená (například ve formě *občanské mzdy*, jejíž výše by například odpovídala sociálním dávkám). Občanská práce by mohla učinit města obyvatelnými, vynaloženou energii by zužitkovala efektivněji a oživila by demokracii. Proč nezačít hovořit namísto o „spojenectví pro práci“ o spojenectví občané-stát pro občanskou společnost a získávat pro to kapitál? Občanská práce by se musela uskutečňovat ve formě, která by nebyla pouze zachytnou sítí pro nezaměstnané: musela by být atraktivní pro všechny. Musela by se stát druhým centrem aktivity, jež by zajišťovalo demokratickou podstatu společnosti. Nejde o to nahradit námezdní práci, nýbrž ji doplnit. Občanská práce by nakonec možná byla jedním ze tří pilířů, vedle námezdní práce, která slouží ekonomickému zabezpečení, a práce doma, jež slouží výchově dětí a seberealizaci. Občanská práce by se mimochodem nemusela přidržovat národnostního rámce, mohla by podírat a obohacovat nadnárodní občanskou společnost, její síť a sociální hnutí. Právě takovéto aktivity například u Greenpeace nebo Amnesty International přitahují mladé.

Jedná se tedy především o dva principy – *dobrovolnost*, resp. *sebeorganizaci*, a *veřejné financování* – které mohou občanskou práci učinit atraktivní alternativou.¹⁹

U takového návrhu vyvstává otázka: Odkud půjdou peníze? *Sociální pomoc a příspěvky v nezaměstnanosti*: podle navrženého modelu budou nezaměstnaní v budoucnu postaveni před volbu zůstat nezaměstnaní a dlouhodobě být odkázáni na sociální pomoc, nebo být činní v dobrovolnickém sektoru veřejné práce; odpovídajícím způsobem mohou být použity různé transferové platby – a to odhlížíme od toho, že nezaměstnaní nezmizí jen ze statistik. *Daňové úlevy*: stejně tak jako zaregistrované spolky by i občanská práce musela být oprostěna, osvobozena od daně (z příjmu). *Charitativní organizace*: Kdo rozděluje co komu? A jak by tyto zdroje mohly být transparentnější a otevřené pro financování dobrovolné občanské práce? *Nemonetární zdroje*:

¹⁹ K tomu viz podrobně Bericht III, Kommission für Zukunftsfragen – *Massnahmen*, Abschnitt „Bürgerarbeit“, November 1997.

výměnné síť, talónový systém. *Sociální sponzoring*: dříve nadnárodní podniky podporovaly kulturu, což zlepšovalo jejich image. Potom přešly k ekologickým otázkám. Mezitím vzniklo ve velkých podnicích opravdové hnutí pro sociální sponzoring. Koncerny by mohla angažovat bdělá veřejnost na základě pravidel, která by vytvořily samy. Vycházím z toho, že manažeři oceňují politickou svobodu této kultury jako výdobytek a chtějí pro ni poskytnout svůj příspěvek.

To předpokládá chápání politiky, které s monopolem politiky narušuje politický systém. Musí být nalezeno a zahájeno nové rozdělení moci a práce například mezi státní systémovou politikou a (trans)lokální občanskou společností. Posilovat občanské společnosti bez ohledu na hranice neznámá na ně nakládat všechny nezávládnuté důsledky byrokratického koloběhu, jak o tom krasořeční komunitariáni. Posílení znamená, že dospělou odpovědnost sama za sebe následuje přemístění moci z centra do regionů, měst; a zároveň se občanské iniciativy díky občanské mzdě materiálně postaví na vlastní nohy, a tak budou schopné jednat.

Nikdo nezastírá, že tímto způsobem přibudou nové problémy. Například vznikne trvalá konkurence k zastupitelské politice stran a na radnicích; nebo budou občansko-spoolečenské organizace konkurovat (mnohem dražší) profesionální expertní a námezdní práci. Tímto způsobem budou vznikat nejrůznější, permanentní konflikty ohledně vymezení a kontaktu.

7. Co přijde po národě vyvázejícím Volkswageny? Nové kulturně-ekonomicko-politické stanovení cílů

Konec rozdělení Německa znamená daleko víc než začlenění NDR do Spolkové republiky. Protože jde ruku v ruce s překonáním rozdělení Evropy, je koncem jedné epochy a začátkem nové vývojové fáze evropského kontinentu.

Co to znamená a předpokládá, lze ozřejmit na sebechápání poválečného západního Německa a jeho vývoje. Tehdy se spojily různé parciální vize: obnova, vnitřní demokratizace, vytěsnění diskuse o národně-socialistickém teroru, stejně tak jako zápas o sjednocení. Tyto parciální historické cíle v žádném případě netvoří automatickou jednotu. Jsou spíše rozporné a dovolují,

vynucují různé akcenty a priority. Byly však spojeny a udržovány selfimagem *exportního národa*.

Určité druhy masového zboží – Volkswagen, Mercedes, Siemens atd., které pod značkou „kvalitní německá práce“ dobyly světové trhy, spojovaly kulturní energie a poháněly motor bohatství, onen „hospodářský zázrak“, jenž položil základy pro vnitřní demokratizaci, vyrovnání se s organizovaným vražděním a hlavně samozřejmě pro obnovu ve vnějším a vnitřním smyslu.

Toto spojení cílů výroby, dobytí světového trhu s kulturně-politickými snahami získat spojení se západní modernou, bylo pro bonnskou republiku nosné. Přitom rozhodující zdroj legitimacy a konsensu byl (*zdánlivě*) *věčný růst*: společnost blahobytu, masový konzum, sociální bezpečí. Tomu byla podřízená politická svoboda.

Iritující nyní je, což znepokojuje stále více lidí, že prameny blahobytu začínají vysychat nebo vyvěrat velmi nepravidelně. Jiné parciální cíle – obnova, ale i sjednocení s NDR – se vyčerpaly svým uskutečněním; všude jsme konfrontováni s nezamýšlenými důsledky úspěchu. Musejí být vytyčeny jiné parciální cíle pro novou situaci.

Sebechápání exportního národa – odvrácená strana DM-nacionalismu – už není nosné. Jednou z nejpálčivějších výzev je skutečnost, že země jihovýchodní Asie, a brzy i Čína, mohou vyrábět stejně tak dobře a levně to, co bylo dosud německou tržní značkou: auta, strojní zařízení, ledničky. Právě masové zboží dokážou rozvíjející se země produkovat často s menšími náklady. Navíc, trhy masového zboží se přesunuly do jiných zemí (Jižní Amerika, východní Evropa, Čína atd.) a mohou být levněji obslouženy na místě; důsledkem je, že úspěšný model exportního národa je překonaný. Nebo se další vítězné tažení masového zboží – například auta – stalo pochybným kvůli známým ekologickým důsledkům.

Politikové a podnikatelé opakují mantru „inovaci“ a „odvahy k rizikům“, chtějíce trvat na světovém trhu. To ale hovoří o značně *zastaralém chápání „inovaci“*, pokud se zaprvé sází na masové zboží a zadruhé na model vývozního národa, abychom se pak kolébali s rychlostí domácích kachen za tím, co mohou dělat tak jako tak jiní (lépe a levněji). Stíhací závod směrem k takzvaným „trhům budoucnosti“ – informačním technologiím, genové technologii, humánní genetice – jenž je všude ohlašován, je výrazem

panující (myšlenkové) blokády a nedostatku fantazie. „Inovace“ ve světové společnosti je relativní pojem. Znamená a nutí k tomu vynalézat a dělat to, co jiní *nedělají* a (ještě) *neumějí*. Tohoto Být-první se nedá dosáhnout touhou vyrovnat se druhým. Proto je celá, z vojenského žargonu vzešlá, „debata o stanovišti“ inovačně slepá, *kontrainovativní*.

Otázka tedy zní: Co by mohlo – ve spojení kultury, politiky a hospodářství – nastoupit na místo vývozního VW-národa? Které tržní a kulturní inovace jsou nosné v druhé moderně? Světový trh odměňuje *diferenci*. Jde tedy o to spatřovat v tom, co je zatracováno (např. regionální specifika), sílu a šanci a rozvíjet to:

Zaprvé *ekologické produkty*. Neměla by se podcenit možnost uplatnění ekologického vědomí Němců na světovém trhu. Je to ještě stále převládající průmyslově-spoločenská ortodoxie (v podnicích, ale i v byrokracii a ve velkých politických stranách), co zatracuje vysokou ekologickou senzibilitu Němců jako „překážku inovaci“ namísto toho, aby byla proměněna v německého žolíka na světovém trhu druhé moderny. Předseda spolkového patentového úřadu už před lety řekl, že přes 85 % všech vynálezů není realizováno, a to ne proto, že by byly nevhodné, ale proto, že jejich hospodárnost je špatně zhodnocena, nebo dokonce vůbec není prozkoumána. Koncerny a politikové myslí pouze v kategoriích high technologies, genových a informačních technologií a na zničení konkurence v těchto sektorech, tzn. dychtí po inovačním monopolu, který druzí už dávno mají. Na to nést rizika za nové produkty a přitom odkrývat nové trhy, což bylo ještě před 20 až 30 lety obvyklé, dnes myslí málokdo. Tak jsou v koaliciích dohodách pro 12. legislativní periodu Spolkového sněmu (od 16. ledna 1991) v oblasti „Životní prostředí a doprava“ velkolepě oznámeny záměry „proměnit daň z motorových vozidel v daň za škodlivé látky s velkým rozptylem a CO₂“, stejně tak jako „rozvíjet ekologicky neškodné pohonné hmoty s příměsí ethanolu, resp. biologických maziv“. U těchto dobrých předsevzetí však zůstalo.²⁰

Zadruhé *individualizace*. Je často opomíjená a kritizovaná, avšak právě zde spočívá šance proměnit lokální individualismus západní Evropy v komparativní výhodu na světovém trhu.

²⁰ Za tento odkaz vděčím inženýrské firmě Hans Knauth z Meersburgu.

Přeloženo do výroby a trhů to znamená vyvinout vysoce individualizované výrobky a služby, stejně tak jako k nim vztahené formy práce a produkce, jež budou pravděpodobně muset být náročné na práci, každopádně mnohem náročnější na práci. Individualizace produktů a produkce je totiž opačný princip než automatizace produkce (v mezích). Zároveň jde o to vyzkoušet a nalézt kombinace služeb a výrobků. Tímto způsobem vzniknou nové formy nabídky, např. organizační leasing a software, jež budou za podniky a spotřebitele řešit problémy.²¹

Zatřetí *rizikové trhy*. Stále více se tvrdí, že debata o „rizikové společnosti“ má německou příchuť jistoty a blahobytu. Nejpозději od „nemoci šílených krav“ (jež byla očividně politicky nakažlivá, protože vyvolala i šílenství institucí a šílenství politiky) je však zřetelné, že ignorance vůči rizikům se vymstí nejenom politicky, nýbrž i hospodářsky, a to *nejpozději* při prodeji. Vznikají *choulostivé* trhy, jejichž spotřebitelé se při prvních, vždy možných oznámeních o rizicích dají na útěk. Veřejné rizikové diskursy, které jsou jisté jako amen v kostele, *znehodnocují* kapitál, nakonec celosvětově nutí podniky k tomu, aby předpokládaly ve výrobě zboží a služeb možné pochybnosti spotřebitelů v bdělých západních zemích. Proti tomu nepomůže žádný vývoz pracovních míst a výzkumných oddělení do regionů zdánlivě slepých k rizikům. Zaprvé se to může rychle změnit. Nehoda, zpráva o nehodě stačí. Zadruhé mají být produkty nebo služby prodávány oněm spotřebitelům v západní Evropě, kteří jsou, pokud jde o rizika, „hysteričtí“.

Jednou z rozhodujících otázek druhé moderny proto je: Jak mohou být rizikové produkty a služby (např. geneticky upravené potraviny) přijatelné? K tomu sociální vědci mají co říct. Nový německý „tržní artikl“ by mohl spočívat v tom, že budou testovány a vyváženy „akceptovatelné produktové sady“, takže bude zodpovězena otázka, jak prostřednictvím nových forem podílnictví a prostřednictvím transparentní produktové politiky koncipovat a formovat (a tedy nejenom balit) produkty tak, aby vedle užité hodnoty měly i *akceptační* hodnotu. Pokud by se to povedlo, měly by tyto „akceptovatelné“ produkty a formy produkce trvale výhodu proti ostatním i na světovém trhu.

²¹ Které možná ani nemají.

Začtvrté *re-regionalizace trhů*.²² Globalizace předpokládá nízké dopravní a energetické náklady. Proto je odstranění existujících subvencí, jež vedou k nízkým dopravním nákladům, brzdou globalizace, umožňuje rozvoj regionálních trhů zboží, služeb a práce. Pokud by se tímto způsobem zvýšily skutečné energetické a dopravní náklady (např. daněmi nebo placením za používání infrastruktury), podpořilo by to *politiku regionálních trhů krátkých cest*, a tak zároveň ekologické formy práce a života.

Tato politická strategie může být svázána s produktovou politikou, v níž – pokud to tak nazveme – se *životopis* výrobku stane integrální součástí výrobku. Produkt by tak obsahoval tři komponenty: užitnou hodnotu, cenu a dějiny původu a výroby, tedy informace o ekologických (nechemické zóny), sociálních (žádná dětská práce, sociálně zabezpečené pracovní podmínky) a politických (základní práva, odbory) podmínkách jeho vzniku, a to na dobře čitelných etiketách. Potom by tolik zapřísaňaný svěprávný občan mohl rozhodnout, jestli mu stojí za to změnit všední akt nákupu v politické schválení globálních forem práce a života. Protože životopisy výrobků předpokládají pracovní náročnou produkci, vyloučily by z toho i (např. v potravinářském průmyslu a v zemědělství) závažné zaměstnanostní efekty. Odpověď na globalizaci tedy může spočívat v kombinaci dvou strategií, totiž ve zvýšení dopravních nákladů a zavedení sociálně-ekologických životopisů výrobků. V souhrnu to směřuje k politice posilování nebo nového zakládání regionálních trhů.

Zapáté *překonat blokádu kulturní homogenity*, jež činí „vývozní národ“ směšně nezpůsobilým pro světově-spoolečenskou rozmanitost druhé moderny. Abych uvedl úplně obyčejný příklad – v dolnobavorském městě Straubing chodí do místní základní školy děti původem z 24 různých zemí – ale ve spolkově-německých hlavách, stranách a byrokracii ještě pořád vládne představa, že Německo má možnost nebýt multikulturní společností a že by tedy bylo možné pokračovat ve staré dobré politice *ius sanguinis*.

„Státní občanství není sladkost, již dáme dítěti, když je hodné. Státní občanství není odměna. Je to demokratická základní potravina. Není se proto možné divit projevům podvýchvy, pokud

²² Za tuto myšlenku jsem vděčný Barbaře Adamové.

je zahraničním obyvatelům Německa odpírán chléb demokracie. Nemůže přece záviset na rase, náboženství, původu a víře, kdo v Německé společnosti bude mít občanská práva. Ten, kdo tu trvale žije, pracuje, platí daně, sem patří, musí sem patřit, protože jinak by demokracie nefungovala. A jestli sem patří rodiny, pak sem samozřejmě patří i děti, které se zde narodily a vyrostly... Existuje ovšem jistý vývoj u mladých a dospívajících (jenž je mimo chodem poměrně nezávislý na národnosti), který by měl stimulovat debaty o lepší integraci i německé mládeže. Problém je označován jako „sociální exkluze dospívajících okrajových skupin“, což je však velmi akademický pojem. Realita je tvořena lhostejností a agresivitou na školách, propíchanými pneumatikami, klimatem obecné nejistoty a přetíženými městskými správami. Požadavek nedovolit, aby se z dětí cizinců narozených v Německu stali Němci, aby je potom bylo snadnější odsunout, je smutným příkladem takového přetížení.

Kolik generací takzvaných cizinců se zde vlastně ještě má narodit, než budou konečně označováni jako domácí a než s nimi bude jednáno jako s Němci? Nejde o akt milosti, ale o demokratickou samozřejmost.²³

8. Experimentální kultury, zákoutní trhy a společenská sebeobnova

Individualizace znamená mnohé, avšak ne, jak se neustále sýčkuje, rozklad hodnot, nýbrž jejich vydíferencování, stejně tak jako to, že se osobní autonomie stala samozřejmou a nepostradatelnou.²⁴ V neposlední řadě individualizace též znamená, že vznikly *kulturní zdroje pro radost z rizik a kreativitu*.²⁵ Ty se mohou a chtějí ve změněném chápání a osvobozeny od byrokratické zátěže osvědčit na trhu. To lze studovat na nyní pozorovatelném milieu budoucnosti, totiž na *zdánlivě pouze egoistických „estétech života“*.

²³ Prantl, H.: Probleme kann man nicht abschieben. In: *Süddeutsche Zeitung*, 20. 5. 1997, s. 27.

²⁴ K tomu viz Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (eds.): *Riskante Freiheiten*. Frankfurt/M. Stejně tak Beck, *Kinder*.

²⁵ K tomu Wilkinson, H.: *Kinder der Freiheit*. In: Beck, *Kinder*, s. 85–123. Nebo nová Shell Studie Jugend '97.

„L'État, c'est moi. Každý estét života je aristokrat,“ popisují Johannes Goebel a Christoph Clermont ve své knize *Die Tugend der Orientierungslosigkeit* generaci roku 1989 z vnitřní perspektivy. „Svému knížectví, které si sám vytvořil, vládne s absolutní svrchovaností. Jeho existence není prvořadě orientována na světské cíle, na aktivní morálku občanství, nýbrž slouží hlavně spravování jeho panství. Jeho jednání nemá původ v hédonismu, nýbrž v závazku vůči vlastnímu kodexu cti. Jeho cílem je perfekce jeho bytí, důstojná okázalost jeho přítomnosti a inscenování slavných dějin.

Práce slouží estétovi života ne jako samoučel, volný čas není oázou seberealizace. Závazek vůči insigniím jeho důstojnosti, které si sám zvolí, je spíše všeobsahující. Rytíři neomoderny na panství, jež nezahrnuje více než jednu osobu, vládnou prostředky, které slouží budování jejich panství, jež jsou však potenciálně neomezené. Jejich kulatý stůl je celosvětově propojený, jejich paláce mohou zahrnovat kontinenty.

V Německu bude do roku 2006 zděděn majetek ve výši 2,6 miliard marek. Pro estéty života se tím otevírá široká škála možností vzdát se aktivního života a své Zde-bytí v první řadě věnovat prosazování imperativů estetiky života, byť se ve většině případů jedná o skromný život, namísto toho, že by pod ekonomickým tlakem vyhlásili za smysl svého života námezdní práci. I vzrůstající podpora rodičů, kteří subvencují život svých potomků s dosud nepoznanou shovívavostí i v pokročilém věku, ba dokonce nejisté „mac-joby“, jež při vydělávání peněz nevyžadují žádnou identifikaci, umožňují nezávislost estétů života na ekonomice.

Aristokratické Zde-bytí je pre-ekonomické. Pokud je existence – jakýmkoli způsobem – zajištěna, jsou ekonomické úvahy nedůležité. To samozřejmě neznamená, že by ekonomické mechanismy byly myšleni estéta života úplně cizí. Pouze vynechává sféru celoživotního zaměstnaneckého Zde-bytí. Ekonomika pro něho již nemá co do činění s vyděláváním peněz, nýbrž je chápána jako zásadně obsažnější model procesů úvah a vyjednávání, které jsou nezbytné vždy, když vstupuje do styku s jinými aristokraty. Hospodářství je zahraniční obchod knížectví řídicího se jinak podle iracionálních principů životně-estetické Boží milosti.

Ať už je suverenita vevnitř jakkoli velká, nad světem svých bližních estét života nechce a nemůže nastolit panství. A tak ve světě životního estéta zcela chybí nezbytný protiklad k pánovi, totiž sluha. Jediný model lidského spolužití je diplomacie mezi suverénními pány.

Pokud byly normy rytířskosti dodržovány, byla morálka aristokrata utilitaristická. Romantická touha občana po komplexnosti mu byla zcela cizí. A tak jako byl dekadentní šlechtic pro moralizující občanstvo 18. století hrůzou, tak je dnes nová morálka estétů života příliš často zaměňována s rozkladem hodnot a egoistickým oportunismem.

Estéti života jsou tedy malí despotové, kteří si vytvořili svůj vlastní stát, jenž zakládá jejich identitu. Stát, který má své dějiny (dětství, vlastní životopis) a hrdě prezentuje své specifické symboly, vlajky, erby, uniformy (bydlení, styling atd.). Pokud se nikdo nedotkne jeho hranic, žije se svými sousedy v mírové koexistenci, aniž by jim však byl příliš přátelsky nakloněn. Přitom samozřejmě nejsou vyloučena účelová spojení k dosažení toho či onoho cíle. Teprve když hrozí cizí panství nebo dobytí (poručnictví, institucionální tlaky), stanou se dokonce i mírumilovné obce obrannými spolky. Každodenní patroly na hranicích vládců varují před situacemi, které ohrožují nerušený rozvoj jeho panství. Vypalování azylantských domů, ekologické katastrofy, války a krize v celém světě ve svém hrozebném potenciálu testují nedotknutelnost projektu životních estétů. Když nastane krize, rozhodnou malé kabinety o generální mobilizaci, vezmou svíčky a demonstrují, bojkotují, manifestují. Tyto mírové mise suverénních estétů života jsou přirozeně krátkodeché akce. Když zmizí hrozba, je okamžitě ochromeno i angažmá. Na tento mechanismus se ovšem lze spolehnout!²⁶

Milieu (kvantitativně ne tak malé a pro dorůstající generaci možná dokonce tón udávající) individualizovaných estétů života je sociální souvislost, v níž se civilizační experimenty staly všedností. Umělci vlastního života a ve vlastním životě nejsou vynalézaví pouze v zabezpečení svých osobitostí. Permanentně navčičují soulad protikladných, a přesto autonomních forem života a utvářejí a inscenují sebe sama a svůj život jako estetický pro-

²⁶ Goebel, Clermont: *Die Tugend der Orientierungslosigkeit*. Berlin 1997, s. 22.

dukt. Jelikož je zde žito, myšleno a plozeno v přímé souvislosti mezi prací pro sebe a prací pro jiné, jsou trhy, které přitom vznikají, sice nikoli masové, nýbrž zákoutní trhy, minitrhy. To, že tyto specifické trhy musejí navždy a nezbytně zůstat malými, je však předsudek. Opak je pravdou: v éře globálních lokalit jsou tyto zákoutní specifické tržní kultury invenčními biotopy, z nichž šéfdesignéři produktů světového trhu (např. ve scéně rai) kradou podněty – eufemisticky řečeno „čerpají“.

Zároveň je zevšeobecnění zákoutních trhů, které jsou regionálně zakořeněny a rozkvétají (tedy musejí být zbaveny džungle předpisů a cíleně politicky podporovány!), jednou z ústředních odpovědí na dva velké konce první moderny: konec masové výroby a konec plné zaměstnanosti.

Mimochodem motiv seberozvoje působí – zjednodušeně řečeno – jako motiv *sebevykořisťování*. Člověk je ochoten udělat hodně pro mnohem méně peněz; právě proto, že ekonomická výhoda je chápána a ohodnocena jinak než dosud: vyšší identifikační a seberealizační hodnota nějaké činnosti nahrazuje, kompenzuje menší mzdu.

Zákoutní kultury a zákoutní produkce se mohou rozvinout v protimodel panující velkokapitalistické racionalitní zběsilosti. Vznikají zde nové pracovní náročné činnosti (produkty, služby) s omezenou, avšak vyšší smyslovou hodnotou a budoucí hodnotou, při nižší produktivitě a nižším příjmu, ale to je vynahrazeno rozmanitostí specifických činností. Zákoutní produkce :

- umožňuje kulturní laboratoř budoucnosti a vynalézavé způsoby produkce;
- funguje při nízkých produkčních nákladech, díky vlastní iniciativě, tedy bez byrokratických zákonů na podporu vývoje;
- předpokládá a posiluje regionální zvláštnosti a nadnárodní občansko-sociální sebeorganizaci.

Všechny dogmatické pokusy dospělých, bránících starý hodnotový řád a řád světa, vpravit generaci umělců, sebeironických hledačů já – vnuků hospodářského zázraku! – do funkcionalistických existenčních rolí ozubených koleček v hierarchických a byrokratických mašinériích, naopak vedou k tomu, že by kulturní bohatství životně-světové kreativity, kterou představují „mladí umírnění“ mohlo být redukováno. Tak naléhavě potřebné milieu sociální sebeobnovy by veschlo a bylo by ohraničeno.

9. Veřejní podnikatelé, samozaměstnavatelé

Na místo sociální figury námezdního dělníka a zaměstnance nastupuje jako protihráč kapitalistů a zaměstnavatelů na jedné straně vzor *samozaměstnavatele*, na straně druhé *veřejného podnikatele*. Samozaměstnavatel ví, že už nemůže, nebo nemusí dále pouze provádět práci, kterou mu jiní dají k vykonání – a když to neudělají, pak je to *jejich* selhání, *ne jeho*. Ví a jedná tak, že „svou“ práci musí vždy i (vy)nalézat a odůvodňovat ve smyslu sociálně rozšířené užitné hodnoty (příčemž se myslí na všechny tři prvky – sociální, užitek a hodnota). To předpokládá jak silnou identifikaci s potřebami druhých, tak s prací. Samozaměstnání znamená v tomto smyslu i práci pro sebe a pro druhé.

Má to ovšem i kapitalistickou významovou stránku *samotného podnikatele*, jenž „managuje“ sám sebe a svou pracovní kapacitu. To ukazuje Andreas Zielcke:

„Masová metamorfóza ze zaměstnanců k podnikatelům je již v plném proudu. A ukazuje, že s novou řídicí kompetencí trhu, jakkoli mohou být důsledky tvrdé, není spojen návrat do divokého Západu raného kapitalismu. Současný kapitalismus aplikuje mnohem chytřejší, komplexnější a cyničtější zhodnocovací metodu, než si jeho relativně nešikovní otcové zakladatelé kdy dokázali představit.

Raný kapitalismus byl postaven na vykořisťování práce, dnešní na vykořisťování odpovědnosti. Dříve museli kolegové spolupracovat, dnes výsledek provozu. Dříve museli pouze spolupracovat, nyní musejí spolu-myslet a spolu-trást se. Dříve byli podřízeni výrobnímu procesu jako další kolečko stroje, nyní je výrobní proces podřízen jejich angažmá. Toto vždy choulostivé a odpor provokující cizí vykořisťování je nahrazováno použitím v zásadě neohrazeného sebevykořisťování. Velcí podnikatelé proto ve velkém vyřazují instanční postupy, aby rozložili rozhodovací moc a přerozdělili ji na více hlav. Nejenže se vytvářejí decentrální jednotky, dokonce i jednotlivé pracovní týmy už nemají ospravedlňovat svůj pracovní plán, nýbrž svůj ekonomický výkon.

Zda se mají oddělitelné pracovní kroky rozdělit prostřednictvím ‚outsourcingu‘ na dodavatele či subdodavatele, nebo zda mají naopak externí dodavatelé být zapojeni až k dopravnímu

pásu, je podřízeno témuž zodpovědnost nivelizujícímu primátu. Podobně je tomu u ‚franchisingu‘. Světový podnik jako McDonald's sestává pouze z malého tvrdého jádra. Provozovny jeho celosvětové sítě jsou přenechány ve vlastnictví nespočetných jednotlivých provozovatelů, kterým centrála prodává pouze licenci názvu, know-how a příslušné suroviny za podíl na obrátu. Ze zaměstnavatele se stává poskytovatel licence, ze zaměstnance nabyvatel licence. Vyšší zisk z této kombinace jednoty a atomizace, říká nová firemní filozofie, mají obě strany, poskytovatel a nabyvatel, velký a malý podnikatel.

Všechny tyto synchronní procesy vnitropodnikového štěpení a vnitřní privatizace již teď umožňují nasbírat převratné zkušenosti o výnosnosti vlastní odpovědnosti v šedé zóně mezi závislostí a nezávislostí. Velké podniky produkují stále více nejen masy zboží, ale i masy virtuálních podnikatelů.²⁷

10. Společenská smlouva proti exkluzi

Nepůsobí však všechny ty hezké pohlednice společnosti v zákoutí blahobytu při zamračeném nebi – téměř pět milionů *registrovaných nezaměstnaných* v Německu v létě 1997 – podivně zaprášené? Nejsou všechny řeči o kreativních „zákoutních kulturách“ a nadnárodní „občanské společnosti“ vzhledem k rostoucí chudobě a zanedbání měst nepodstatné? Nepředpokládá to elementární bezpečnost, to, že vás na nejbližším rohu neoloupí nebo nezavraždí? Neleží zde důvod pro jen sotva skryté iracionalismy, sklon k násilí – nejen na okraji společnosti, ale i v jejím středu?

Zprv se otevírají příjmové nůžky. V posledních 15 letech příjmy z práce reálně stouply o 2% (prakticky nijak), zatímco příjmy z kapitálu za tutéž dobu takřikajíc vyletěly o 59%.²⁸ Přitom to indikuje počátek epochy, v níž produktivita kapitálu roste bez práce. V globální éře platí: práce je stále více a je stále levnější. Kapitálu je stále méně a je stále dražší. Adekvátně vedou

²⁷ Zielcke, A.: Der neue Doppelgänger. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 20. 7. 1996.

²⁸ Srov. Kommission für Zukunftsfragen 1996/1997; Eckardt, T.: *Arm in Deutschland*. München 1996.

snížující se výnosy práce a zvyšující se výnosy kapitálu k rozevírající se propasti mezi světem chudých a světem bohatých.

Zadruhé je stále více skupin – přinejmenším přechodně – zasaženo nezaměstnaností a chudobou. V průmyslových státech Západu vzniká nový „lumpenproletariát“ (Marx), stále větší skupina *vyloučených*. Sociálněvědní pojem pro tuto past chudoby, která se otevírá uprostřed moderní společnosti – *Bez bydlení není práce. Bez práce není bydlení. Bez práce a bydlení není demokracie* – zní exkluze.

V uplynulých dvou desetiletích stoupla světová produkce ze 4000 miliard dolarů na 23 000 miliard dolarů – za tutéž dobu se zvýšil počet chudých o 20%. Podíl nejhudší pětiny lidstva na světovém příjmu se mezi roky 1960 a 1990 snížil ze čtyř na jedno procento. Oproti tomu dnes vlastní 358 miliardářů víc, než si vydělá polovina lidstva.²⁹ I když to vzbuzuje málo pozornosti, umírá každý den ve světě 35 000 dětí, ne kvůli tajfunům nebo záplavám nebo jiným přírodním katastrofám, nýbrž na civilizační choroby, a to takové, jimž se při odpovídající prevenci a péči dá relativně snadno zabránit nebo se dají jednoduše léčit (zápal plic, průjem, plané neštovice, malárie, tetanus, dávivý kašel). Za dva dny tedy zemře více dětí, než padlo Američanů za celou válku ve Vietnamu (58 000).³⁰

V Německu žije více než sedm milionů lidí ve stínu blahobytu – dokonce i zdánlivě bezpečný střed společnosti je ohrožen úpadkem. V USA, stejně tak jako v evropských sousedních státech, už vzhledem k tomuto ve své sociální a politické dramatickosti sotva přecenitelnému otevírání nůžek mezi chudými a bohatými ve vysokých kruzích hospodářství a politiky začala hádka nad otázkou: *Kolik chudoby snese demokracie?*

Zatřetí se chudoba a nezaměstnanost stále méně řídí třídními stereotypy, a jsou proto stále hůře identifikovatelné, a tím organizovatelné jako politická síla. Nejen nezaměstnanost, ale např. i rozvod, náhlé onemocnění, výpověď z ještě slušného bytu nebo ukončení půjčky tvoří typickou vstupní bránu do chudoby, do bezdomovectví.

²⁹ Všechny údaje pocházejí ze zpráv OECD z léta 1996 (cit. dle *The Independent*, 4. 4. 1996).

³⁰ Bradshaw, Y. W., Wallace, M.: *Global Inequalities*. London 1996, s. 16.

Začtvrté musejí v individualizovaných formách existence lidé to, co bylo dříve pospolitostně zpracováváno jako třídní úděl, nyní připisovat sami sobě jako osobní úděl, jako individuální selhání a často to musejí strávit sami. „Již nejsem člověk. Ztráta tváře je nepopsatelná,“ vyjádřil svou mizérii jeden východoněmecký nezaměstnaný. V nových spolkových zemích tento příznak nezaměstnanosti do svých spárů chytil přímo či nepřímo většinu lidí. To, že ztráta práce znamená „ztrátu tváře“, tam platí i v ještě hlubším smyslu: NDR byla v emfatickém smyslu slova „společnosti práce“; zde byli lidé zespolečenšťováni v síti práce – často i po svém odchodu do důchodu.

Je důležité rozlišovat mezi situacemi biografické nejistoty, nejistotou individuální, a takovou, která se jim už nejeví jako vypočitatelná a kontrolovatelná. Tu první nazývám jako rizikovou biografii, tu druhou jako *nebezpečnou* biografii.

Provést takové rozlišení společensky generované existenční nejistoty je velmi obtížné. Šedé zóny jsou široké a nepřehledné, poněvadž hranici není nic jiného než vnímání hranice z pohledu individuální. Dají se sice uvést objektivní indikátory, zdroje a platná měřítká normality; avšak všechno to může přehlížet, že hranice mezi ještě vypočitatelnou rizikovou biografii a už nevypočitatelnou nebezpečnou biografii otevírá dveře a bránu subjektivní minulosti, předpokladu, očekávání, doufání a chmur.

A přesto musíme říct: pokud se rostoucí počet lidí – ať už z jakéhokoli důvodu – vidí jako převálcovaný okolnostmi, jež se svými prostředky a schopnostmi nemohou prohlédnout, zkrátit nebo ignorovat, pak má tato situace pro společnost (a pro analýzu společnosti) velký význam. Tlak k samostatné činnosti, k sebeorganizaci se může proměnit v zoufalství, a tak možná i v mlčenlivý, brutální hněv. Subjektivní nebezpečné biografie tvoří živnou půdu pro násilí, neonacionalismus a revoluce.

Co však dělat, pokud se nechceme vyčerpávat v nářcích (aniž bychom trpěli)?

V této studii jsou vyznačena mnohá východiska a strategie. I samotný problém a jeho geneze jsou popisovány stále dokola. Lze to nazvat jako *nesnáze sociální politiky v éře globalizace*. Hospodářský vývoj se *vymyká* národnostní politice, zatímco jeho sociální důsledky se *hromadí* v zachytných sítích národního státu. Prognóza krušných časů je nabíledni: úroveň sociálních

distribučních konfliktů a tlak k nepopulárním politickým rozhodnutím, jež musejí být přesto strážena, rostou.

Na klíčovou otázku druhé moderny *Jak je možná sociální spravedlnost v globální éře? nemá nikdo odpověď.* I na další otázku Existuje něco jako nadnárodní, sociální zabezpečovací systémy? lze odpovědět tak obtížně, jak horlivě se o ní v následujících letech bude diskutovat.³¹ Nemusí se argumentovat proti světovému státu a světovému státu blahobytu, protože ten nyní skutečně nehrozí. Bude spíš proto pragmatické:

- zaprvé vybudovat základní zabezpečení;
- zadruhé posílit sociální síť soběstačnosti a sebeorganizace;
- zatřetí nadhodit a udržovat v debatě otázky hospodářské a sociální spravedlnosti ve světovém měřítku v centrech globální občanské společnosti.

Pomoci v malém a ve velkém, doma a na jiných kontinentech se často pokládají za část konkurujícího si charitativního pluralismu bezdomovectví, Alzheimerovy nemoci, ekologických škod atd. V článku pod názvem *Rozloučení se slzavým údolím* se proti tomu staví Veit Post, mluvčí Deutschen Welthungerhilfe. „Je to politováníhodné a zbytečné. Práce většiny charitativních organizací je totiž lepší než pověst rozvojové pomoci. Rozvojová pomoc – ať už státní nebo soukromá – může prezentovat mnoho úspěchů, i takové, jaké se dají doložit čísly... Mnohem defenzivněji je vysvětlováno, že prokazatelné úspěchy spočívají na důležitých předpokladech: na kompetenci, profesionalitě a nadprůměrné motivaci spolupracovníků charitativních organizací.

Devět z deseti Němců považuje rozvojovou pomoc za nutnou; statisíce občanů ročně věnují stamiliony marek pro tento účel; u školáků roste zájem o životní podmínky lidí v třetím světě. Mohou existovat lepší předpoklady pro to, abychom dostali chuť na rozvojovou politiku?

Pokud charitativní organizace chtějí toto téma vyvést ze slzavého údolí, pak se musejí naučit bavit namísto poučovat; nabízet lepší řešení namísto pouhého pojmenovávání problémů; získávat srdce lidí namísto „pouze“ jejich rozumu. Musejí více uka-

³¹ K tomu viz příspěvky v Leibfried, S., Pierson, P. (eds.): *Standort Europa. Europäische Sozialpolitik.* Frankfurt/ M. 1997.

zovat možnosti jednání, než jen zveřejňovat nové studie; musí být ochotnější vstoupit do konfliktu namísto toho, aby jen pošilávaly po státních mecenáších; chápat se více jako poskytovatelé servisu a méně jako zprostředkovatelé morálky.

Výsledek jednoho soukromého dotazování mezi africkými přáteli: pojem „slzavé údolí“ nelze adekvátně přeložit do jejich jazyka.“³²

³² Post, V.: Abschied vom Jammertal. In: *Die Zeit*, 28. 3. 1997.

VII.

EVROPA JAKO ODPOVĚĎ NA GLOBALIZACI

Mnohé trápí pozoruhodně esencialistická otázka: Co je Evropa? Nezřídka zní odpověď: Evropa *byla*. „Nemůže dojít k žádnému návratu do Evropy, z toho prostého důvodu, že Evropa již existuje pouze v rétorickém muzeu.“¹

Evropa však není geografický, nýbrž *imaginární prostor*. Na otázku, co je identitou Evropy, odpovídá například Milan Kundera: *moudrost románu*. „Líbí se mi myšlenka, že umění románu přišlo na svět jako echo Božího smíchu... Duchaplné židovské přísloví k tomu dodává: Člověk myslí, Bůh *se směje*. Inspirován touto větou si rád představuji Françoise Rabelaise, jak jednoho dne slyšel Boží smích, a tak byla zrozena idea prvního velkého evropského románu.“² Evropa pro Kunderu znamená odkrývat, vidět, žít svět jako nejednoznačnost. Moudrost románu znamená moudrost nejistoty, moudrost ironie.

Je možných nekonečně mnoho dalších definicí, např. *evropské světoobčanství*, jež Montaigne, Goethe a Kant (abych uvedl pouze tři) popisovali a žili a které je po katastrofě, kterou znamenalo národně-socialistické Německo i pro evropské Židy, dnes rozšířené všude, i v Izraeli. Všechny tyto definice jsou pro evropskou identitu ve věku globalizace existenciálně a politicky nepostradatelné a perspektivní.

Otázkou však je: Není politická Evropa přece jen iluzí? Ten, kdo si dá tu práci a bude studovat svazky o Nebytí a Konečně-se-stát Evropy, začne zívát. To nejlepší čtení před spaním! Vysoce účinná náhražka tabletek na spaní (bez vedlejších účinků!).

Iritující je to, že politická Evropa nejenže neexistuje; její neexistence ani očividně není vnímána jako nedostatek. Dokonce

¹ Sieferle, R. P.: *Epochenwechsel – Die Deutschen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*. Berlin 1994, s. 78.

² Kundera, M.: *Die Kunst des Romans*. München 1987, s. 166.

i angažovaní intelektuálové, kteří jsou nedočkavě připraveni, aby ozdobili volání po dobru a proti zlu svým podpisem, vidí, že nejsou s to se přes nadále existující zdi mezi veřejnostmi jednotlivých států míchat do „evropských záležitostí“.

Není například žádný skutečný evropský deník, žádný evropský televizní program, který by si zasloužil toto jméno, který by své evropské publikum zaujal tak, že by se národním televizním programům výrazně snížila sledovanost. I tržní Evropa, její obchodnický duch jakoby vyzvedával spíše provinční než evropské. Lidé se v těchto neklidných dobách přidržují zločků starého a důvěrného, aby nebyli strženi proudem Všechno-se-mění.

Možná však pochází nářek nad politickým nezdarem Evropy z falešné utopie toho, čím by „politická“ Evropa měla být.

Ten, kdo si stěžuje, že evropský politický prostor dosud nevznikl, ostatně říká, že neexistují žádné Spojené státy evropské, srovnatelné se Spojenými státy americkými. Žádný Evropský parlament, žádná evropská veřejnost, která by si zasloužila tento název, tedy žádná národněstátně politická Evropa; a toto nahé nic se dá průhlednými nadějemi pouze prozatímně nakaširovat.

Je ale možné politickou Evropu skutečně navrhnout podle terminologického schématu národní veřejnosti – v historickém okamžiku, kdy se vztažný rámec národního rozpadá a vystupují lokálně-globální identity? Činí Být-Evropanem možným, nebo nemožným identifikovat se s vyloučenými v brazilských favelas? Mohu se jako přívrženec Greenpeace (i ve smyslu třídění odpadu na celosvětové úrovni) cítit jako Evropan? Potlačí „Evropa“ mé feministické sebevědomí? Nebo evropské posílí feministickou a ekologickou identitu? Proti čemu a pro co vlastně člověk je, když je navíc nebo hlavně pro, nebo proti Evropě?

Všechny tyto otázky činí zřetelným následující: nikdo na Evropu nečeká. Evropa se přidává k ostatním tématům. Musí soupeřit o pozornost. Evropa dosud není nic jiného než mít o jednu nálepku, o jednu samolepku na autě nebo o byrokratické rozhodnutí víc.

Proč Evropa? Proč ne Helga nebo babička nebo bezdomovci vedle nebo na druhé straně planety? Tato otázka musí být v budoucnu zodpovězena *Evropany*. O co jde, když jde o Evropu? O subvence na mléko atd.? O *exkluzivní* Evropu, tedy o vybudování pevnosti Evropa? Nebo jde spíš o *inkluzivní* Evropu, která se

chápe jako politický krotitel hospodářské globalizace a aktivně ji politicky reguluje? Ústřední pohled, ústřední heslo zní: *Bez Evropy není žádná odpověď na globalizaci*. Co je, nebo co by měla být Evropa, tedy nemusí být vyčarováno z minulosti, nýbrž by to mělo být politicky navrženo jako odpověď na otázky budoucnosti – ve všech tematických oblastech: pracovní trh, ekologie, sociální stát, mezinárodní migrace, politické svobody, základní práva. Jen v nadnárodním prostoru Evropy se může singulárně-státní politika stát z objektu ohroženého globalizací subjektem regulujícím globalizaci.

Potom však otázka zní: Jaké odpovědi může politická Evropa – a *pouze* politická Evropa – dát na výzvy globální éry?

„Sdílim výhradu,“ říká Joschka Fischer, „že Evropa je budována kolem banky. Otázkou pouze je, jaké důsledky z toho vyvodit? Já bych si přál jako první krok ne Maastricht, nýbrž politický integrační proces. Ale demontujeme kvůli tomu první opravdové přenesení suverenity na evropské úrovni? To považuji za nesprávné.“ Protože zaprvé, jak tvrdí Fischer, debata o zavedení eura „je ve všech národních společnostech vedena podobně. V tom spočívá výhoda. Možná se podaří vůbec poprvé z vnitřní politiky někdejších národních kultur vyprodukovat evropskou debatu. Zadruhé: evropský pracovní trh jako neregulovaný trh s sebou přináší stále více problémů. Portugalští stavební dělníci jsou zaměstnáváni v Německu, afričtí stavební dělníci v Portugalsku, němečtí stavební dělníci jsou nezaměstnaní. To vůbec poprvé vede k debatě, zda se vrátit a opět utěsnit hranice, nebo udělat krok vpřed a zaměřit se na otvírání evropského pracovního trhu. Zatřetí: Chirac musel při sporu ohledně jaderných pokusů na atolu Mururoa v roce 1995 zjistit, že evropská integrace pokročila dál než v roce 1965 za de Gaulla. Jaderné testy už nebyly akceptovány jen tak. Na základě těchto tří bodů chci dát najevo, že při zavádění evropské měny se rodí evropská debata. Může být využita i k tomu, aby nezůstalo u banky, nýbrž aby došlo k diskusím o evropské ústavě. Potřebujeme evropskou definici základních práv.“³

Z pasti globalizace neexistuje národní východisko. Nadnárodní už spíš. Nadnárodní státní útvar velikosti Evropské unie by

³ Fischer, J., příspěvek k diskusi „Heraus aus dem nationalen Biotop“. In: TAZ, 13. 6. 1997.

mohl znovunastolit prioritu politiky, demokraticky kontrolovatelnou společensko-politickou a hospodářsko-politickou schopnost jednání pro kooperující státy. Vskutku: silná, demokratická Evropská unie by mohla použít svou váhu jako největší obchodní mocnost světa pro opravdové reformy – dovnitř i ven. Světová obchodní organizace by se musela znovu důkladně reformovat. Musejí být zaváděny naléhavé sociální a ekologické minimální standardy. Ne z protekcionistických důvodů, ale proto, aby byla překonána evropská dvojí morálka, podle které pro lidi v jiných zemích neplatí to, co Evropa definovala a chrání jako lidskou důstojnost. Politice deregulace nadnárodních organizací by odporoval požadavek reregulace, znovuzavedení sociálních a ekologických standardů. Potřebujeme jednotné zdanění v Evropské unii, už žádné daňové skrýše. Jde o to, aby byl uskutečňován vyvážený světový obchod, v němž nebude stále méně lidí získávat stále více a všichni ostatní budou platit účet. Musíme konečně otevřít debatu o evropské ekologické daňové reformě, která národním protihráčům sebere argumenty. Musíme jiným zemím pomáhat při tom, že budou vyrábět pro *vlastní* trh, že se toho bude účastnit jejich *vlastní* obyvatelstvo. Globalizace znamená, jak už bylo řečeno, re-regionalizaci, subnárodní a supranárodní.

Politika dopisů Ježíškovi. To se dříve nazývalo „utopii“. „Společnost osvobozeného času, sociální systém, jenž se pečlivě přizpůsobuje vlastní činnosti svých občanů, aktivní stát, který prostřednictvím cílené poptávky podporuje a řídí průmyslové inovace (jaké technické systémy chceme v budoucnosti? Jaké potřebuje svět?), Evropa, která se neizoluje, nýbrž na svých okrajích zorganizuje výměnu se sousedními regiony a zorganizuje světový trh, celosvětové zkrocení nadnárodních společností – ještě nějaké přání?“ ptá se M. Greffrath a odpovídá: „Ano. Společnost osvobozeného času a Evropu, která se chopí své ‚druhé šance‘ (J. Habermas) a dá do pořádku něco z toho, čím v posledních čtyřech letech obohacovala a pokrývala svět – to samozřejmě nepředpokládá nic menšího než kulturní revoluci, velkou událost, ne menšího významu než renesance. Provolávat to je směšné. Avšak člověku to může tak nějak připadat, že je pro to vhodná doba, jako by se už objevily první vlaštovky. Když nejúspěšnější světový spekulant považuje liberální finanční kapitalismus za nebezpečnější než svého času komunismus; když

továrník Joop říká, že pro něj všechno to luxusní harampádí, které vyrábí, vlastně nic neznamena, když veřejně dá najevo, že v zásadě pohrdá lidmi, kteří se tím zdobí, pak je ve vzduchu hodnotová změna, i když toto jsou pouze umírněné formy disidenství, nic formátu Sacharova. A s tím vyvstává i možnost změny elity. Drobné začátky. Když jsou dělníci ve Volkswagenu ve Wolfsburgu spokojeni s méně penězi a jejich ženy jsou velmi spokojeny; když vlastník velké továrny na obráběcí stroje (tak jako mnoho jeho kolegů) sní o všeobecném zkrácení pracovní doby – „jenom to musejí udělat všichni“. Když Jürgen Schrempp před německými bankéři hřímá proti absenci evropských projektů a vyzývá ke stavbě vysokorychlostních tras do Moskvy – aby byla vytvořena pracovní místa, zisk a evropský duch; když švábští podnikatelé bájí o velké iniciativě, která by metropolím jihovýchodní Asie nabídla ekologicky snesitelná dopravní řešení; když Paul Kennedy bez okolků očekává, že „Evropa“ vyčistí Středozemní moře. „Vlastně,“ říká jeden strojař, „bychom to velice dobře zvládli.“ Když se mění svět, když se velké systémy rozkládají, nebo stagnují, hledají lidé nové cesty. Nejprve individuálně, tajně, pololegálně. A na chvíli záleží méně na tom, co dělají správci starého, než na tom, kolik jednotlivců se nově orientuje. Prozatím se zdá, že neexistují žádné velké mosty mezi požadavky, které mluví ze starých analytických knih, a všedním dnem učňů, příležitostných dělníků, studentů. Jiná politika teprve přijde, pokud se nějaká vláda odváží veřejně přiznat, že už ji neřídí trh. Teprve potom může dojít k New Dealu, mezi generacemi, mezi nezaměstnanými a zaměstnanými, mezi pohlavími, mezi státem a společností.“⁴

⁴ Greffrath, M.: *Die Frage nach dem New Deal*. Berlin 1997.

VIII.

VÝHLED:

ZÁNIK À LA CARTE – BRAZILIANIZACE EVROPY

Pokud nedojde k New Dealu, pokud se fatalismus postmoderny a neoliberálního globalismu stane sebenaplnujícím se proroctvím, bude to skutečně fatální. Potom by se mohly stát skutečností hororové vize, které dnes skoro výlučně zaměstnávají veřejnou fantazii. Můžeme to – jako konvenční závěr – nazvat *brazilianizací Evropy*.

Neoliberálové zvítězili. I sami proti sobě. Národní stát byl odstraněn. Sociální stát je zbořeníště. Nevládne však anarchie. Na místo mocenských a právních struktur národnostátních aktérů nastoupila různorodá, rozporuplná panství, která se izolují a bojují proti sobě. Mezi nimi existují právní a normativní země nikoho.

V ohrožených centrech měst žijí a pracují úředníci v oblecích v mrakodrapech, vzdorohradech, které jsou hlídány videokamerami, jež jsou postaveny tak jako kdysi zámky a které zásobují a spravují nadnárodní koncerny.

Vedle nich existují parky a chráněné přírodní oblasti, jež jsou udržovány a bráněny za použití zbraní militantními zelenými (takzvaným „teroristickým virem“).

V určitých oblastech je možné bez překážek získat a konzumovat omamné jedy. V jiných se již kouření cigaret trestá smrtí. Ozbrojené skupiny důchodců patrolují na hranicích jimi dobře spravovaných sídlišť pro staré.

Existují dálnice pro superlimuzíny (pro které malá auta jako by neexistovala), které však musejí uspokojit svůj pud vzájemného závodění se zapnutým majáčkem ve věčném okružním provozu.

I proto, že hraničí s cyklistickými čtvrtěmi, v nichž je *neježdění* na kole zakázáno pod nejpřísnějšími tresty – se všemi rozporů, které tak vznikají v každodenním životě. Protože – tak zní

otázka, na kterou si musí každý (každá) odpovědět po svém: Jak mohu slézt z kola, aniž bych – aspoň na několik vteřin – neporušil zákon tím, že bych stál na nohou? Odpovídajícím způsobem jsou tu schody a schodiště upraveny pro jízdní kola a u manželských postelí, stejně tak jako u psacích stolů jsou stojany, které cyklistům umožňují hned nasednout nebo „bezpečší“ přechod do jiných životních funkcí – např. spánku a práce. Je to nedokonalé, ale takový je život.

Veřejné dopravní prostředky jsou zakázané. Připomínají dinosaury národního státu. Jeho insignie jsou mimochodem ještě k vidění v dobře hlídaných muzeích.

Ten, kdo se vydá do ještě fungujícího metra, dává najevo, že se chce nechat přepadnout. Proto, když vás přepadnou, znamená to sebeobvinění. Zásada zní: přepadení si tím jsou vinni sami.

Mezi těmito nejasně ohraničenými panstvími koncernů, svazů, drogových kartelů, armád spásy, militantních ekologů, cyklistických spolků a příležitostí nechat se dobrovolně oloupit, možná proto, že terapeut tuto zkušenost považuje za nepostradatelnou v procesu vytváření osobnosti, existuje už pouze vzdálená vzpomínka na onen hrdý národní stát, pro který se muži navzájem probodávali, stříleli, vyhazovali do vzduchu. Státy zastupují partikulární zájmy mezi jinými zprostředkovateli partikulárních zájmů.

Pokud se podíváme na nějaký nadnárodní koncern – např. „Deutsche Bank“, jež se nyní jmenuje „Welt Bank“ – pak se mocenský poměr změnil. Když chceme rozeznat nějaký státeček, musíme se na něj dívat pod lupou. Koncerny se musejí pozorovat obráceným dalekohledem, abychom je vůbec mohli spatřit.

Příznačně byla na místě sídla OSN postavena budova, která má název Spojená Coca Cola – nebo nějak podobně.

Zbytkový stát vybírá daně – nebo jak to říct: nárok na daně? – tak dobře, jak to jde. Ale platba daní už je dávno, každopádně de facto, dobrovolný výkon, takřkajíc dar. Musejí být vybírány, čerpány v konkurenci mnoha jiných ochranných poplatků a tributů, které ona osobní panství vynucují s pomocí svých mlčenlivých ozbrojených organizací. Státní monopol násilí byl totiž, tak jako všechny jiné monopoly, odstraněn. Co zbývá, je pokus o zahraniční politiku. Ale zřídka byl jinak pouze v literatuře obvyklý čestný titul „pokus“ tak obvyklý jako zde.

DOPORUČENÁ LITERATURA

Sborníky

- Ulrich Beck (ed.), *Politik der Globalisierung*, Edition Zweite Moderne, Frankfurt: Suhrkamp 1997
- Ulrich Beck (ed.), *Perspektiven der Weltgesellschaft*, Edition Zweite Moderne, Frankfurt: Suhrkamp 1997
- John Eade (ed.), *Living the Global City*, London: Routledge 1996
- Mike Featherstone (ed.), *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, London: Sage 1995
- Mike Featherstone – Scott Lash – Roland Robertson (ed.), *Global Modernities*, London: Sage 1995
- Stuart Hall – David Held – Tony McGrew (ed.), *Modernity and its Futures*, Cambridge: Polity Press 1992
- David Held (ed.), *Cosmopolitan Democracy*, Cambridge: Polity Press 1995
- Kommission für Zukunftsfragen, *Die Entwicklung des Arbeitsmarktes, Bericht I*, Bonn 1996
- Werner Weidenfeld (ed.), *Demokratie am Wendepunkt*, Berlin: Siedler 1996

Monografie

- Martin Albrow, *Abschied von der Heimat. Gesellschaft in der globalen Ära*, Edition Zweite Moderne, Frankfurt: Suhrkamp 1998
- Barrie Axford, *The Global System: Economics, Politics and Culture*, Cambridge: Polity Press 1995
- Ulrich Beck, *Des Zeitalter des eigenen Lebens: Die Globalisierung der Biographien*, Edition Zweite Moderne, Frankfurt: Suhrkamp 1998
- Volker Borsche, *Westliche Gesellschaften im Wandel*, Frankfurt, New York 1988
- Frank Deppe, *Fin de Siècle – Am Übergang ins 21. Jahrhundert*, Köln 1997
- Yehezkel Dror, *Ist die Erde noch regierbar?* München: Bertelsmann 1994
- Mike Featherstone, *Undoing Culture*, London: Sage 1996
- Anthony Giddens, *Die Konsequenzen der Moderne*, Frankfurt: Suhrkamp 1995
- Anthony Giddens, *Jenseits von Links und Rechts. Die Zukunft radikaler Demokratie*, Edition Zweite Moderne, Frankfurt: Suhrkamp 1997

- Jürgen Habermas, *Die Einbeziehung des Anderen*, Frankfurt: Suhrkamp 1996
- Ulf Hannerz, *Transnational Connections*, London: Routledge 1996
- Ronald Inglehart, *Modernization and Postmodernization*, Princeton: Princeton University Press 1997
- Wolfgang Kessler, *Wirtschaften im dritten Jahrtausend*, Oberursel: Public-Forum-Verlagsgesellschaft 1996
- Scott Lash/John Urry, *Globale Kulturindustrien*, Frankfurt: Suhrkamp 1998
- Edward Luttwak, *Weltwirtschaftskrieg – Export als Waffe – Aus Partner werden Gegner*, Reinbek b. Hamburg: Rowohlt 1994
- Hans-Peter Martin/Harald Schumann, *Die Globalisierungsfalle*, Reinbek b. Hamburg: Rowohlt 1996
- Joachim Matthes (ed.), *Zwischen den Kulturen?, Sozialen Welt* (zvl. č. 8), Baden-Baden 1992
- J. Micklethwait/A. Wooldrige, *The Witch Doctors*, New York: Times Book 1996
- Kenichi Ohmae, *Die neue Logik der Weltwirtschaft – Zukunftsstrategien internationaler Konzerne*, Hamburg: Hoffmann & Campe 1992
- Robert B. Reich, *Die neue Weltwirtschaft. Das Ende der nationalen Ökonomie*, Berlin: Ullstein 1993
- Roland Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London: Sage 1992
- James Rosenau, *Turbulence in World Politics*, Brighton: Harvester 1990
- Rolf Peter Sieferle, *Epochenwechsel – Die Deutschen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*, Berlin: Propyläen 1994
- Immanuel Wallerstein, *One World, Many Worlds*, New York: Lynne Rienner 1988

OBSAH

Předmluva	5
PRVNÍ DÍL	
ÚVOD	7
I. Virtuální daňový poplatník.....	9
II. Mezi světovým hospodářstvím a individualizací ztrácí národní stát svou suverenitu: Co dělat?	16
III. Šok z globalizace: opožděná diskuse.....	23
DRUHÝ DÍL	
CO ZNAMENÁ GLOBALIZACE? DIMENZE, KONTROVERZE, DEFINICE	27
IV. Otevření světového horizontu:	
K sociologii globalizace	35
1. Sociologie jako síla intelektuálního řádu – kontejnerová teorie společnosti.....	36
2. Nadnárodní sociální prostory	40
3. Logiky, dimenze, důsledky globalizace.....	44
V. Nadnárodní občanská společnost:	
Jak vzniká kosmopolitní pohled?	80
1. Mezibilance: „metodologický nacionalismus“ a jeho vyvrácení.....	80
2. Symbolicky inscenovaný masový bojkot: občanské iniciativy a globální subpolitika.....	84
3. Místní polygamie: být ženatý s více místy je vstupní branou globalizace do vlastního života.....	88
4. Jak je možná interkulturní kritika?	93

VI. Kontury světové společnosti:	
konkurující si perspektivy	103
1. Třetí kultury nebo globální občanská společnost?	104
2. Kosmopolitická demokracie	109
3. Kapitalistická světová společnost	112
4. Světová riziková společnost:	
klec moderny se otevírá	115
5. Světová společnost jako nedemokraticky	
legitimovaná politika	118
6. Výhled: nadnárodní stát	125

TŘETÍ DÍL

OMYLY GLOBALISMU	133
------------------------	-----

1. Metafyzika světového trhu	136
2. Takzvaný volný světový obchod	137
3. Máme hospodářsky co do činění (ještě)	
s internacionalizací, ne s globalizací	137
4. Dramaturgie rizika	139
5. Nepolitičnost jako revoluce	140
6. Mýtus linearity	142
7. Kritika katastrofického myšlení	143
8. Černý protekcionismus	144
9. Zelený protekcionismus	145
10. Rudý protekcionismus	146

ČTVRTÝ DÍL

ODPOVĚDI NA GLOBALIZACI	149
-------------------------------	-----

1. Mezinárodní spolupráce	152
2. Nadnárodní stát nebo „inkluzivní suverenita“	154
3. Podílnictví na kapitálu	159
4. Nová orientace vzdělávací politiky	159
5. Jsou nadnárodní podnikatelé nedemokratičtí,	
antidemokratičtí?	161

6. Spojenectví pro občanskou práci	163
7. Co přijde po národě vyvázejícím Volkswageny?	
Nové kulturně-ekonomicko-politické	
stanovení cílů	165
8. Experimentální kultury, zákoutní trhy	
a společenská sebeobnova	170
9. Veřejní podnikatelé, samozaměstnavatelé	174
10. Společenská smlouva proti exkluzi	175

VII. Evropa jako odpověď na globalizaci	180
---	-----

VIII. Výhled: zánik à la carte – brazilianizace Evropy	185
--	-----

Doporučená literatura	187
-----------------------------	-----